

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina IX, br. 2, decembar/prosinac 2023. godine

**ENERGETIKA
KRIMINALISTIKA
PROMET
POSLOVNA EKONOMIJA
ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE**

IZDAVAČ/ PUBLISHER:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

ZA IZDAVAČA/ FOR THE PUBLISHER:

Doc. dr. Mirzo Selimić, direktor

UREDNIŠTVO/ EDITORIAL BOARD:

Glavni urednik/Editor in Chief: Doc. dr. Mirzo Selimić; Prof. dr. Zenaid Đelmo; Akad. Prof. dr. Nedžad Korajlić; Prof. dr. Nevzet Veladžić; Prof. dr. Atanas Kozarev (Rep. Sj. Makedonija); Prof. dr. Ratko Duev (Rep. Sj. Makedonija); Prof. dr. Martin Folta (Češka Republika); Prof. dr. Mladen Radivojević, Prof. dr. Ranko Mujović (Crna Gora); Prof. dr. Duško Pavlović (Hrvatska); Prof. dr. Robert Štefko (Slovačka); Prof. dr. Fuad Purišević; Prof. dr. Želimir Kešetović (Srbija); Prof. dr. Armin Kržalić; Prof. dr. Alan Labus (Hrvatska); Prof. dr. Ivan Toth (Hrvatska); Prof. dr. Elona Pojani (Albania); Prof. dr. Perseta Grabova (Albania); Prof. dr. Snježana Kaštelan (Hrvatska); Prof. dr. Željka Zavišić (Hrvatska); Doc. dr. Mirna Žulec (Hrvatska); Doc. dr. Mile Marinčić (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Nađ (Hrvatska); Prof. VŠ Marko Đuzel; Tatjana Badrov v. pred. (Hrvatska); Ivana Varičak, v. pred. (Hrvatska); Pred. VŠ Samir Ščetić; Pred. VŠ Nermin Palić, dr. sc.; Pred. VŠ Dario Marušić; Pred. VŠ Semir Oglečevac.

ISSN: 2303 – 8462

Adresa uredništva/ Address: Ulica Josipa bana Jelačića b.b., 71250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:/ The journal is published twice a year. Contents and abstracts are available at Website: www.ceps.edu.ba/DIT.aspx . Svi radovi podliježu anonimnim recenzijama/ All papers are subject to anonymous reviews.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u:/ Journal of The social and technical research is indexed/abstracted in: **EBSCO; ERIHPLUS; Index Copernicus International i CEEOL.**

Riječ urednika

Poštovani čitatelji,

lijep je osjećaj predstaviti Vam osamnaesti (18) broj časopisa "Društvena i tehnička istraživanja", u kojem nisu samo prilozi autora koji iza sebe imaju zavidnu naučnu karijeru, nego i vrijedni naučni i stručni radovi autora koji tek počinju utirati svoj naučni put.

U ovom broju je pristigao veliki broj radova što potvrđuje činjenicu da je naš časopis prepoznat od naučnika kao mjesto širenja i predstavljanja svojih rezultata istraživanja te iskustava i spoznaja iz prakse.

Ovaj broj donosi jedanaest zanimljivih radova. Objavljeno je osam preglednih naučnih radova i tri stručna rada. Ovi radovi prikazuju savremene trendove i teme u području društvenih i tehničkih nauka.

Povezivanjem naučnika koji se bave istraživanjima i razvojem s iskustvima i spoznajama iz prakse omogućuje put prema uspjehu. Objavljivanje radova u suautorstvu jednih i drugih obećava saradnju koja se može uspostaviti.

Dakako, od uredništva se i dalje traži i realno planiranje budućnosti časopisa te ostvarivanje njegove daljnje međunarodne prepoznatljivosti kako bi se ostvarilo kontinuirano izlaženje časopisa i potvrđivanje njegove kvalitete.

Nadamo se da ćete uživati čitajući i ovaj broj, naučiti nešto novo te vidjeti korisne primjere iz prakse koji će Vas potaknuti na razmišljanje o sličnim pothvatima.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u digitalnim bazama:

- ***EBSCO,***
- ***ERIH PLUS,***
- ***Index Copernicus International i***
- ***Central and Eastern European Online Library (CEEOL).***

Glavni urednik
Doc. dr. Mirzo Selimić

SADRŽAJ

DOPRINOS NAUČNOJ MISLI IZ OBLASTI KRIMINALISTIKE, AKADEMIKA PROF. DR. KORAJLIĆ NEDŽADA.....	3
CONTRIBUTION TO SCIENTIFIC THOUGHT IN THE FIELD OF CRIMINALISTICS BY ACADEMICIAN PROF. DR. NEDŽAD KORAJLIĆ	3
KOMPJUTERSKI KRIMINAL I ORGANIZOVANI KRIMINAL U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE	25
COMPUTER CRIME AND ORGANIZED CRIME IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	25
INSTITUCIONALNA SARADNJA OVLAŠTENIH SLUŽBENIH LICA I TUŽILACA U ISTRAGAMA U VEZI SA KRIVIČNIM DJELIMA ORGANIZOVANOG KRIMINALA – PREDNOSTI I NEDOSTACI	42
INSTITUTIONAL COOPERATION OF AUTHORIZED OFFICIALS AND PROSECUTORS IN INVESTIGATIONS IN CONNECTION WITH CRIMINAL OFFENSES OF ORGANIZED CRIME – ADVANTAGES AND DISADVANTAGES	42
KRIMINALISTIČKO OPERATIVNO POSTUPANJE U OTKRIVANJU KRIVIČNIH DJELA ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA SA OSVRTOM NA SUDSKE PRESUDE.....	62
CRIMINALIST OPERATIONAL PROCEDURE IN DETECTING CRIMINAL OFFENSES OF ORGANIZED CRIMINALITY WITH REFERENCE TO COURT JUDGMENTS	62
ZASTUPLJENOST NEUROMARKETINŠKIH METODA U ODABRANIM HRVATSKIM TVRTKAMA	77
ADOPTION OF NEUROMARKETING METHODS IN SELECTED CROATIAN COMPANIES.....	77

MJERENJE KOMPLEMENTARNOSTI I SLIČNOSTI STRUKTURE ROBNE RAZMJENE BOSNE I HERCEGOVINE UNUTAR CEFTA-E, S POSEBNIM NAGLASKOM NA REPUBLIKU SRBIJU I REPUBLIKU SRPSKU	93
MEASUREMENT OF COMPLEMENTARITY AND SIMILARITY OF THE STRUCTURE OF THE TRADE IN GOODS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITHIN CEFTA, WITH SPECIAL EMPHASIS ON THE REPUBLIC OF SERBIA AND REPUBLIKA SRPSKA.....	93
LEADING BY SERVING: EXPLORATION AND USE OF THE “LEADER IS SERVANT” METAPHOR	114
EFIKASNOST DEVOPS AUTOMATIZACIJE U UPRAVLJANJU INFRASTRUKTUROM KAO KODOM	137
EFFICIENCY OF DEVOPS AUTOMATION IN MANAGING INFRASTRUCTURE AS CODE	137
FUNKCIONIRANJE SUSTAVA ZA UPRAVLJANJE SIGURNOŠĆU ZRAČNE PLOVIDBE U BOSNI I HERCEGOVINI	154
FUNCTIONING OF THE AIR TRAFFIC MANAGEMENT SAFETY SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	154
ODRICANJE OD JAMSTAVA PRAVIČNOG SUĐENJA U KAZNENOM POSTUPKU - NOVIJA PRAKSA USTAVNOG SUDA REPUBLIKE HRVATSKE	167
WAIVER OF THE GUARANTEES OF A FAIR TRIAL IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS - RECENT CASE-LAW OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF CROATIA	167
USTAV KRALJEVINE JUGOSLAVIJE IZ 1931. GODINE SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU	183
THE 1931 KINGDOM OF YUGOSLAVIA CONSTITUTION WITH A SPECIAL FOCUS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA	183

**DOPRINOS NAUČNOJ MISLI IZ OBLASTI KRIMINALISTIKE,
AKADEMIKA PROF. DR. KORAJLIĆ NEDŽADA**

**CONTRIBUTION TO SCIENTIFIC THOUGHT IN THE FIELD OF
CRIMINALISTICS BY ACADEMICIAN PROF. DR. NEDŽAD
KORAJLIĆ**

Pregledni znanstveni članak

*Adisa Jusić, MA**

Sažetak

Kroz vijekove razvoja kriminalističke misli, mnogi pojedinci su ostavili neizbrisiv trag u oblikovanju ove discipline. Na prostorima Balkana, posebno se izdvaja respektabilno ime koje je postalo sinonim za izuzetan doprinos kriminalistici - akademik prof. dr. Nedžad Korajlić. Njegov doprinos nauci ne proizlazi samo iz stručne ekspertize, već i iz posvećenosti proučavanju kriminalistike s multidisciplinarnog stajališta. Korajlić je kroz svoje radove izgradio most između teorije i prakse, omogućavajući novim generacijama kriminalista da koriste njegove metode i spoznaje kako bi bolje razumjeli i tretirali kriminalitet. U ovom radu analizirat će se doprinosi akademika Korajlića kriminalističkoj nauci, istražujući na koji su način njegove ideje oblikovale i unaprijedile ovu važnu granu nauke.

Ključne riječi: kriminalistika, akademik prof. dr. Nedžad Korajlić, doprinos naučnoj oblasti, kriminalitet.

Abstract

Throughout the history of the development of criminalistic thought, numerous individuals have left an indelible mark in shaping this discipline. In the Balkan region, one distinguished and reputable name that stands out as synonymous with exceptional contributions to criminalistics is Professor Dr. Nedžad Korajlic. His contribution to science stems not only from his professional expertise but also from his dedication to studying criminalistics from a multidisciplinary perspective. Through his works, Korajlic has built a

** Doktorant Pravni fakultet Kiseljak, Univerziteta u Travniku.*

bridge between theory and practice, enabling new generations of criminalists to utilize his methods and insights for a better understanding and treatment of criminality. In this paper, we will analyze the key contributions of Professor Korajlić to the scientific field of criminalistics, exploring how his ideas have shaped and advanced this crucial branch of science.

Keywords: criminalistics, Professor dr. Nedžad Korajlić, contribution to the scientific field,

1. UVOD

Akademika prof. dr. Nedžada Korajlića nije lako sažeti u nekoliko ključnih tačaka. Njegovo duboko razumijevanje kriminalistike prožimalo je njegove radove, predavanja i istraživanja, često postavljajući standarde za buduće generacije stručnjaka. Njegova sposobnost da sintetizira kompleksne koncepte i prezentira ih na pristupačan način nije samo pomogla studentima i kolegama da razumiju suštinu kriminalistike, već je omogućila i široj javnosti da bolje shvati važnost ove oblasti. Dok je svijet kriminalistike često obavijen misterijem i nagađanjima, Korajlićeva transparentnost i pristup zasnovan na dokazima osigurali su da prava nauka ne nestane u spekulacijama. Njegovo vođenje kroz kompleksna polja forenzike, profiliranja i kriminalističkih taktika i metodike postavilo je temelje za inovacije u ovoj oblasti. Nadalje, sposobnost povezivanja teorijskih znanja s praktičnim iskustvima učinila je njegove metode i tehnike relevantnim i primjenjivim.

2. KRATAK PREGLED NAUČNIH DOSTIGNUĆA

Akademik Prof. dr. Nedžad Korajlić je ugledni stručnjak sa bogatim iskustvom koji se istakao kao vrsni akademski rukovoditelj i istraživač u oblastima kriminalistike, krivičnog prava, pravne teorije, upravljanja krizama i borbe protiv terorizma. Sa preko 30 godina praktičnog i naučnog iskustva, ističe se kao autoritet u pitanjima kriminalistike, protuterorizma, migracija, upravljanja krizama i hitnog odgovora. Autor je 36 knjiga, priručnika i udžbenika i preko 90 naučnih i stručnih radova koji se bave temama

forenzike, krivičnog prava, upravljanja krizama i hitnog odgovora, samostalno kao autor ili koautor sa drugima. Uvidom u bogatu biografiju, njegovo izuzetno znanje i stručnost su proizvod decenija rada u policiji, javnom sektoru i akademskoj zajednici. Pored toga, ističe se i izvrsnim menadžerskim kvalitetama. Njegovo stručno znanje, autoritet i angažovanost čine ga liderom u svojoj oblasti, doprinoseći razvoju nauke i prakse u domenu kriminalistike, krivičnog prava i upravljanja krizama. Stručno znanje i posvećenost nastavi evidentni su kroz raznolike uloge u visokom obrazovanju:

1. Redovni profesor za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije na Univerzitetu u Sarajevu.
2. Akademik prof. dr. Korajlić je obavljao funkciju dekana za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije na Univerzitetu u Sarajevu od 2012.do 2020. godine,
3. Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak: Profesor je doprinosi razvoju studenata na predmetima kao što su: kriminalistička metodika, taktika, forenzika, tehnika, krizni menadžment i dr. Njegovo stručno vodstvo obogaćuje akademsku zajednicu ove institucije.
4. Takođe, angažovan je kao vanredni profesor na Univerzitetu u Travniku u oblasti Krivičnopravne nauke i redovni profesor na Master studiju Criminal Justice na Univerzitetu u Bihaću.
5. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu: Na ovom uglednom fakultetu akademik Prof. dr. Nedžad Korajlić je predavač na predmetima kao što su krizni menadžment, kriminalistika, istraživanje požara i eksplozija, situacijska kriminalistika, borba protiv terorizma, kriminalističke metodike i drugi predmeti iz oblasti kriminalistike i sigurnosnih studija. Njegova angažovanost doprinosi obrazovanju budućih stručnjaka u oblasti sigurnosti.
6. Visoka poslovno-tehnička škola, Doboj: U ovoj visokoškolskoj instituciji, Profesor nesebično prenosi svoje znanje iz naučne oblasti kriminalistika, pripremajući studente za izazove u dinamičnom svijetu poslovanja i sigurnosti.
7. Visoka škola „Logos Centar“ Mostar: Profesor je doprinosi razvoju studenata na predmetima kao što su: kriminalistička metodika,

- taktika, forenzika, tehnika, krizni menadžment i dr. Njegovo stručno vodstvo obogaćuje akademsku zajednicu ove institucije.
8. Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu: Na ovom priznatom fakultetu, Profesor prenosi svoje znanje o krivičnoprocesnom pravu, pružajući studentima duboko razumijevanje kriminalističkih i pravnih procedura u praksi.
 9. Pravni fakultet, Sveučilište AAB, Priština: Profesor je angažovan na posdiplomskom i dodiplomskom studiju Pravnog fakulteta Sveučilišta AAB, gdje svoje ekspertno znanje prenosi studentima, pripremajući ih za pravni svijet i izazove koji dolaze uz kompleksna pitanja krivičnopravnog sistema.
 10. Veleučilište Velika Gorica, Republika Hrvatska: Profesor je doprinosi razvoju studenata na predmetima kao što su, krizni menadžment i dr. Njegovo stručno vodstvo obogaćuje akademsku zajednicu ove institucije, a na istom Veleučilištu više puta je naglašivan, a Grad Velika Gorica mu je dodijelila ZAHVALNICU, zbog doprinosa razvoju nauke.
 11. Predavač i edukator za Ras Al Khaimah (Ujedinjeni Arapski Emirati): U saradnji sa Cleveland Security Training Institute, Dubai, UAE, Profesor je imenovan kao predavač i edukator za visoke policijske povjerenike u Ras Al Khaimah, Ujedinjeni Arapski Emirati. Njegova ekspertiza doprinosi obuci visokih policijskih zvaničnika, pružajući im relevantna znanja iz oblasti sigurnosti i kriznog menadžmenta.

Kroz ove raznovrsne uloge, akademik prof. dr Nedžad Korajlić ne samo što dijeli svoje stručno znanje sa studentima, već i aktivno doprinosi razvoju budućih lidera u oblasti prava, kriminalistike i sigurnosti. Njegovo predavačko iskustvo i ekspertiza čine ga respektabilnim stručnjakom u akademskoj zajednici i šire.

Nedavni projekti akademika prof. dr. Nedžada Korajlića predstavljaju impresivan portfelj angažmana u visoko relevantnim i kompleksnim projektima, istraživanjima i analizama, pokrivajući širok spektar tema u oblasti sigurnosti, kriminalistike i prevencije ekstremizma:

1. Projekt biometrijskog skeniranja i obuke (Veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država i Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i

sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu) – juli 2021. U okviru ovog projekta, Profesor je sarađivao sa Veleposlanstvom Sjedinjenih Američkih Država i Kaznenopravnim fakultetom Univerziteta u Sarajevu, fokusirajući se na implementaciju biometrijskih tehnologija i obuku u oblasti sigurnosti.

2. Mapiranje institucionalnih kapaciteta za prevenciju nasilnog ekstremizma u Republici Sjevernoj Makedoniji (UNDP, USAID, IOM) – maj 2021. Ovaj projekat, realizovan u partnerstvu sa UNDP-om, USAID-om i IOM-om, obuhvatio je istraživanje i analizu kapaciteta institucija u Republici Sjevernoj Makedoniji, sa ciljem prevencije nasilnog ekstremizma, pružajući strateške smernice za unapređenje sigurnosnih procesa.
3. Izveštaj o brzoj procjeni COVID-19 sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini (UNDP, Bosna i Hercegovina) – juli 2020. U ovom izveštaju, Profesor je doprinio brzom procjeni uticaja pandemije COVID-19 na sigurnosni sektor u Bosni i Hercegovini, pružajući ključne informacije za donosiocima odluka i relevantne institucije.
4. Putnici u Siriju, Kriminološka i sigurnosna analiza s posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskih bojišta (EU, Zaklada Hedayah) – juli 2020. Ova analiza, finansirana od strane EU i Zaklade Hedayah, fokusirala se na putnike u Siriju, pružajući dubinsku kriminološku i sigurnosnu analizu sa posebnim osvrtom na povratnike sa sirijskih ratišta, što doprinosi razumijevanju dinamike terorizma i ekstremizma.
5. Koordinator u naučnoistraživačkom projektu „Definiranje faktora i procesa koji dovode do radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Bosni i Hercegovini – DeFRET“ 2019.-2020. godini, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu u saradnji s Udrugom „Nova sigurnosna inicijativa“. Kao koordinator ovog značajnog naučnoistraživačkog projekta, Profesor je imao ključnu ulogu u definisanju faktora i procesa koji dovode do radikalizacije, ekstremizma i terorizma u Bosni i Hercegovini. Ova studija je doprinela dubljem razumevanju uzroka i dinamike ekstremizma u regionalnom kontekstu.

Ovi projekti ne samo da pokazuju duboko stručno znanje u oblasti sigurnosti i kriminalistike, već i njegovu sposobnost da uspešno koordinira i doprinosi složenim istraživačkim projektima od značaja za regionalnu i globalnu sigurnost.

Profesor dr. Korajlić Nežad je 2023. godine izabran za člana Evropske akademije nauka i umjetnosti, te na taj način upotpunio svoj akademski uspjeh te samim tim i osnažio položaj Bosanske akademije nauke i umjetnosti „Kulin ban“, čiji je član i Generalni sekretar.

3. PREGLED OBJAVLJENIH KNJIGA IZ NAUČNE OBLASTI KRIMINALISTIKE

Knjige i monografije igraju ključnu ulogu prije svega jer omogućavaju dublju analizu tema, pružajući sveobuhvatno razumijevanje. Predstavljaju trajni zapis znanja koji ostaje relevantan i pristupačan kroz generacije. Knjige s akademskom vrijednošću, posebno one recenzirane od strane stručnjaka, često su referenca za istraživače i studente. One odražavaju kulturu i povijest svojeg vremena, postajući vremenske kapsule. Ključne su za obrazovanje i osnaživanje pojedinaca, pružajući znanje i potičući kritičko razmišljanje. Sve knjige akademika Korajlića nude interdisciplinarni pristup, sjedinjujući različita znanja za holističku perspektivu te unatoč digitalnom dobu, ostaju pristupačan izvor informacija, posebno u područjima s ograničenim pristupom internetu.

Čitanje knjiga pruža jedinstveno iskustvo koje digitalni mediji ne mogu replicirati. U digitalnoj eri, iako se transformira način konzumiranja informacija, knjige ostaju nezamjenjive u akademskom, kulturološkom i osobnom razvoju. Kao što je već predhodno navedena višestranost u naučnim oblastima i doprinosima akademika Prof. dr. Nedžada Korajlića, u ovom radu fokus će biti na doprinosu naučnoj misli iz oblasti kriminalistike, istražujući kako je svaki od njegovih radova i istraživanja uticao na razvoj kriminalistike kao nauke.

Knjiga "Heuristička kriminalistika" obuhvata osnovne koncepte kriminalistike koji se izučavaju na kriminalističkim, pravnim i drugim fakultetima na različitim studijskim nivoima. Pruža temeljno razumijevanje kriminalistike, omogućujući sticanje znanja i stručne osposobljenosti za poslove unutar kriminalističke profesije. Autori se fokusiraju na

metodologiju pojedinih složenih krivičnih djela, često susrećući se u praksi, pružajući sažete informacije o delikventskoj tehnici i taktici. Kroz interdisciplinarni pristup, knjiga se usredsređuje na očuvanje ljudskih prava, zakonitost, humanost i profesionalnu etiku. Autori koriste sopstvena iskustva iz rada u policiji i pravosuđu, proučavanje operativnih materijala, te kontakte s pravnim stručnjacima i studentima. Knjiga je stoga dragocjeno štivo za studente i sve one koji se bave kriminalistikom, pružajući neophodno znanje i osposobljavajući ih za učinkovito bavljenje otkrivanjem, razjašnjavanjem i dokazivanjem krivičnih djela (Korajlić, Muharremi: 2011).

Knjiga „Istraživanje krivičnih djela“ predstavlja sveobuhvatan pregled osnovnih aspekata kriminalističke procedure u istrazi krivičnih djela. Fokusirajući se na istraživanje činjeničnih okolnosti koje ukazuju na postojanje krivičnog djela i identifikaciju izvršioca, tekst istražuje suštinske elemente kriminalističke istrage. Autori naglašavaju važnost otkrivanja novih, nepoznatih informacija, koristeći istovremeno promatranje, analitičko razmišljanje i praktične vještine. Osim općih smjernica, knjiga pruža ključne smjernice za preliminarnu istragu, najkritičniju fazu mnogih istraga. Autori vjeruju u moć znanja kao najjačeg saveznika u suzbijanju kriminaliteta, te se nada da će edukativni sadržaji knjige služiti kao zaštita društva od kriminala. Osim pozitivnih zakona, knjiga je obogaćena iskustvima autora stečenim tokom rada u policijskim snagama, saradnji sa pravosudnim organima, advokatima i studentima. Ova knjiga ne samo da pruža teorijsko razumijevanje postupaka istrage, već i promiče važnost ljudskih prava, humanosti i zakonitosti, čime doprinosi razvoju moderne kriminalističke nauke pruža detaljan uvid u sadržaj i vrijednost ove obimne kriminalističke literature. Knjiga je strukturirana u dva dijela: prvi se fokusira na osnove istraživanja krivičnih djela, dok se drugi bavi specifičnostima istraživanja pojedinih krivičnih djela. Knjiga, obuhvaća preko 800 stranica teksta, fotografija, opsežnih bilješki i primjera, izdvaja se kao značajan doprinos kriminalističkoj literaturi, kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire u regiji. (Korajlić, 2012)

Knjiga „Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu“ predstavlja izuzetno sveobuhvatan i dubok pristup proučavanju kriminalistike, osmišljen s ciljem obrazovanja studenata visokoškolskih i srednjoškolskih stručnih ustanova. Autori su s velikom ambicijom stvorili ovaj udžbenik kao polazišnu točku za sticanje znanja i

vještina potrebnih za prevenciju i suprotstavljanje kriminalitetu, koristeći najnovija naučna saznanja iz područja kriminalistike. Od posebnog značaja je to što ističe da kriminalistika ne samo da istražuje kriminalitet kao pojedinačni i opći društveni fenomen već i primjenjuje heurističko-silogističke i preventivne pristupe. (Korajlić, Šuperina, Selimić, 2020).

Knjiga “Kriminalistička metodika otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja eksplozija” zasniva se na kriminalističkoj metodici otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja eksplozija. Autor naglašava važnost brzog i efikasnog osiguranja mjesta eksplozije radi očuvanja tragova, istražitelja eksplozija, kriminalističkih tehničara i vještaka koji imaju ključnu ulogu u utvrđivanju uzroka i pronalaženju izvršilaca, objašnjavajući procese prikupljanja dokaza na licu mjesta, te naglašavajući važnost pravilnog rukovanja materijalnim tragovima. Kriminalistička metodika, konkretizuje kriminalističko-taktička i kriminalističko-tehnička pravila i metode na pojedina krivična djela i tako omogućava njihovo otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje. Autor ističe da praktično istraživanje krivičnih djela podržava ideju da će se sve stvari uradi ispravno prvi putm uz primjenu znanja unaprijeđenog iskustvom, fleksibilnošću i zdravim razumom (Korajlić:2009).

Knjiga “Kriminalistički praktikum” je namijenjena studentima kriminalistike koja ima za cilj pomoć studentima da razviju kriminalističko razmišljanje i te prepoznaju metode i tehnike koje se koriste u istražnim situacijama. Kroz simulacije situacija kroz koje se mogu susresti u radu u agencijama za provođenje zakona, korisnici praktikuma stižu kriminalistička znanja koja su važna zbog specifičnosti kriminalističkih poslova. Praktikum sadrži logički povezane vježbe i materijale iz različitih kriminalističkih područja, omogućavajući diskusiju i individualni rad. Autor se oslanjao na vlastita iskustva i domaću te stranu literaturu prilikom izrade ovog materijala (Korajlić: 2011).

Naslovi kao “Rječnik daktiloskopske i opisne kriminalističke identifikacije” (Korajlić, Kavazović, Bojanić, Hasanbašić, 2019.), „Rječnik kriminalistike” (Modly, Šuperina, Korajlić, 2008), „Kriminalistički rječnik” (Modly, Korajlić, 2002), predstavljaju abecedne kompendije kriminalističkih termina i pojmova, fokusiranih na precizno opisivanje i identifikaciju u okviru daktiloskopije. Kriminalistička identifikacija, ključan aspekt forenzičkih istraživanja, dobiva izrazitu važnost u kriminalističko-tehničkom kontekstu. Ove publikacije su namijenjene širokom krugu čitatelja,

prvenstveno studentima i praktičarima kriminalistike, naglašavajući esencijalnu ulogu stalnog nadopunjavanja kriminalističke terminologije. One prate društvene trendove te odgovaraju zahtjevima modernog doba kako bi omogućile relevantnost i primjenjivost u savremenom forenzičkom okruženju. Rječnici i leksikoni igraju ključnu ulogu u razumijevanju i interpretaciji jezika te specifičnih disciplina. Doprinosе standardizaciji pravopisa, gramatike i upotrebe riječi, posebno važnoj za obrazovanje i formalnu komunikaciju. U suštini, rječnici i leksikoni predstavljaju most između pojedinaca i znanja, omogućavajući komunikaciju, razumijevanje i učenje kroz preciznu i standardiziranu upotrebu jezika.

Naslovi „Kriminalistička metodika“ (Korajlić, 2008), „Kriminalistička taktika“ (Korajlić, Selimić, 2015.) i „Kriminalistička tehnika“ (Bojanić, Korajlić, Kavazović, 2015) je literatura koja detaljno istražuje metodologiju, strategije i tehničke aspekte u domenu kriminalističkih istraživanja. „Kriminalistička metodika“ predstavlja temeljni vodič koji obuhvata postupke, principe i smjernice u provođenju kriminalističkih istraživanja. Fokusirana je na sistematski pristup analizi, prikupljanju dokaza te metodama otkrivanja i dokumentiranja kriminalnih radnji. Knjiga ističe važnost kriminalističke metodike kao ključnog dijela kriminalističkih nauka uz kriminalističku taktiku i tehnike, posebno u savremenom bosanskohercegovačkom akademskom i stručnom kontekstu. Autor knjige koristi svoje iskustvo iz rada u policiji, analizi operativnih materijala te saradnji s relevantnim osobama kako bi obogatio sadržaj ove knjige. Autor naglašava važnost integracije drugih naučnih disciplina u kriminalističku metodiku te temeljno poznavanje istražnih procedura za kvalitetno sprovođenje kriminalističke obrade i glavnog pretresa. Ova knjiga se preporučuje kao korisno štivo operativnim policijskim službenicima, tužiteljima, odvjetnicima, sudcima te studentima koji se bave kriminalistikom (Korajlić, 2011). Sve ove knjige predstavljaju neprocjenjive izvore znanja za istražitelje, kriminaliste, policijske službenike i sve stručnjake u oblasti kriminalistike, pružajući detaljno razumijevanje procesa, taktika i tehnika u borbi protiv kriminala i u pravdi.

Knjiga „Kriminalistika“ predstavlja autorski napor usmjeren na unapređenje kriminalistike i njenog proučavanja na pravnim fakultetima, fakultetima kriminalističkih nauka te srodnim visokoškolskim institucijama. Kao naučno polje koje neprestano razvija spoznaje o činjenicama, njihovom

identifikovanju, provjeri i podvrgavanju pravnim normama, ključna je za efikasno otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje krivičnih djela, te pravovremeno sankcioniranje njihovih počinilaca. Proučavanje ove knjige ne samo da koristi studentima, već i svima koji se bave kriminalističkim materijom u praktičnom ili istraživačkom smislu: istražiteljima, tužiocima, sudijama, advokatima i drugima, čija je polazna tačka mišljenje da je znanje najmoćnije sredstvo u suzbijanju kriminaliteta (Korajlić, Muharremi, 2009).

4. NAUČNI RADOVI IZ OBLASTI KRIMINALISTIKE

Naučni radovi u oblasti kriminalistike pokrivaju širok spektar tema, uključujući ali ne ograničavajući se na profiliranje kriminalaca, forenzičke tehnike, kriminološke analize, te upotrebu tehnologije u istrazi. Njihova važnost se očituje ne samo u akademskim krugovima već i u praksi, gdje informacije i zaključci iz ovih radova često služe kao temelj za donošenje važnih odluka u pravosuđu i primjeni zakona. Radovi ne samo da istražuju različite aspekte kriminaliteta, već i istražuju nove metode identifikacije, analize dokaza, teorijske pristupe kriminalističkim fenomenima i primjenu novih tehnologija u forenzici. Fokusirani na inovativne strategije istraživanja, ovi radovi pružaju osnove za razvoj efikasnijih alata i tehnika za borbu protiv kriminala, te podržavaju stvaranje politika i praksi koje su usmjerene na smanjenje stopa kriminaliteta. U nastavku u dijelu literature, ćemo prikazati pregled pojedinih radova razvrstanih po kategorijama. Neki su izvorno kriminalistički, a neki iz oblasti sigurnosti, ali koji imaju dodirnih tačaka sa kriminalistikom.

5. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Akademik Nedžad Korajlić je priznat i iskusan stručnjak u oblasti kriminalistike, sigurnosnih studija i prava. Sa više od trideset godina iskustva, akademik Korajlić je ostvario značajan doprinos u oblasti visokog obrazovanja i istraživanja. Njegova karijera obuhvata različite akademske i stručne uloge, uključujući nastavnika, dekana, direktora i predavača na različitim visokoškolskim institucijama

Akademik Prof. dr. Nedžad Korajlić ostaje neosporni vizionar čije su naučne publikacije postavile temelje za razvoj kriminalistike. Njegova

višestruka djela nisu samo progresivna u njihovoj kompleksnosti, već predstavljaju korak ispred vremena. Kroz seriju knjiga kao što su "Heuristička kriminalistika", "Istraživanje krivičnih djela", "Uvod u kriminalistiku - na znanstvenim temeljima suprotstavljanje kriminalitetu" i mnoge druge, Korajlić je postavio standarde za interdisciplinarni pristup proučavanju kriminalistike.

Njegovi radovi nisu samo učinili kriminalistiku pristupačnom širokom krugu studenata i stručnjaka, već su anticipirali aktualne teme kao što su radikalizam, terorizam i metodologije istrage krivičnih djela mnogo ranije. Knjige poput "Kriminalističke metodike", "Kriminalističke taktike" i "Kriminalističke tehnike" nisu samo pregledne, već su pružile duboki uvid u strategije, taktike i tehnike kriminalističkog istraživanja, postavljajući temelje za inovacije u ovoj oblasti.

Kroz svoje djelo, Korajlić je uspostavio most između teorije i prakse, omogućavajući narednim generacijama kriminalista da primjenjuju njegove metode s holističkim pristupom. Njegova publikacija nije samo ostavila neizbrisiv trag u oblikovanju kriminalističke misli već je i anticipirala i adresirala mnoge savremene izazove s kojima se suočavamo u suzbijanju kriminaliteta. Kroz interdisciplinarni pristup, predanost proučavanju i upotrebi najnovijih naučnih saznanja, Korajlić je postavio standarde u kriminalističkoj misli i ostavio neizbrisiv pečat koji će trajati kroz generacije. Akademik Nedžad Korajlić je posvećen promicanju obrazovanja i napretku u oblasti kriminalistike, istraživanja i sigurnosti. Njegovo profesionalno iskustvo i stručnost čine ga liderom u svojoj oblasti.

LITERATURA

1. Bojanić, N., Korajlić, N., Kavazović, M., 2015. Kriminalistička tehnika, Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak
2. Korajlić N., 2008. Kriminalistička metodika, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo
3. Korajlić N., Kavazović, M., Bojanić, N., Hasanbašić, S., 2019. Rječnik daktiloskopske i opisne kriminalističke identifikacije, Fakultet za kriminologiju, kriminalistiku i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
4. Korajlić, N., 2009. Kriminalistička metodika otkrivanja, razrješavanja i dokazivanja eksplozija, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo
5. Korajlić, N., 2011. Kriminalistička metodika, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
6. Korajlić, N., 2011. Kriminalistički praktikum, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj
7. Korajlić, N., 2012. Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
8. Korajlić, N., Muharremi, D., 2009. Kriminalistika, Riinvest, Pristina
9. Korajlić, N., Muharremi, D., 2011. Heuristička kriminalistika,
10. Korajlić, N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika, Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak
11. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu, Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije", Kiseljak
12. Modly, D., Korajlić, N., 2002. Kriminalistički rječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
13. Modly, D., Šuperina, M., Korajlić, N., 2008. Rječnik kriminalistike, Strukovna udruga kriminalista, Zagreb

Naučni i stručni radovi:

1. Ahić, J., Hadžikadunić, A., Kovačević, G., Korajlić, N., 2016. Krizni menadžment u Bosni i Hercegovini –upravljanje u defragmentiranom sistemu, 9. Međunarodna znanstveno-Stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja ", str. 207-218, Veleučilište u velikoj Gorici ,Split ,Hrvatska.

2. Ahić, J., Korajlić, N., 2011. Trends in Policing, Interviews with Police Leaders Across the Globe, Chapter 4, CRS Press,
3. Ahmić, E., Dautbegović, A., Korajlić, N., 2018. Pojam i odrednice hibridnog ratovanja, 11. međunarodna znanstveno-stručna konferencija "Dani kriznog upravljanja 2018". str. 83-87
4. Ahmić, E., Dautbegović, A., Korajlić, N., 2017. Upotreba i značaj dokaza pred međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju i pred sudom Bosne i Hercegovine, Društvena i tehnička istraživanja ; str. 5-18., Visoka škola "CEPS – Centar za poslovne studije" Kiseljak
5. Alisabri, Š., Korajlić, N., 2013. Teorijske perspektive klasične i postklasične kriminološke teorije na kriminalnoj sceni BiH, Zbornik radova, Vol.I/2013,Str.93-105.,Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću,
6. Alispahić, B., Kovačević, G., Korajlić, N., 2015. Značaj kritične infrastructure u sustavu Nacionalne sigurnosti, Zbornik radova 8. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije "Dani kriznog upravljanja", Str. 477-486., Veleučilište u Velikoj Gorici, Velika Gorica.
7. Bojanić, N., Korajlić, N., 2004. Granične službe Bosne i Hercegovine, Peti Slovenski dnevi varstvoslovenija, Bled, 3-5. Jun 2004., Slovenija;
8. Dautbegović, A., Korajlić, N., Gagula, A., 2013. Legislative Framework and Court Practice Regarding Detention/Related Provisions in Bosnia and Herzegovina for the Period since 1992., International Scientific Conference "Archibald Reiss Days" Thematic Conference Proceedings of International Significance, Tom II, VolumeII, pg.293-304., Criminal Justice-Police Academy, Belgrade ,
9. Dautbegović, A., Korajlić, N., Nuhiu, A., Ramadani, A., 2019. Reforma pravosudnog sistema u Bosni i Hercegovini i problemi u funkcionisanju, Društvena i tehnička istraživanja, str: 71-89.
10. Dautbegović, A., Teofilović, N., Korajlić, N., 2007. Relacije korupcije i organizovanog Kriminaliteta, Ljudska prava, Časopis za sve pravno-političke probleme, br. 1-4., Institut za ljudska prava, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu;
11. Đuzel, M, Korajlić, N., Selimić, M.: 2021. Istraga lica mjesta zrakoplovne nesreće. Visoka škola "CEPS – Centar za poslovne studije" Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1/2021,

12. French, L., Kovačević, G., Korajlić, N., 2013. Borderland Violence-Collateral Damage, International Scientific Conference: The Balkans Between Past and Future: Security, Conflict Resolution and Euro Atlantic Integration, 05-08 June 2013, Ohrid, Volume II, Pg. 586-598. Univerzitet "Sv.Kliment Ohridski" Bitola, Fakultet za bezbjednost, Skopje,
13. Gjurovski, M., Korajlić, N., Racaj, M., 2017. Refugee crissis: security challenges for Macedonia and the region, International scientific conference "Contemporary concepts Of crisis management". Pg:, 81-89 Crisis managment center of the Republic of the Macedonia, Skopje, Macedonia.
14. Halilović, H., Bojanić, N., Korajlić, N., 2003. Uloga policije u upravljanju kriznim situacijama, Kriminalističke teme. br. 1-2, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
15. Halilović, H., Korajlić, N., 2013. Prilozi raspravi o pravnoj prirodi rekonstrukcije događaja u teoriji krivičnog procesnog prava, NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo, XVIII, Br.1, Str.73-79., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Srbija;
16. Halilović, H., Korajlić, N., 2015. Intuition in criminal investigation Critical observations,Međunarodni naučni skup "Dani Arčibalda Rajsa“, Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Vol. I, Pg. 203-211, Kriminalističko – policijska akademija Beograd, Srbija.
17. Halilović, H., Korajlić, N., Cacan, A., 2014. Theory of Probability and Criminal Procedure:A New Perception of Interpretation of Evidences and Court's Rulling, Revija za kriminalistiko In kriminologijo, 65(4), Str.328-335., Ministarstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija,
18. Jednak, J., Jednak, D., Milošević, G., Milašinović, S., Korajlić, N., 2013. Effective Risk Managment Liquidity and General Standards of Liquidity, 1604-1611., Tehnics Technologies Education Management, DRUNPP, Sarajevo,Volume 8., Number 4, ISSN 1840-1503., e-ISSN 1986-809X, Impact Factor 0.414 (ISI Journal Citation Reports 2012)
19. Keković, Z., Masleša, R., Kešetović, Ž., Korajlić, N., 2006. Procedure u istrazi oružja za masovno uništenje, Kriminalističke teme , br. 1-4, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,

20. Kešetović Ž., Toth I., Korajlić N., 2012. Organizacijsko ponašanje, krizni menadžment i razvoj ljudskih potencijala, Zbornik radova "Menadžment i sigurnost" Tema konferencije: "Upravljanje ljudskim resursima i sigurnost", Hrvatsko društvo inženjera sigurnosti, Visoka Škola za sigurnost, Čakovec, Hrvatska, str.342-351.
21. Kešetović, Ž., Bajagić, M., Korajlić, N., 2006. Police-Media Relations in the Transition: From Autocratic Regime to Democracy, Varstvoslovje, Br.3-4 Univerza v Mariboru, Fakulteta za policijsko-varnosntne vede, Slovenija,
22. Kešetović, Ž., Korajlić, N., Davidović, D., 2010. Kulturne razlike i kizno komuniciranje, Zbornik radova-izvorni znanstveni rad ISBN 978-953-7716-07-3; ISSN 1847-6791, Velika Gorica, Hrvatsk
23. Kešetović, Ž., Korajlić, N., i Milašinović, S., 2011. Krizno komuniciranje između bombi, politike i ekonomije, V naučni skup Dani bezbjednosti na temu "Razvoj sistema bezbjednosti i zaštita korporacije", Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, str. 65-74
24. Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., 2013. Isprika kao strategija u kriznom komuniciranju Značaj kulturnog konteksta, Zbornik radova 6. međunarodne konferencije "Dani kriznog upravljanja", Str.956-969., Veleučilište u Velikom Gorici, Velika Gorica.
25. Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., 2013. Značaj i uloga upravnog vrha u kriznom menadžmentu, Menadžment i sigurnost, Br. 8, str. 379-386, Znanstveno-stručni časopis, Hrvatsko društvo inženjera sigurnosti,
26. Kešetović, Ž., Toth, I., Korajlić, N., Šut, S., 2011. Upravljanje krizom i igre oko odgovornosti, IV Međunarodna naučna konferencija "Dani kriznog upravljanja"-Zbornik sažetaka, Veleučilište u Velikoj Gorici, Velika Gorica, str. 10-11.
27. Korajlić, N., 1999. Pretpostavke djelovanja SJB u borbi protiv terorizma, Specijalno izdanje časopisa Kriminalističke teme "Terorizam", Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo;
28. Korajlić, N., 1999. Problemi socijalne relacije građanin-policija, Kriminalističke teme, br. 2., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,

29. Korajlić, N., 2003. Dokumentiranje mjesta požara/ zločina, Prevod, Kriminalističke teme, br. 3-4., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
30. Korajlić, N., 2003. Kriminalističko-hemijsko vještačenje tragova vatrenog oružja, Prikaz, Kriminalističke teme, br. 3-4., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
31. Korajlić, N., 2003. Mjere prve intervencije policije u slučaju ubistva, Perjanik, br. 4, str. 52-62, Ministarstvo unutrašnjih poslova Crne Gore, Podgorica, R Crna Gora;
32. Korajlić, N., 2004. Obezbjedenje lica mjesta kod pronalaska leša, "USuzbijanju kriminaliteta", Simović, B. (urednik), Pravni fakultet (et.al.), Kragujevac, str. 373-389.
33. Korajlić, N., 2004. Uloga privatnih službi u kriznim situacijama, Kriminalističke teme, br. 1-2, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
34. Korajlić, N., 2014. Uloga i značaj policije u Tešnju u odbrani Bosne i Hercegovine, U "Tešanjski odgovor", Brka A. (urednik), Centar za kulturu i "obrazovanje Tešanj, str.67-80.
35. Korajlić, N., Ahić, J., Hadžikadunić, A., 2018. Sigurnosni aspekti faktora uspješnosti otkrivanja i dokazivanja krivičnih dijela s uporabom eksploziva, Dani kriznog upravljanja 2018, 11 međunarodna znanstveno-stručna konferencija 2018" Zbornik radova, str. 67-82 Brijuni, Hrvatska.
36. Korajlić, N., Bojanić, N., 2003. Izvještaji ovlaštenih službenih osoba, Četvrti Slovenski dnevi varstvoslovja, Slovenia-Bled, 5-7. Jun, Slovenija;
37. Korajlić, N., Bojanić, N., 2003. Značaj osiguranja mjesta događaja radi prikupljanja materijala za vještačenje, "Forensis Expertus", Br. 1 /2003., vol.2., Podgorica, R Crna Gora;
38. Korajlić, N., Dautbegović, A., Ahmić, E., 2014. Nekonvencionalna energetska sigurnost, Zbornik radova 7. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije "Dani kriznog upravljanja" str. 1201-1210., Veleučilište u Velikoj Gorici, Velika Gorica.
39. Korajlić, N., Dautbegović, A., Ahmić, E., 2017. Krivična djela iz mržnje kao sigurnosni izazovi u Bosni i Hercegovini, 10. međunarodna znanstveno-naučna konferencija "Dani

- kriznog upravljanja" Zbornik radova, str. 90-102, Veleučilište u Velikoj Gorici, Terme Tuhelj, Hrvatska
40. Korajlić, N., Dautbegović, A., Muharremi, D., 2009. Pojam i klasifikacija i procedura prikupljanja, pakiranja i transporta tragova nastalih eksplozijom, Međunarodni časopis "Thesis Kosova", br. 2/2009., Priština, Kosovo;
41. Korajlić, N., Halilović, H., 2007. Kriminalistika i prevencija kriminaliteta, Revija za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Br.1, Univerzitet AAB, Priština.
42. Korajlić, N., i dr. 2009. Terrorist Act as Crisis Situation-Challenge for Investigators, Journal for Criminal Justice and Law NBP, No.2., Criminal Justice and Police Academy, Belgrade,
43. Korajlić, N., i dr., 2010, Kriminalističko-kriminološke specifičnosti ekološkog Kriminaliteta, Univerzitetska hronika. Časopis Univerziteta u Travniku, vol. 3, br. 3., str. 71-76.,
44. Korajlić, N., Kešetović, Ž., 2011. Terrorism and tourism- Criminal justice Issues, Jurnal for Criminal Justice, Criminology and Security Studies, Year XI, Issuse 5-6, 75-90, Original Scientific paper, Sarajevo,
45. Korajlić, N., Kešetović, Ž., Halilović, H., Dautbegović, A., 2007. Kriminalističke procedure na licu mjesta krivičnog događaja radi obezbjeđenja materijalnih tragova za forenzičku analizu, Međunarodna naučna konferencija, Kriminalističke teme, br. 1-2, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
46. Korajlić, N., Muharremi, D., Ademaj, X., 2016. Fjalori terminologjila kriminalistike, CIP: 343.98(938), Ministarstvo unutrašnjih poslova, Republika Kosova, Prishtine.
47. Korajlić, N., Muratbegović, E., Marjanović, D., Bojanić, N., 2004. Zaštita života organa postupka, "Expertus Forensis", br. 3, godina II, 2004., Podgorica, R Crna Gora
48. Korajlić, N., Rahić, T., 2018. Problems of Crisis Managment in Public Procuremnent-Example of Procurement for Hiring Executors for Acceptance, Care and AccommodationOf Migrants, International scientific conference"Migrant and refugee crisis in a globalized World: Responsibilities and Responses. Pg, 161-167 Skopje, Macedonia

49. Korajlić, N., Selimić, M., Toth, L., 2023. Specifičnosti kriminalističkog istraživanja imovinskih delikata sa elementima nasilja, Visoka škola "CEPS – Centar za poslovne studije" Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1/2023,
50. Korajlić, N., Teofilović, N., Dautbegović, A., Muharremi, D., 2009. Osposobljenost policije kao faktor prevencije organizovanog kriminaliteta, Društvena istraživanja, Časopis Pravnog fakulteta, Br.4, Univerzitet u Zenici;
51. Korajlić, N., Teofilović, N., Kešetović, Ž., 2009. Organizacija istražnog procesa u kriznim situacijama izazvanim terorizmom, I naučni skup sa međunarodnim učešćem "Pravo i forenzika u kriminalistici", Kriminalističko-policijska akademija Beograd, 16-18. Septembar, Kragujevac, Srbija;
52. Kovačević, G., Alispahić, B., Korajlić, N., 2015. Nastanak i razvoj krize u 21.stoljeću, Zbornik radova 8. Međunarodne znanstveno-stručne konferencije "Dani kriznog upravljanja", str. 103-113., Veleučilište u Velikoj Gorici, Velika Gorica.
53. Kovačević, G., Smajić, M., Ahić, J., Korajlić, N., 2013. Novi koncept razumijevanja sigurnosti i politike, Policijska i sigurnost, Vol.2/2013, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske,
54. Kržalić, A., Korajlić, N., 2019. Influence on migrations onto the security of B&H citizens, Faculty for criminalistics, criminology and security studies Sarajevo, Editio securitas str: 1-71
55. Kržalić, A., Korajlić, N., 2018. Terrorism as a Global Security Threat, Pg. 253-260 Juornal of US-S China Public Administration , Vol. 15, David Publishing.
56. Kržalić. A., Korajlić, N., 2019. Uticaj migracija na sigurnost građana Bosne i Hercegovine, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu, Editio securitas, str: 1-71
57. Laurence, A.F., Kovačević, G., Korajlić, N., 2012. An historical review of North Carolina corrections: caste, class, race & seks factors, Međunarodni anučni skup "Dani Arčibalda Rajsja“, Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Vol. 1, str. 157-167, Kriminalističko policijska akademija Beograd, Srbija,
58. Marjanović, D., Bakal, N., Bojanić, N., Hadžiselimović, R., Korajlić, N., 2004. Optimizacija procesa prikupljanja bioloških tragova

- namjenjenih za DNK analizu, *Expertus Forensis*, br. 3, godina II, 2004., Podgorica, R Crna Gora;
59. Marjanović, D., Bakal, N., Bojanić, N., Korajlić, N., 2004. Uspostavljanje Bosanskohercegovačke nacionalne baze DNK baze podataka kao mjera prevencije, *Kriminalističke teme*, br. 3-4., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
60. Modly, D; Selimić, M; Mršić, G.: 2018. Metodika istraživanja silovanja. Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
61. Nikač, Ž., Korajlić, N., Ahić, J., Bećirović, M., 2013. Pravna regulativa privatne bezbjednosti na prostorima nekadašnje SFRJ, sa osvrtom na poslednje promene u Srbiji, *Kriminalističke teme*; br.3.-4., str. 27-52..Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo,
62. Nikač, Ž., Korajlić, N., Bećirović, M., 2013. Evropski nalog za hapšenje i predaju kao supstitut ekstradiciji u EU, *Kriminalističke teme*; Br.1-2., Str. 75-91., Sarajevo,
63. Pajević, M., Milanović, S., Selimić, M., Korajlić, N.: 2018. Organizaciono prilagođavanje obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima, Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2./2018.,
64. Rahić, T., Korajlić, N., Korajlić, N., 2018. Obezbeđenje pravilnog i zakonitog zaključenja i realizacije ugovora o javnoj nabavci u funkciji ostvarenja i zaštite sigurnosti u javnim nabavkama, *Pregled časopis za društvena pitanja* br. 2,
65. Rahić, T., Purišević, F., Korajlić, N., Selimić, M.: 2017. “Problematika javnih nabavki u kriznim situacijama”; Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2./2017,
66. Rahić, T., Trnčić, L., Korajlić, N., 2018. Krizne točke u procesu javne nabave, *Dani kriznog upravljanja 2018, 11 međunarodna znanstveno-stručna konferencija 2018" Zbornik radova*, str. 19-23 Brijuni, Hrvatska.
67. Ramljak, A., Korajlić, N., 1999. Anatomija misterioznog ubistva, *Kriminalističke teme*, Br.2., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
68. Ramljak, A., Korajlić, N., 2006. Transcedentni fenomeni u krvnim deliktima, *Srpsko pravna misao, Časopis za pravnu teoriju i praksu*, br. 1-4/2006, Pravni fakultet, Univerzitet u Banja Luci;

69. Ramljak, A., Korajlić, N., Dautbegović, A., 2006. Serijske i višestruke ubice i njihove žrtve, Godišnjak, Pravni fakultet, Univerzitet u Banja Luci, br. XXVII-XXVIII.2006., str. 73-95., Banja Luka;
70. Sefo, H., Korajlić, N., Mušanović, M., 2015. Expertise of Nonmaterial Damage Due to Violation of Bodily Integrity, Tehnics Technologies Education Managment-Journal of Society Development od Teaching and Business Processes in New Net Environment in B&H,10(1), str. 77-88
71. Selimić, M., Sesar M.: Pandemija i kriminalitet, 2022. Međunarodna stručna i naučna konferencija: Energetska i zdravstvena kriza - pravni, ekonomski, psihološki i politički aspekti, Skoplje, Republika Sjeverna Makedonija, 08.04.2022. MIT University Skopje, Asocijacija za korporativna bezbednost - Skopje.
72. Selimić, M., Vuković, V.: 2014. Ovlaštenja kao osnov u obavljanu zadataka službenika za provedbu zakona. Univerzitet/Sveučilište Vitez i Asocijacija za informacione tehnologije, Edukator br. 1,
73. Selimić, M., Vuković, V.: 2015. Kriminalitet urbanih sredina – urbano nasilje. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2.,
74. Selimić, M., Vuković, V.: 2015. Posebne istražne radnje i njihov značaj u istraživanju krivičnih djela. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1.,
75. Selimić, M.: Saradnja policijskih i pravosudnih organa u državama članicama EU, kao i sa trećim državama. 2014. Univerzitet/Sveučilište Vitez i Asocijacija za informacione tehnologije, Edukator br. 2.,
76. Šabani, A., Korajlić, N., 2014. Neuspjela zajednica: O tranzicijskom porazu Bosne i Hercegovine, U "Radoslav Ratković-život i delo", Simeunović D., Đorić M., (urednici), Udruženje Nauka i društvo Srbije (et.al.), str. 251-259.,
77. Šabani, A., Korajlić, N., Halilović, H., 2014. Poverty and the consequences of poverty, Međunarodni naučni skup "Dani Arčibalda Rajsa“, Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Vol.I, Pg. 451-463, Kriminalističko policijska akademija Beograd, Srbija.

78. Šarić, S., Selimić, M., Spasovski, O.: 2020. Informant i informator u Bosni i Hercegovini (sličnosti i razlike), Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2/2020,
79. Šuperina, M., Korajlić, N., Muahremi, D., 2016. Recognition of criminal elements of crimes in dismissal of crime reports in the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina, International scientific conference contemporary trends in social control of crime, Pg. 227-247 University "St. Kliment Ohridski"-Bitola Faculty of Security –Skopje
80. Teofilović, N., Korajlić, N., Dautbegović, A., 2006. Bezbjednosni i pravni aspekti pranja novca, Ljudska prava, časopis za sve pravno-političke probleme, Br.1-2, ISSN 1512-6579, Institut za ljudska prava, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu;
81. Teofilović, N., Korajlić, N., Dautbegović, A., 2006. Korupcija u svetu politike, Kriminalističke teme, br. 1-4, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo,
82. Toth, I., Kešetović, Ž., Stranjik, A., Korajlić, N., 2012. Problemi uspostave sustava kriznog menadžmenta u EU, V Međunarodna konferencija "Dani kriznog upravljanja"-Zbornik Sažetaka, Veleučilište u Velikoj Gorici, Velika Gorica, str. 13-14.
83. Toth, I., Korajlić, N., Karaica, B., 2017. Crisis management in the Republic of Croatia, Bezbednosni dijalozi Vol.8, Number 1-2, Str. 75-92, Filozofski fakultet Skoplje, Makedonija

Web:

1. <http://www.dku.hr/000archive/2011/wp-content/uploads/2011/11/zbornik2011.pdf>
2. http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs_2015_Tom_1.pdf
3. http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2015/05/DKU%202015%20VVG_v2.pdf
4. http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2015/05/DKU%202015%20VVG_v2.pdf
5. http://www.ttem.ba/pdf/ttem_10_1_web.pdf
6. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2014-Tom1.pdf>
7. <http://www.policija.si/index.php/publikacije/60805-revija-za-kriminalistiko-in-k...>

8. <http://www.dku.hr/wpcontent/uploads/2014/06/DKU%20zbornik%20radova%202014%20www.pdf>
9. http://www.dku.hr/wp-content/uploads/2013/06/Zbornik_radova2013.pdf
10. <http://www.fb.uklo.edu.mk/fs?filecollection/Zbornik%20na%20trudovi%20Ohrid%202013%20Kniga%20II.pdf>
11. http://www.ttem.ba/pdf/ttem_8_4_web.pdf
12. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2013-Tom2.pdf>
13. http://www.mup.hr/UserDocsImages/PA/onkd/22013/kovacevic_sماجج_ahic_korajlic.p
14. http://www.safety.hr/downloads/zbornik_radova_m&s_2013.pdf
15. <http://www.mpn.gov.rs/nauka/razvoj-naucnih-kadrova/53-kategorizacija-casopisa>
16. http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/NBP_2013_1.pdf
17. <http://www.nsar.org.rs/sites/default/files/docs/Rajs2012-Tom1.pdf>
18. http://www.safety.hr/downloads/zbornik_radova_m&s_2012.pdf
19. <http://www.dku.hr/000archive/2011/wp-content/uploads/2011/11/zbornik2011.pdf>
20. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=5849717264937917654&btnI=1&hl=hr>

**KOMPJUTERSKI KRIMINAL I ORGANIZOVANI KRIMINAL
U FEDERACIJI BOSNI I HERCEGOVINI**

**COMPUTER CRIME AND ORGANIZED CRIME IN THE
FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Pregledni znanstveni članak

Mr. Ensad Korman*

Sažetak

Savremeno društvo u svojim temeljnim postulatima postojanja države, kao osnovnog subjekta međunarodnih odnosa, ima za cilj zaštititi pojedinca i njegovu imovinu od svih oblika ugrožavanja, neovisno da li je riječ o prirodnoj, tehnološkoj ili nekoj drugoj nesreći manjih ili širih razmjera, neovisno da li se radi o ugrožavanju sigurnosti unutar ili van granica države. U ovom nastojanju država mora sa jedne strane poduzeti sve neophodne mjere kako bi poduzela aktivnosti na zaštiti života i imovine građana, a sa druge strane ima obavezu zaštititi svaki lični podatak tog istog građanina, neovisno da li je riječ o osobi koja je žrtva ili počinioc.

Poseban aspekt je na posmatranju unutrašnje sigurnosti sa svim subjektima čiji je primarni zadatak zaštita unutrašnjeg uređenja države, i to: policijski organi, obavještajna agencija, inspekcijski organi, pravosuđe, carina i drugi organi zaduženi za segment održavanja unutrašnje sigurnosti. Posebnu pažnju u ovom članku pridaje se policijskim organima u Federaciji Bosne i Hercegovine, koje u skladu sa svojim zakonskim nadležnostim, poduzimaju mjere i radnje na otkrivanju i dokumentovanju počinioca prekršaja i krivičnih djela, kao i njihovih saučesnika.

Najveći sigurnosi rizik koji se stavlja pred policijske organe u svijetu, pa tako i u Federaciji Bosne i Hercegovine trenutno su organizovani kriminal i kompjuterski kriminal, njihova uzajamna veza i ovisnost, rasprostranjenost njihovog djelovanja sa ciljem pribavljanja protivpravne imovinske koristi, ali i destabilizacije države, obzirom da organizovani kriminal koristeći tehničko-tehnološki napredak negativno utiče na ekonomski i društveni prosperitet države.

* Granična policija BiH, e-mail: ensad.korman@granpol.gov.ba

Ključne riječi: sigurnost, policijski organi, kriminalitet, organizovani kriminal, kompjuterski kriminal.

Abstract

Modern society, in its fundamental principles of state existence as the primary subject of international relations, aims to protect individuals and their property from all forms of endangerment, whether it be natural, technological, or any other disaster of smaller or larger scale, regardless of whether it concerns security threats within or beyond the state borders. In this endeavor, the state must, on the one hand, take all necessary measures to undertake activities for the protection of the lives and property of its citizens. On the other hand, it has an obligation to safeguard every personal datum of those citizens, whether they are victims or perpetrators.

A specific aspect is the observation of internal security with all the entities whose primary task is the protection of the state's internal order, including: police authorities, intelligence agencies, inspection bodies, judiciary, customs, and other authorities responsible for maintaining internal security. Special attention in this article is given to the police authorities in the Federation of Bosnia and Herzegovina, which, in accordance with their legal competencies, take measures and actions to detect and document perpetrators of offenses and criminal acts, as well as their accomplices.

The greatest security risks facing police forces worldwide, including in the Federation of Bosnia and Herzegovina, are currently organized crime and computer crime, their mutual connection and dependence, and the widespread nature of their activities aimed at obtaining unlawful financial gain, as well as destabilizing the state. Organized crime, utilizing technological advancements, adversely affects the economic and social prosperity of the country.

Keywords: security, police authorities, criminality, organized crime, computer crime.

1. UVOD

Sigurnosni izazovi današnjice u svom fokusu imaju dva krivična djela, jedno konkretno, pod nazivom “kompjuterski kriminal”, i jedno koje u svom sastavu ima raznolikost krivičnih djela “organizovani kriminal”, ali zajedničko za spomenute dvije vrste kriminala, jeste da nemaju sažetu definiciju koja će u svojoj suštini obuhvatiti sve segmente na osnovu kojih bi naučna zajednica i stručna tijela mogla da uokvire jednosmislenost ove dvije vrste kriminala, te za koja bi odgovor društva i državnih organa bili adekvatni. Naime, (ne)definisanost kompjuterskog i organizovanog kriminala proizilazi iz činjenice da se obje vrste kriminala rapidno mijenjaju u vremenu i prostoru, prilagođavajući svoje djelovanje u odnosu na krajnje ciljeve.

Tehničko-tehnološki razvoj društva iznjedrio je pojavu interneta, koji je pored svih svojih pozitivnih aspekata korištenja, nažalost uz hardvere i softvere postao temeljni alat pojedinaca i organizovanih kriminalnih grupa za sticanje protivpravne imovinske koristi, ali i drugih benefita kojima će ostvarivati svoje zadate nelegalne ciljeve, uz destruktivne posljedice za društvo, državu i šire segmente posmatranja (Korajlić, Šuperina, Selimić, 2020). Kompleksnost borbe protiv organizovanog i kompjuterskog kriminala, ogleda se u nemogućnosti država da sigurnosnim institucijama omoguće specijaliziranu opremu i stručno usavršavanje kadrova, koji će ići korak ispred kriminalnih grupa, ili pojedinaca, sa jedne strane, i činjenice da državni organi (policija i pravosuđe) moraju djelovati u okvirima zakona, što nije slučaj sa druge strane.

Posmatrajući definiciju kompjuterskog kriminala, koja datira iz 1982. godine*:” ... kaznena djela u kojima se računar pojavljuje kao sredstvo (oruđe), objekt ili predmet napada, a za čije počinjenje ili pokušaj počinjenja krivičnog djela, su potrebna određena znanja iz računarstva (informatička tehnika) ili informatike (primijenjena informatika)”, kao i definiciju iz 2016. godine: ”Računalni kriminalitet bi se mogao definirati kao ukupnost kriminalnih djela na nekom području izvršenih kroz određeno vrijeme na računalnom sustavu ili uz njegovu pomoć“ (Franjić, 2015), može se zaključiti da definisanje kompjuterskog kriminala ovisi o autoru i njegovom

* https://www.policija.si/images/stories/Publikacije/RKK/PDF/1982/02/RKK1982-02_BogoBrvar_PojavneOblikeZlorabeRacunalnika.pdf. Preuzeto 12.10.2023.

pristupu navedenoj problematici, ali su zajednički sadržioc: subjekt kojim se čini krivično djelo odnosno objekt nad kojim se vrši krivično djelo – računar ili računarski sistem. Države su spoznale potrebu davanja zajedničkog odgovora na izazove koje donosi kompjuterski kriminal, te je Vijeće Europe donijelo „Konvenciju o kibernetičkom kriminalitetu“*, koja je postala temeljni dokument na osnovu koje se države potpisnice* obavezuju da će nacionalno zakonodavstvo prilagoditi predmetnoj Konvenciji.

Kada je riječ o organizovanom kriminalu* ističe se definicija koju je Organizacija Ujedinjenih naroda (15.11.2000. godine) usvojila kroz Konvenciju za borbu protiv transnacionalnog organiziranog kriminala, u kojoj se navedeno podrazumijeva kao krivično djelo koje je počinjeno na području većem od jedne države; kada je počinjeno u jednoj državi, ali se bitan dio njegove pripreme, planiranja, rukovođenja te kontrole odvijao na teritoriju druge države; kada je počinjeno na teritoriju jedne države, ali uključuje organiziranu kriminalnu skupinu koja je upletena u kriminalna djela na području koje nadilazi teritorij jedne države; ili kada je počinjeno u jednoj državi, ali ima bitan utjecaj na drugu državu.* Evidentno je da na međunarodnom nivou, organizovani kriminal i svi njegovi pojavi oblici (neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, pranje novca, trgovina ljudima, koruptivna krivična djela, privredni kriminal, ilegalna trgovina oružjem, ilegalne migracije...), prepoznat je kao prijetnja koja se ne zadržava samo na teritoriju jedne države, već se prelijeva teritorijalno i na

* Konvencija o kibernetičkom kriminalu, donesena je u Budimpešti (23.11.2001. godine), stupila na snagu 01.07.2004. godine. Kada je riječ o zakonodavstvu Bosne i Hercegovine predmetna Konvencija stupila je na snagu 01.09.2006. godine, („Službeni glasnik BiH“ – Međunarodni ugovori br.: 06/06), zatim tu je i dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu, o inkriminiranju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računarskih sistema (Strasbourg, 28.01.2003. godine), koji je stupio na snagu 01.03.2006. godine, dok je u Bosni i Hercegovini stupio na snagu 01.09.2006. godine („Službeni glasnik BiH“ - Međunarodni ugovori broj: 06/20).

* Vidjeti više na: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=185>, preuzeto 15.10.2023. godine.

* “Radnja učinjenja je dvoaktna kontinuirana aktivnost koju čine: 1) radnja postajanja pripadnikom organizirane grupe kriminalaca (pristupanja grupi, davanje usmene ili pismene suglasnosti o stupanju u grupu ili faktičkim vršenjem zadataka u sastavu grupe) i 2) radnja učinjenja krivičnog djela (a ne i druge vrste javnopravnih delikata) koje je propisano zakonom Bosne i Hercegovine, u cilju stjecanja materijalne koristi.” Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. (2016). Krivično pravo II (Saučesništvo, krivične sankcije i posebni dio). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu., cit., str. 312.

* „Službeni glasnik BiH“, br. 3/02.

druge države, i na druge kontinente, i u jednom momentu stvara domino efekat. Nemogućnost preciznog definisanje organizovanog kriminala, dovelo je do toga da prema Konvenciji, neophodno je ispunjenje 11 karakteristika (4 obavezne i 7 neobaveznih), kako bi se govorilo o krivičnom djelu organizovanog kriminala i to: “Obvezatna mjerila:

- Suradnja najmanje triju osobe
- Suradnja u dužem razdoblju ili u neodređenom trajanju
- Osumnjičeni ili osuđeni za izvršenje teških oblika kaznenih djela
- S ciljem ostvarivanja dobiti i / ili utjecaja.

Fakultativna mjerila:

- Postojanje konkretnog zadatka ili uloge svakog sudionika
- Primjena nekog oblika unutarnje discipline i kontrole
- Primjena sile ili drugih sredstava pogodnih za zastrašivanje
- Utjecanje na politiku, sredstva javnog priopćavanja, javnu upravu, provedbu zakona, djelovanje sudstva ili na gospodarstvo korupcijom ili nekim drugim sredstvima
- Uporaba komercijalnih ili poslovnih struktura
- Uključenost u pranje novca
- Djelovanje na međunarodnoj razini.

Pored minimalnih značajki („obvezatna mjerila“ od 1 do 4), potrebno je da najmanje dva „fakultativna mjerila“ budu primjenjiva da bi se zločinačka skupina ili zločinačka aktivnost okvalificirali kao organizirani kriminal. Na ovaj način se mogu obuhvatiti i pravni subjekti ili stručnjaci umiješani u nove i teške oblike organiziranog ili gospodarskog kriminala.“^{*} U skladu sa svime navedenim, uočava se direktna povezanost koja karakteriše i kompjuterski i organizovani kriminal, i to prva: u vidu teritorijalne rasprostranjenosti, a druga ubrzanom prilagodbom sa svim drugim vrstama kriminala, pri tome, posebna pažnja se pridaje savremenim oblicima kriminala (Korajlić, Selimić, 2015), koji ne zahtijevaju angažovanje više kriminalnih osoba, za ostvarenje postavljenih ciljeva.

^{*}https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/organisedcrime/projects/CARP/O/Pctc_2005_9%20Cro.pdf, preuzeto 15.10.2023. godine.

2. KOMPJUTERSKI KRIMINAL I ORGANIZOVANI KRIMINAL U FEDERACIJI BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina kao potpisnica Europske konvencije o kompjuterskom kriminalu, i Dodatnog protokola uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu, o inkriminisanju djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću kompjuterskog sistema, tokom prethodnih godina radila je aktivno na prilagođavanju nacionalnog zakonodavstva, odredbama predmetnih međunarodnih dokumenata. Međutim, zbog činjenice da je kompjuterski kriminal društvena forma koja mijenja svoj okvir i domet djelovanja, te činjenice da ovaj vid kriminala ne poznaje vrijeme, niti prostor, niti granice, Bosna i Hercegovina ima određenih poteškoća koje proizilaze iz nedostatka Strategije za borbu protiv kompjuterskog kriminala, koja bi dala smjernice za djelovanje svim akterima. Predmetne smjernice bi omogućile sačinjavanje akcionih planova, čijom provedbom bi se uveliko smanjili rizici po cyber sigurnost.

Međutim, političke nesuglasice koje prate ovaj legislativni segment, za koju smo obavezni kao potpisnice gore nevedene Konvencije da donesemo, ne daju naznake u budućem periodu da će Strategija biti donešena, govoreći o Bosni i Hercegovini. U iskazivanju opredijeljenosti Vlade Federacije Bosne i Hercegovine u borbi protiv kompjuterskog kriminala, usvojen je dokument: “Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine 2021.-2027”, (Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine - Predstavnički dom na sjednici 27.04.2021. godine i Doma naroda na sjednici od 12.04.2022. godine) koji je objavljen u Službenom listu FBiH broj: 40/22. U predmetnoj Strategiji navedeno je:” U stalno mijenjajućim prijetnjama u kibernetičkom okruženju, (F)BiH treba imati fleksibilnu i dinamičnu strategiju kibernetičke i sajber sigurnosti FBiH kako bi mogla odgovoriti na nove globalne prijetnje. Ova strategija treba osigurati sigurnost i otpornost infrastrukture i usluga (F)BiH. Praksa svih zemalja EU je da imaju strategiju kibernetičke sigurnosti pa je, slijedeći svoj EU put, treba donijeti i (F)BiH kako bi se odgovorilo na rizike koji imaju potencijal potkopati ekonomske i socijalne koristi kibernetičkog prostora. Ta strategije treba biti odgovor na rizike, ali i osigurati partnerstvo javnog i privatnog sektora kao i zajedničko korištenje informacija. U sklopu saradnje s privatnim sektorom, posebnu pažnju treba posvetiti operabilnosti informacijske tehnologije i na kompjuterima zasnovano funkcioniranje

infrastrukture”*, te se zadužuju Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova i Federalna uprava policije da izrade nacrt Strategije o kibernetičkoj sigurnosti FBiH.

Zakonodavac je u Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine inkorporirao krivična djela kompjuterskog kriminala (Glava XXXII - krivična djela protiv sistema elektronske obrade podataka), uz propisane odgovarajuće sankcije prema počiniocima, i prije potpisivanja Konvencije o kibernetičkom kriminalu na nivou države, što je u tom periodu predstavljalo pozitivan pomak. Međutim, uz godine iskustva policijsko-pravosudnih institucija i činjenice da su države u regionu tokom prethodnih godina izvršile prilagođavanje svog zakonodavstva savremenim oblicima kompjuterskog kriminala, zaključuje se da trenutno postavljene odredbe Krivičnog zakona ne odgovaraju savremenim oblicima kompjuterskog kriminala, obzirom da se sve više druge vrste kriminala (krađe, prevare, zloupotrebe, krijumčarenje, pedofilija, seksualno uznemiravanje ...) vrše putem računara, čime se otežava kvalitetan rad pravosuđa i policije, posebno u segmentu posebnih istražnih radnji, pretresanje elektronskih uređaja, mjere zabrane korištenja računarskih sistema ... Shodno navedenom, policijski službenici susreću se u svom svakodnevnom radu sa određenim nedostacima u postupanje, a u odnosu na nacionalno zakonodavstvo, što bi trebalo rezultirati izmjenama i dopunama zakonskih i podzakonskih akata.

Pored svih otežavajućih okolnosti koje se ogledaju u nedostatku zakonodavnih okvira u borbi protiv kompjuterskog kriminala, ono što je zabrinjavajuće jeste nedostatak stručnog kadra koji bi u okviru policijskih i pravosudnih institucija mogli adekvatno da odgovore prijetnjama koje dolaze iz virtuelnog prostora, ali i nedostatka novčanih sredstava koji bi specijalizirane organizacione jedinice unutar policijskih organa opremio najsavremenijom opremom, koja bi se koristila za preventivno i represivno djelovanje naspram počinioca ovih krivičnih djela.

Posmatrajući međunarodni aspekt, legislativna osnova borbe protiv krivičnih djela organizovanog kriminala, u Bosni i Hercegovini, ustanovljena je ratifikovanjem Konvencije Ujedinjenih naroda protiv protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (05.02.2002. godine), čime se Bosna i Hercegovina pridružila globalnoj borbi protiv ove vrste kriminala, i

*https://fzpr.gov.ba/files/Strategije/Strategija%20razvoja%20FBiH_Slu%C5%BEbene%20novine%20Federacije%20BiH%20br%2040_2022_26%2005%202022.pdf

u saradnji sa međunarodnim policijsko-pravosudnim institucijama, uspješno odgovara sigurnosnim izazovima koje nameću organizovane kriminalne grupe, a posebno kroz: povećanje razmjene informacija o kriminalnim aktivnostima i krim-obavještajnim informacijama, veće korištenje postojećih instrumenata Interpola i Europol, posebno međunarodnih kanala za razmjenu podataka i baza podataka, efikasna i uzajamna razmjena iskustava, te organizovanje zajedničkih obuka i operativno- taktičkih akcija.

Pravni okvir borbe protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini, sadržan je u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (Glava XXII, član 250.) i u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine (Glava XXIX, član 342.), u okviru kojih članova je definisano ovo krivično djelo, kao i propisana sankcija za izvršioca. Bitno je istaći da Bosna i Hercegovina usvojila je četiri strategije za borbu protiv organizovanog kriminala*, dok je peta u fazi donošenja, i navedeni dokumenti predstavljaju smjernice za postupanje svih institucija države koji su uključeni u ovaj segment unutrašnje sigurnosti:

- Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala za period 2006. - 2009. godine;
- Strategija Bosne i Hercegovine za borbu protiv organizovanog kriminala za period 2009. - 2012. godine;
- Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini za period 2014. - 2016. godine;
- Strategija za borbu protiv organizovanog kriminala u Bosni i Hercegovini za period 2017. – 2020. godine;
- u toku je izrada Strategije za borbu protiv organizovanog kriminala u BIH za period 2023. - 2026. godine.

Posmatrajući suštinu djelovanja pojedinaca ili organizovanih kriminalnih grupa, uočljiva je neraskidava veza između krivičnih djela organizovanog kriminala i krivičnih djela počinjenih putem kompjutera ili kompjuterskih sistema, pri čemu distinkcija nastupa u obliku:”Ono što je nesporno je da je kompjuterski kriminal više vezan za aktivnosti pojedinaca, a kriminal vezan za kompjuterske mreže više je djelo grupa i to organizovanih, profesionalizovanih, a sve češće i strogo specijalizovanih.

* Vidjeti više na: http://msb.gov.ba/dokumenti/strateski/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=104&pageIndex=1. Preuzeto dana 24.10.2023. godine.

Ove grupe su, s jedne strane, „tradicionalne“ grupe organizovanog kriminala koje su se usavršile i osavremenile primjenom informaciono komunikacione tehnologije i pripremile za „izlazak“ na cyber scenu.” (Radošević, 2016)

Osiguravanje visokog stepena stanja sigurnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine moguće je postići ukoliko svi akteri entiteta i društva uključeni u efikasnu borbu protiv ovih vidova kriminala, postignu simbiozu uzajamnog djelovanja. Naime, organizovani kriminal, kao i kompjuterski kriminal, tretiraju se kao nove savremene forme kriminala, samim time prilagođavanje institucija za adekvatan odgovor nije srazmjeran stepenu razvoja i širenja obje vrste kriminala, prvenstveno iz nedostatka stručnih kadrovskih kapaciteta i nedovoljnih finansijskih sredstava koji su prijeko potrebni, kako bi, primarno policijsko-pravosudne institucije države, uhvatile se u efikasnu borbu protiv ovih vrsta kriminala (Korajlić, Selimić, Toth, 2023).

3. KVANTITATIVNI PRIKAZ KRIVIČNIH DJELA KOMPJUTERSKOG KRIMINALA I ORGANIZOVANOG KRIMINALA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Statistički podaci koje vode policijski organi na području Federacije Bosne i Hercegovine su u skladu sa načinom vođenja statističkih obrazaca definisani “Instrukcijom o međusobnom izvještavanju o pojavama u oblasti javne sigurnosti između Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine i kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova u Federaciji o pitanjima koja su od interesa za sigurnost Federacije Bosne i Hercegovine”.* Navedeni podaci služe u cilju izvještavanja nadležnih institucija i javnosti uopšteno, te su nepristrasni i provjerljivi, jer se trajno čuvaju, ali trenutno nisu harmonizovani sa potrebama izvještavanja svih policijskih organa u državi, niti u skladu sa pravilima vođenja statističkih policijskih evidencija EUROSTAT-a.*

Važno je istaći, da u tabelama koje slijede, bit će primijećen određeni disbalans između broja prijavljenih krivičnih djela i broja prijavljeni lica za predmetna krivična djela, a što proističe iz činjenice da za jedno krivično djelo može biti prijavljeno više lica, i samim time nije moguće postići identičan broj ova dva parametra. U tabeli broj 1. prikazan je ukupan broj

* Broj 09-1608 od 26.07.2007. godine.

* Vidjeti više na: <https://ec.europa.eu/eurostat>

prijavljenih krivičnih djela od strane policijskih organa u Federaciji Bosne i Hercegovine, nadležnim tužilaštvima (svih nivoa), po Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine i po Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

UKUPAN BROJ PRIJAVLJENIH KRIVIČNIH DJELA IZ KZ BiH I KZ FBiH (PODRUČJE F BiH 2015.-2022.)	Broj krivičnih djela	Broj prijavljenih lica
2015. GODINA	20306	14257
2016. GODINA	18610	13012
2017. GODINA	16922	12307
2018. GODINA	16120	12137
2019. GODINA	15923	11884
2020. GODINA	16274	11369
2021. GODINA	15756	11762
UKUPNO	119911	86728

Tabela 1: Prikaz ukupnog broja prijavljenih krivičnih djela na području Federacije Bosne i Hercegovine, u periodu 2011-2021. godine

Posmatrajući krivična djela kompjuterskog kriminala u Federaciji Bosne i Hercegovine prezentovanih u tabeli 2., u kojoj su ista razvrstana po godinama i to od 2015. do 2022. godine, i po kantonalnim ministarstvima unutrašnjih poslova, odnosno Federalnoj upravi policije, vidljivo je da ova vrsta krivičnih djela nema određenu konstantu da će rasti ili opadati ili stagnirati, već se ista manifestuje u odnosu: na određene društvene pojave, kadrovsku popunjenost ili reorganizaciju policijske institucije, finansijska sredstva, vrste specijalizirane obuke i slične faktore koji će uticati na pojavu kompjuterskog kriminala.

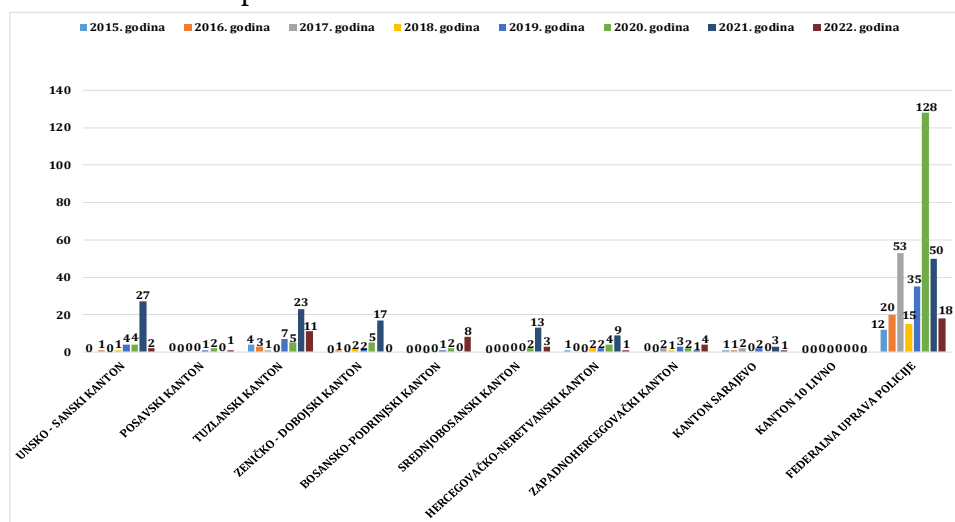
Prema predočenim podacima iz tabele 2., zaključuje se da Federalna uprava policije ima najveći broj prijavljenih krivičnih djela iz Glave XXXII Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, što je razumljivo, obzirom da ovaj federalni sigurnosni organ, u okviru Federalne istražne službe kriminalističke policije, ustrojstveno je uspostavio Odsjek za borbu protiv kompjuterskog kriminala, ali i činjenice da u okvirima drugih istražnih organizacionih jedinica ove Uprave policije, policijski službenici imaju zadatak dokumentovanja krivičnih djela kompjuterskog kriminala, odnosno

onih djela koji su počinjeni upotrebom kompjutera ili kompjuterskih sistema (dječija pornografija, kršenje autorskih prava, faksifikovanje novca, faksifikovanje isprava ...)

2015. - 2022. GODINA	KOMPJUTERSKI KRIMINAL								UKUPNO
	KRIVIČNA DJELA								
	2015. GODINA	2016. GODINA	2017. GODINA	2018. GODINA	2019. GODINA	2020. GODINA	2021. GODINA	2022. GODINA	
UNSKO - SANSKI KANTON	0	1	0	1	4	4	27	2	39
POSAVSKI KANTON	0	0	0	0	1	2	0	1	4
TUZLANSKI KANTON	4	3	1	0	7	5	23	11	54
ZENIČKO - DOBOJSKI KANTON	0	1	0	2	2	5	17	0	27
BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON	0	0	0	0	1	2	0	8	11
SREDNJOBOSANSKI KANTON	0	0	0	0	0	2	13	3	18
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON	1	0	0	2	2	4	9	1	19
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON	0	0	2	1	3	2	1	4	13
KANTON SARAJEVO	1	1	2	0	2	0	3	1	10
KANTON 10 LIVNO	0	0	0	0	0	0	0	0	0
FEDERALNA UPRAVA POLICIJE	12	20	53	15	35	128	50	18	331
FEDERACIJA BIH	18	26	58	21	57	154	143	49	526

Tabela 2: Krivična djela kompjuterskog kriminala, razvrstana po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022. godine

Tabelom 2. i grafikonom 1. uočljivo je da, tokom 2020. godine kada su nadležnim tužilaštvima prijavljena 154 krivična djela i 2021. godine kada su prijavljena 143 krivična djela, na području Federacije Bosne i Hercegovine, došlo je do izrazitog povećanja prijavljenih krivičnih djela protiv sistema elektronske obrade podataka.

Grafikon 1.: Krivična djela kompjuterskog kriminala, razvrstana po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022. godine

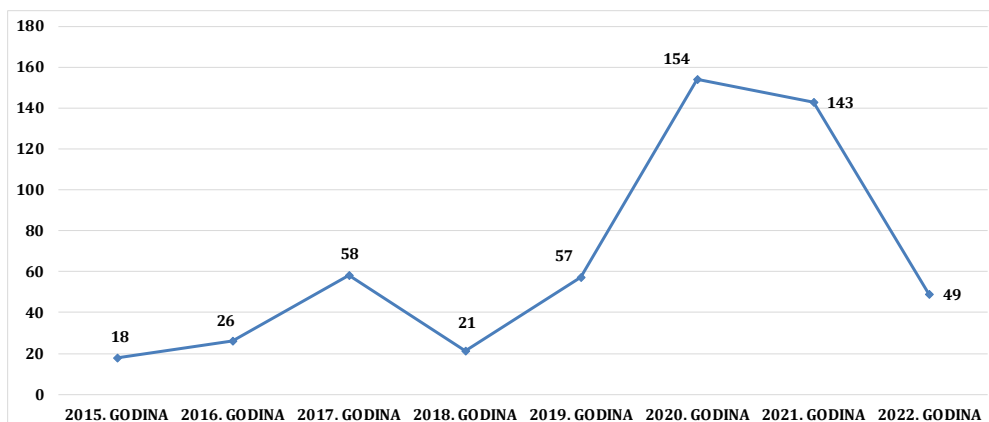
Kako je već ranije spomenuto, ovdje su prepoznatljivi društveni faktori koji su doveli do povećanja ove vrste krivičnih djela, a što se ogleda kao posljedica *lockdown*-a cijelog svijeta, pa i Federacije Bosne i Hercegovine*, uzrokovana globalnom pandemijom koronavirusa (COVID-19), pri čemu su građani bili dužni poštivati mjere zabrane kretanja, policijskog sata, karantine i slično, a samim time upotreba računara, je pored pozitivnih svrha korištenja istih, iskorištena i za počinjenja krivičnih djela.

2015. - 2022. GODINA	KOMPJUTERSKI KRIMINAL								UKUPNO
	PRIJAVLJENA LICA								
	2015. GODINA	2016. GODINA	2017. GODINA	2018. GODINA	2019. GODINA	2020. GODINA	2021. GODINA	2022. GODINA	
UNSKO - SANSKI KANTON	0	1	0	2	4	4	14	2	27
POSAVSKI KANTON	0	0	0	0	1	1	0	0	2
TUZLANSKI KANTON	0	7	2	0	7	7	6	12	41
ZENIČKO - DOBOJSKI KANTON	0	0	0	0	0	6	17	0	23
BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON	0	0	0	0	2	1	0	6	9
SREDNJOBOSANSKI KANTON	0	0	0	0	0	1	9	4	14
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON	2	0	0	1	0	0	3	0	6
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON	0	0	1	1	0	0	1	0	3
KANTON SARAJEVO	1	0	2	0	2	0	3	0	8
KANTON 10 LIVNO	0	0	0	0	0	0	0	0	0
FEDERALNA UPRAVA POLICIJE	3	8	23	10	28	26	30	15	143
FEDERACIJA BIH	6	16	28	14	44	46	83	39	276

Tabela 3: Krivična djela kompjuterskog kriminala, razvrstana po broju prijavljenih lica u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022.

Najveći broj prijavljenih krivičnih djela kompjuterskog kriminala i prijavljenih lica (Tabela 3.) nadležnim tužilaštvima, u periodu 2015. - 2022. godine, zadokumentovala je Federalna uprava policije (331 krivično djelo protiv 143 lica), zatim Uprava policije Ministarstva unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona (54 krivična djela protiv 41 lica), i dalje slijede Ministarstva unutrašnjih poslova: Unsko-sanskog kantona (39 krivičnih djela protiv 27 lica), Zeničko-dobojskog kantona (27 krivičnih djela protiv 23 lica), Hercegovačko-neretvanskog kantona (19 krivičnih djela protiv 6 lica), Srednjobosanskog kantona (18 krivičnih djela protiv 14 lica), Zapadnohercegovačkog kantona (13 krivičnih djela protiv 3 lica), Kanton Sarajevo (10 krivičnih djela protiv 8 lica), Posavski kanton (4 krivična djela protiv 2 lica) dok na području Kantona 10 nije bilo prijavljenih krivičnih djela kompjuterskog kriminala.

* Odlukom Vlade Federacije Bosne i Hercegovine došlo do proglašenja stanja nesreće na području Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", broj: 21/20).

Grafikon 2.: Krivična djela kompjuterskog kriminala, za period 2015. - 2022. godine – zbirno Federacija Bosne i Hercegovine

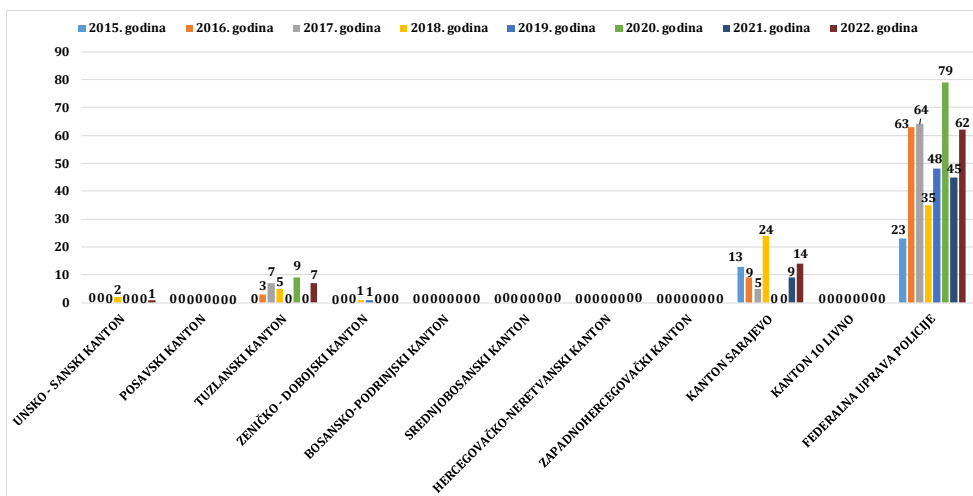
Posmatrajući linearnu putanju krivičnih djela protiv sistema elektronske obrade podataka u Federaciji Bosne i Hercegovine, (Grafikon 2) ne može se dati adekvatan presjek raspona podataka u posmatranom vremenskom periodu, obzirom da date vrijednosti imaju devijaciju tokom 2020. i 2021. godine zbog svjetske pandemije.

Kada je riječ o krivičnim djelima organizovanog kriminala, u posmatranom periodu na području Federacije Bosne i Hercegovine prezentovanih (Tabela 4.), u odnosu na kompjuterski kriminal, može se reći da ova vrsta krivičnih djela ima određenu konstantu u svom ponašanju, i može se približno odrediti.

2015. - 2022. GODINA	ORGANIZOVANI KRIMINAL								UKUPNO
	KRIVIČNA DJELA								
	2015. GODINA	2016. GODINA	2017. GODINA	2018. GODINA	2019. GODINA	2020. GODINA	2021. GODINA	2022. GODINA	
UNSKO - SANSKI KANTON	0	0	0	2	0	0	0	1	3
POSAVSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TUZLANSKI KANTON	0	3	7	5	0	9	0	7	31
ZENIČKO - DOBOJSKI KANTON	0	0	0	1	1	0	0	0	2
BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SREDNJOBOSANSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KANTON SARAJEVO	13	9	5	24	0	0	9	14	74
KANTON 10 LIVNO	0	0	0	0	0	0	0	0	0
FEDERALNA UPRAVA POLICIJE	23	63	64	35	48	79	45	62	419
FEDERACIJA BIH	36	75	76	67	49	88	54	84	529

Tabela 4.: Krivična djela organizovanog kriminala, razvrstana po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022. godine

Prema predloženim podacima iz tabele 4., takođe Federalna uprava policije ima najveći broj podnešenih Izvještaja o počinjenim krivičnim djelima organizovanog kriminala, a samim time i najveći broj prijavljenih lica. Ovo proističe iz činjenice da jedna od zakonskih nadležnosti Federalne uprave policije u skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima u Federaciji Bosne i Hercegovine* jeste borba protiv organizovanog kriminala.

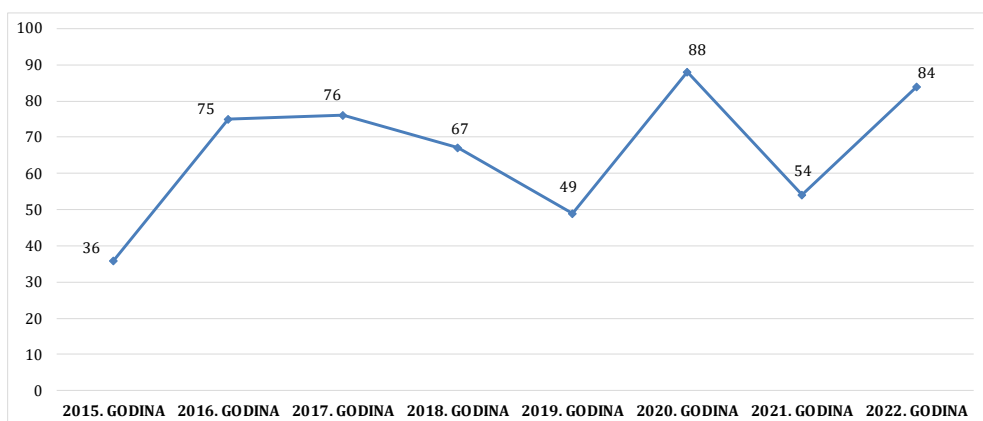
Grafikon 3.: Krivična djela organizovnog kriminala, razvrstana po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022. godine

Najveći broj prijavljenih krivičnih djela organizovanog kriminala i prijavljenih lica (Tabela 5.) nadležnim tužilaštvima, u periodu 2015. - 2022. godine, zadokumentovala je Federalna uprava policije (419 krivičnih djela protiv 468 lica), zatim Uprava policije Ministarstva unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo (74 krivičnih djela protiv 408 lica), i dalje slijede Ministarstva unutrašnjih poslova: Tuzlanskog kantona (31 krivično djelo protiv 55 lica), Unsko-sanskog kantona (3 krivična djela protiv 15 lica), Zeničko-dobojskog kantona (2 krivičnih djela protiv 16 lica), dok na području Hercegovačko-neretvanskog kantona, Srednjobosanskog kantona, Zapadnohercegovačkog kantona, Posavskog kantona i Kantona 10 nije bilo prijavljenih krivičnih djela organizovanog kriminala.

* "Službene novine FBiH", br. 81/14.

2015. - 2022. GODINA	ORGANIZOVANI KRIMINAL								UKUPNO
	PRIJAVLJENA LICA								
	2015. GODINA	2016. GODINA	2017. GODINA	2018. GODINA	2019. GODINA	2020. GODINA	2021. GODINA	2022. GODINA	
UNSKO - SANSKI KANTON	0	0	0	6	0	0	0	9	15
POSAVSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TUZLANSKI KANTON	0	7	9	21	0	11	0	7	55
ZENIČKO - DOBOJSKI KANTON	0	0	0	6	10	0	0	0	16
BOSANSKO-PODRINJSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SREDNJOBOSANSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HERCEGOVAČKO-NERETVANSKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON	0	0	0	0	0	0	0	0	0
KANTON SARAJEVO	17	11	63	247	0	0	39	31	408
KANTON 10 LIVNO	0	0	0	0	0	0	0	0	0
FEDERALNA UPRAVA POLICIJE	32	74	86	35	53	79	43	66	468
FEDERACIJA BIH	49	92	158	315	63	90	82	113	962

Tabela 5: Krivična djela organizovnog kriminala, razvrstana po broju prijavljenih lica u Federaciji Bosne i Hercegovine, za period 2015. - 2022.

Grafikon 4.: Krivična djela organizovanog kriminala, za period 2015. - 2022. godine – zbirno Federacija Bosne i Hercegovine

Posmatrajući grafikon 3. uočeno je da broj prijavljenih krivičnih djela nadležnim tužilaštvima u period 2015. - 2016. godina je imao rapidan rast i izuzetno visok porast predmeta u kojima su dokumentovana krivična djela organizovanog kriminala, da bi od 2016. – 2019. godine primjetno relativno malo odstupanje u posmatranim vrijednostim. Međutim, posmatrajući period od 2019.-2022. godine, evidentni su eksponencijalna opadanja i rast vrijednosti prijavljenih krivičnih djela organizovanog kriminala na području Federacije Bosne i Hercegovine.

4. ZAKLJUČAK

Sprega između kompjuterskog kriminala i organizovanog kriminala, ni u jednom segmentu udruživanja nije sporna, međutim iz gore navedenih statističkih podataka nije moguće utvrditi povezanost u okviru određenih predmeta, koje su dokumentovali policijski službenici u Federaciji Bosne i Hercegovine, obzirom da bi se u tom slučaju morali tražiti uvidi u Izvještaje o počinjenim krivičnim djelima, i izvršiti kvalitativnu analizu svakog predmeta, što u okviru trenutnih legislativnih propisa nije moguće.

Predmetna kvantitativna analiza dala je prikaz broja krivičnih djela kompjuterskog i organizovanog kriminala na području Federacije Bosne i Hercegovine, i može se primijetiti da u odnosu na ukupan broj krivičnih djela još uvijek smo entitet u kojem policijski organi uspješno se suprotstavljaju preventivno i represivno prema ovim vrstama kriminalnog djelovanja.

Federacija Bosne i Hercegovine i njeni policijski organi sa svim svojim raspoloživim kapacitetima uz saradnju sa policijskim organima u region i šire, progresivno rade na uspostavljanju organizacionih jedinica sa stručnim kapacitetima koji će uspješno se oduprijeti pojedincima i grupama koji čine krivična djela kompjuterskog i organizovanog kriminala.

LITERATURA

1. Dragičević, D. 2004. Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi. Informatorov biro sustav (IBS), Zagreb.
2. Korajlić, N. 2008. Kriminalistička metodika. Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
3. Korajlić, N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika, Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak
4. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu, Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije”, Kiseljak.
5. Petrović B., Dobovšek, B. 2007. Mreže organiziranog kriminaliteta. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
6. Petrović B., Jovašević, D. 2005. Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine – Opći dio. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
7. Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. 2015. Krivično pravo I (Uvod u krivično pravo, krivično djelo, krivnja). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
8. Petrović, B., Jovašević, D., Ferhatović, A. 2016. Krivično pravo II (Saučesništvo, krivične sankcije i posebni dio). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
9. Radošević, S. 2016. Savremeni oblici kompjuterskog kriminaliteta i njihova prevencija. Naučno-stručni i informativni časopis “Eduikator”, br. 4, Univerzitet “Vitez”.
10. Termiz, Dž. 2014. Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
11. Tomić, Z. 2007. Krivično pravo II, posebni dio. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
12. Tomić, Z. 2008. Krivično pravo I. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
13. Selimić, M., Sesar M.: Pandemija i kriminalitet, Međunarodna stručna i naučna konferencija: Energetska i zdravstvena kriza - pravni, ekonomski, psihološki i politički aspekti, Skoplje, Republika Sjeverna Makedonija, 08.04.2022. MIT University Skopje, Asocijacija za korporativna bezbednost - Skopje.

**INSTITUCIONALNA SARADNJA OVLAŠTENIH SLUŽBENIH LICA I
TUŽILACA U ISTRAGAMA U VEZI SA KRIVIČNIM DJELIMA
ORGANIZOVANOG KRIMINALA – PREDNOSTI I NEDOSTACI**

**INSTITUTIONAL COOPERATION OF AUTHORIZED OFFICIALS
AND PROSECUTORS IN INVESTIGATIONS IN CONNECTION WITH
CRIMINAL OFFENSES OF ORGANIZED CRIME – ADVANTAGES
AND DISADVANTAGES**

Pregledni znanstveni članak

*Miroslav Mojsilović, MA**

Sažetak

Inspiracija za rad ogleda se u činjenici da je institucionalna saradnja između ovlaštenih službenih lica i tužilaca veoma bitna sa aspekta vođenja kvalitetnih istraga za krivična djela u vezi sa organizovanim kriminalom. Međutim, u navedenoj institucionalnoj saradnji postoje određeni problemi koje ćemo nastojati detektovati a koji utiču na kvalitet istrage. Ciljevi rada su da se sprovođenjem anketnog upitnika kao instrumenta za prikupljanje primarnih podataka i analizom dobijenih odgovora sagledaju međusobni odnosi između ovlaštenih službenih lica i tužilaca i utvrde problemi koji se javljaju u toku istrage. Takođe, anketni upitnik ima za cilj da se dobiju odgovori o prednostima i nedostacima novog akuzatorskog koncepta istrage. Dosadašnji radovi su se ovom problematikom bavili samo teorijski, pritom analizirajući relevantnu literaturu a ne konkretno prikupljajući podatke i analizirajući iste. Zaključak pokazuje da je institucionalna saradnja tužilaca i ovlaštenih službenih lica opterećena određenim problemima procesnog i operativnog karaktera koji utiču na kvalitetnu istragu. Takođe, postoje i određene prednosti ali i nedostaci novog akuzatorskog koncepta istrage u odnosu na raniji način vođenja istrage (inkvizitorski postupak).

Ključne riječi: tužilac, ovlašteno službeno lice, akuzatorski postupak, institucionalna saradnja, prednosti i nedostaci

** Državna agencija za istrage i zaštitu SIPA – Sektor za operativnu podršku SOP – Odsjek za operativno – tehnički nadzor i informatičku podršku, e-mail: m.mojsilovic@yahoo.com*

Abstract

The inspiration for the work is reflected in fact that insitutional cooperation between authorized officials and prosecutors is very important from the aspect of conducting quality investigations for criminal offenses related to organized crime. However, in the aforementioned institutional cooperation there are certain problems that we will try to detect and which affect the quality of the investigation. The goals of the work are to conduct a survey questionnaire as an instrument for collecting primary data and analyze the answers received to look at the mutual relations between authoruzed officials and prosecutors, determine the problems that arise during the investigation and finally give certain recommendations for improving institutional cooperation. Also, the survey questionnaire aims to get answers about the advantages and disadvantages of the new prosecutorial concept of investigation. Previous works have dealt with this issue only theoretically, while analyzing the relevant literature and not specifically collecting and analyzing data. The results of the research will detect the problems of institutional cooperation between prosecutors and authorized officials, as well as the advantages and disadvantages of the new prosecutorial concept of investigation.

Keywords: prosecutor, authorized official, prosecutorial procedure, institutional cooperation, advantages and disadvantages.

1. UVOD

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, 2003. godine došlo je do reforme procesnog zakonodavstva na način da je prethodni inkvizitorski model zamijenjen akuzatorskim modelom krivičnog postupka. Novim zakonskim rješenjem uveden je novi koncept vođenja istrage pri čemu je ona prepuštena tužiocu za razliku od prijašnjeg zakonskog rješenja kada je istragu vodio istražni sudija. Takođe, došlo je i do promjene uloge ovlaštenih službenih lica, čime su dobili značajan položaj u istražnom (heurističkom) postupku. Ovlaštenim službenim licima, u istražnom postupku, dat je validan dokazni (silogistički) značaj pod uslovom da su dokazi pribavljeni na zakonit način (Šikman, 2011). Dakle, time je umjesto sudske, uvedena tužilačka istraga.

Na taj način tužilac je postao gospodar (*dominus litis*) jedne veoma značajne, a ujedno i delikatne faze krivičnog postupka od koje uveliko zavisi i sam ishod krivičnog postupka (Pivić, 2019:10). Naime, uspostavljanjem novog akuzatorskog modela krivičnog postupka odnosno novog koncepta istrage, dolazi do promjene uloge tužioca i ovlaštenih službenih lica kao subjekata u istrazi. Da bi novi koncept istrage bio efikasan u rasvjetljavanju najtežih krivičnih djela, nepohodno je da institucionalna saradnja između tužilaca i ovlaštenih službenih lica bude na zavidnom nivou. Međutim, kao i u svakoj međusobnoj saradnji, i s obzirom na različite nadležnosti subjekata koji sarađuju, postoje određeni interni problemi. U ovom radu nastojaćemo detektovati prednosti i nedostatke novog akuzatorskog krivičnog postupka kroz institucionalnu saradnju tužilaca i ovlaštenih službenih lica. Takođe, kroz dobijene odgovore, stavove i mišljenja ukazaćemo na dobre i loše činjenice koje karakterišu institucionalnu saradnju navedenih subjekata i utvrditi probleme koji se javljaju u toku istrage. Da bi dobili neophodne odgovore, korišćićemo anketni upitnik kao mjerni instrument za prikupljanje podataka. Anketni upitnik se sastoji od 20 pitanja sa ponuđenim odgovorima. Međutim, zbog ograničenosti strukture preglednog naučnog rada, za isti su izdvojena najvažnija pitanja koja se tiču postavljenih ciljeva rada. Ukupan uzorak ispitanika je 63 od kojih su 7 ispitanika tužioci zaposleni u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine i 56 ispitanika koji su ovlaštena službena lica zaposlena u Državnoj agenciji za istrage i zaštitu – SIPA.

2. KOORDINACIJA I SARADNJA IZMEĐU TUŽILACA I OVLAŠTENIH SLUŽBENIH LICA

U teorijskom smislu saradnja tužilaca i ovlaštenih službenih lica je neophodna. Ona je značajna za uspjeh i kvalitet istrage. U praktičnom smislu, pored ustanovljenih relacija saradnje (nadzor tužioca, mogućnost povjeravanja pojedinih istražnih radnji ovlaštenim službenim licima i dr.), javlja se i niz problematičnih situacija, u vezi s međusobnom saradnjom ili nesaradnjom, što može imati negativne posljedice i po ukupan kvalitet i rezultat istrage (Matijević, Mitrović, 2012:371).

U cilju efikasne borbe protiv organizovanog kriminala, veoma je značajna koordinacija i saradnja između tužilaštva i policijskih agencija odnosno između tužilaca i ovlaštenih službenih lica (Kržalić, Veladžić,

2016). Njihova međusobna operativna saradnja postala je ključno i jedino sredstvo za borbu protiv svih vidova kriminaliteta a naročito organizovanog kriminala. Naime, niti tužioci mogu bez ovlaštenih službenih lica niti ovlaštena službena lica mogu bez tužioca, odnosno oni čine jedan jedinstveni sistem djelovanja u efikasnoj borbi protiv, pored ostalih krivičnih djela, organizovanog kriminala. Saradnja tužilaca i ovlaštenih službenih lica dolazi do izražaja u fazi krivičnog postupka čiji je zadatak prikupljanje činjenica i dokaza kako bi one mogle biti prezentovane sudu. U postupku definisanja saradnje između tužilaca i ovlaštenih službenih lica javlja se problem u vidu nejednakosti krivičnog zakonodavstva Bosne i Hercegovine odnosno nepostojanje hijerarhijske subordinacije između institucija čiji je cilj primjena i postupanje prema krivičnom zakonodavstvu. U kontekstu efikasne borbe protiv organizovanog kriminala, proizilazi nužna saradnja između tužilaca i ovlaštenih službenih lica u istrazi, jer bez njihove saradnje ne bi bilo moguće uspješno i efikasno realizovati istrage organizovanog kriminala, koje su same po sebi dosta zahtjevne i komplikovane. Kod razmatranja njihove međusobne koordinacije, potrebno je istaci osnovni princip da su policijske agencije samostalni organ sa sopstvenom funkcionalnom organizacijom koja pripada izvršnoj vlasti, u odnosu na tužilaštvo koji kao samostalni organ pripada sudskoj vlasti sa samostalnom funkcionalnom organizacijom, slijedom čega se procesni odnosi ovlaštenih subjekata ovih organa zasnivaju na njihovim pravima i obavezama određenim u krivičnoprocesnom zakonu Bosne i Hercegovine.*

Značaj institucionalne saradnje tužilaca i ovlaštenih službenih lica u kontekstu otkrivanja, krivičnog gonjenja, procesuiranja i kažnjavanja izvršilaca krivičnih djela organizovanog kriminala, po svojoj prirodi iziskuje efikasnu i čvrstu saradnju između tužilaštva i policijskih agencija. Dobrom institucionalnom saradnjom tužilaca i ovlaštenih službenih lica, od momenta otkrivanja, preko istrage, te cijelim tokom trajanja krivičnog postupka, može se ostvariti efikasno procesuiranje i kažnjavanje izvršilaca krivičnih djela organizovanog kriminala (Šikman, 2011:354). Postojeći akuzatorski koncept

* *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. Preuzeto 28.03.2023. godina sa: https://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Saradnja_tuzioca_i_OSL_policijskih_agencija_sa_aspekta_efikasnosti_otkrivanja_i_dokazivanja_krivicinih_djela_prema_ZKP_BiH_Faladzic_Janjic.pdf*

istrage više doprinosi efikasnosti istrage u pogledu objektivnosti* i brzine* okončanja krivičnog postupka koji se vodi za krivična djela organizovanog kriminala. Međutim, još većoj efikasnosti doprinijeo bi bolji korelacijski odnos tužilaštva i policijskih agencija odnosno institucionalna saradnja tužilaca i ovlaštenih službenih lica u istrazi. Saradnja između tužilaca i ovlaštenih službenih lica na svim nivoima je od ključnog značaja za procesuiranje organizovanog kriminala, te je u okviru ove saradnje naročito potrebna stalna koordinacija aktivnosti, razmjena informacija, te jačanje ljudskih i materijalnih kapaciteta svih učesnika u krivičnom postupku. Ono što je bitno, u kontekstu saradnje navedenih subjekata, uraditi u cilju efikasne borbe protiv organizovanog kriminala i njegovog procesuiranja jeste uspostaviti zajedničke istražne timove tužilaca i ovlaštenih službenih lica i raditi na njihovoj kontinuiranoj edukaciji. Jasno je da ovlaštena službena lica zadržavaju samostalnost i odgovornost u svojoj hijerarhijskoj liniji, ali i strukovnu odgovornost i obavezu prema tužiocu kao svojevrsnom rukovodiocu akcije. Na osnovu mjerodavnih teorijskih analiza ovlaštenja, sposobnosti, efikasnosti ovlaštenih službenih lica i tužilaca, neophodno je ovlaštenim službenim licima dati dovoljno operativne slobode, inicijativnosti u otkrivačkoj djelatnosti, tj. u sferi prikupljanja podatka, obavještenja, koja se moraju stalno prezentovati nadležnom tužiocu, radi njegove ocjene njihove validnosti i potrebe uključivanja u cjelokupnu strategiju istrage. Neprihvatljivo je da ovlaštena službena lica samostalno i duže vrijeme, a posebno kod težih krivičnih djela organizovanog kriminala, primjenjuju mjere i radnje koje moraju biti pod nadzorom tužioca. Tužilac mora da bude kontinuirano obavješćavan kada ovlaštena službena lica primjenjuju posebne istražne radnje. Tu se posebno misli na procjenu zakonitosti primjene u vezi sa prikupljanjem tj., obezbjeđenjem dokaza u svakoj konkretnoj situaciji. Veća je operativna, ali i dokazna šteta ako ovlaštena službena lica i u dobroj namjeri preduzme pojedine posebne istražne radnje, ali suprotno odredbama Zakona o krivičnom postupku, i time onemogućiti dalju upotrebu kvalitetnih

* *Primjedbe za efikasnost istrage u pogledu objektivnosti krivičnog postupka mogu se primjetiti u odnosu na raniji koncept istrage (sudski koncept istrage) kada je istražni sudija bio uključen u istragu od samog početka, ali je postojala i kontradiktornost istražnog postupka.*

* *Primjedbe u pogledu brzine i efikasnosti istrage mogu se primjetiti kod teških krivičnih djela, gdje je raniji koncept istrage imao određene prednosti, zbog toga što je istražni sudija učestvovao u istrazi i koji je svojim stručnim mišljenjem smanjivao mogućnost propusta u istrazi i time doprinio njenoj efikasnosti.*

dokaza koji su pribavljeni na nezakonit način (Matijević, Mitrović, 2012:372). Suština odnosa tužilaca i ovlaštenih službenih lica u istrazi ogleda se u tome što ovlaštena službena lica, svojim kriminalističkim znanjem i operativnim sposobnostima kreiraju istragu i njihov zadatak je da iskažu punu kreativnost, inicijativu i proaktivni pristup vođenju istrage, dok tužilac treba biti kontinuirano upoznat sa tim aktivnostima. Upravo na ovaj način se ostvaruje prava institucionalna saradnja i svrha nadzora tužioca nad radom ovlaštenih službenih lica, koji na takav način usmjerava i učestvuje u kreiranju istrage. Zato je potrebno jasno napraviti razliku između nadzora i naređivanja. Znači, tužilac prije svega nadzire rad ovlaštenih službenih lica policijskih agencija u toku sprovođenja istrage, dok tek povremeno izdaje konkretne naredbe o sprovođenju pojedinih istražnih radnji, u skladu sa svojim procesnim ovlaštenjima (Šikman, 2011:358).

3. ANALIZA PRIMARNIH PODATAKA

Analizom rezultata anketnog upitnika odnosno dobijenih odgovora došlo se do vrlo zanimljivih odgovora, stavova i mišljenja koja se razlikuju, u nekom domenu, od već postojećih teorijskih razmatranja na temu institucionalne saradnje tužilaca i ovlaštenih službenih lica.

3.1. Distribucija ispitanika na osnovu zanimanja, pola i institucije zaposlenja

Za potrebe prikupljanja primarnih podataka koristili smo anketni upitnik, sa kojim smo ispitali 63 ispitanika. Od toga je 7 tužilaca i to 2 tužioca muškog pola i 5 tužilaca ženskog pola koji su zaposleni u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine. Ostali 56 ispitanika zaposleni su u Državnoj agenciji za istrage i zaštitu - SIPA. Od toga 28 istražitelja iz Kriminalističko - istražnog odjeljenja KIO od čega 20 muškog i 8 ženskog pola i 28 istražitelja iz Finansijsko – obavještajnog odjeljenja FOO od čega 19 muškog i 9 ženskog pola. Dakle, ukupnu strukturu ispitanika čini 11% tužilaca i 89% ovlaštenih službenih lica (istražitelja).

3.2. Distribucija ispitanika na osnovu starosne dobi i radnog iskustva

Starosna dob tužilaca je u najvećem broju između 31-55 godina i radnim iskustvom preko 15 godina. Starosna dob ovlaštenih službenih lica (istražitelja) KIO-a i FOO-a u najvećem broju je između 31-55 godina i radnim iskustvom preko 15 godina.

3.3. Distribucija ispitanika na osnovu stručne spreme ovlaštenih službenih lica iz KIO

Istražujući stručnu spremu ovlaštenih stručnih lica, podaci do koji smo došli pokazuju da prema navedenim vrstama stručne spreme, od 28 ispitanika iz KIO-a, njih 52% su završili Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 26% Ekonomski fakultet, 13% Pravni fakultet i 9% Fakultet sporta i tjelesnog odgoja. Iz priloženih odgovora vidimo da je ipak najveći broj, odnosno preko 50% ovlaštenih službenih lica iz Kriminalističko-istražnog odjeljenja, završilo Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije što predstavlja vrlo bitnu činjenicu u pogledu stručnosti ovlaštenih službenih lica za obavljanje poslova iz njihove nadležnosti. Takođe, zadovoljavajući je i broj ovlaštenih službenih lica sa završenim Pravnim i Ekonomskim fakultetom kao bitnom stručnom spremom za efikasno obavljanje poslova iz svoje nadležnosti.

3.4. Distribucija ispitanika na osnovu stručne spreme ovlaštenih službenih lica iz FOO

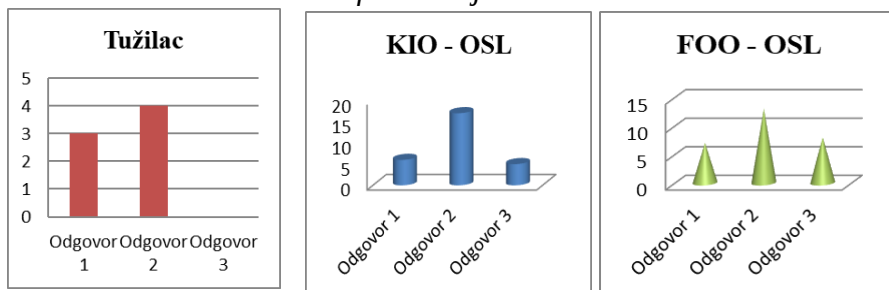
Prema navedenim vrstama stručne spreme, od 28 ispitanika iz FOO-a, njih 43% su završili Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, 21% Ekonomski fakultet, 11% Pravni fakultet i 7% Fakultet sporta i tjelesnog odgoja, 7% Fakultet političkih nauka, 4% Fakultet za upravu, 4% Ostali koji žive u BiH i 3% Filozofski fakultet. Prema prikazanim odgovorima, takođe kao i u KIO-u, najveći broj ovlaštenih službenih lica je završio Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, pa Ekonomski i Pravni fakultet. S obzirom na navedeno može zaključiti da je vrsta stručne spreme u odnosu na poslove na kojima rade istražitelji na zavidnom nivou jer je u KIO i FOO odjeljenju najviše potrebno istražitelja sa

stručnim obrazovanjem Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Pravnog i Ekonomskog fakulteta. Upravo navedene fakulteta završilo je u KIO 87% istražitelja a u FOO 75% istražitelja. Naime, postoji već duže vrijeme mišljenje da su ovlaštena službena lica neadekvatno obrazovana i da se zapošljavaju lica sa neadekvatnim akademskim obrazovanjem. Međutim, kroz ovaj anketni upitnik došlo se, kako je navedeno, do drugačijih odgovora.

3.5. Molimo Vas da li nam možete reći, koji koncept istrage po Vašem mišljenju više doprinosi efikasnosti u pogledu objektivnosti krivičnog postupka?

1	Raniji inkvizitorski koncept istrage (istragu sprovodi istražni sudija)	Trenutni akuzatorski koncept istrage (Istragu sprovodi tužilac)	2
09	Ne znam		

Grafikon broj 1.

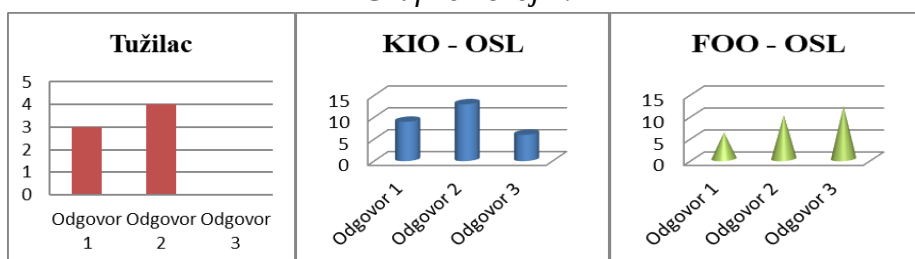
Kada je riječ o 7 tužilaca njih 4 smatra da aktuelni akuzatorski koncept istrage više doprinosi objektivnosti krivičnog postupka ali i njih 3 smatra da je za objektivnost efikasniji raniji inkvizitorski koncept istrage. Možemo reći da su oko ovog pitanja stavovi tužilaca podijeljena jer njih 58% je za akuzatorski a 42% za inkvizitorski koncept istrage. Kod 56 ovlaštenih službenih lica stavovi su dosta približni u odnosu jedne na druge pa od njih 30 (54%) od toga 17 istražitelja iz KIO-a (31%) i 13 istražitelja iz FOO-a (23%) smatra da je objektivniji akuzatorski koncept istrage. Preostalih 13 (24%) istražitelja, od kojih 6 (46%) iz KIO-a i 7 (54%) iz FOO-a smatra da je raniji inkvizitorski koncept istrage koji je sprovodio istražni sudija više doprinosi objektivnosti krivičnog postupka. Možemo zaključiti da se oko

akutelnog akuzatorskog koncepta istrage istražitelji i tužioci generalno slažu međutim, stavovi kod samih tužilaca su podijeljena jer su procentualno gotovo isti stavovi za akuzatorski i inkvizitorski postupak.

3.6. Molimo Vas da li nam možete reći, koji koncept istrage prema Vašem mišljenju više doprinosi efikasnosti u pogledu brzine okončanja krivičnog postupka?

1	Raniji inkvizitorski koncept istrage (istragu sprovodi istražni sudija)	Trenutni akuzatorski koncept istrage (Istragu sprovodi tužilac)	2
09	Ne znam		

Grafikon broj 2.

Kada je riječ o 7 tužioca njih 4 (58%) smatra da aktuelni akuzatorski koncept istrage više doprinosi efikasnosti u pogledu brzine okončanja krivičnog postupka ali i njih 3 (42%) smatra da je za brzinu okončanja krivičnog postupka efikasniji raniji inkvizitorski koncept istrage. Možemo reći da su i oko ovog kao i kod prethodnog pitanja stavovi tužilaca podijeljena. Kod 56 ovlaštenih službenih lica od njih 23 (42%) od toga 13 istražitelja iz KIO-a (24%) i 10 istražitelja iz FOO-a (18%) smatra da akuzatorski koncept istrage više doprinosi efikasnosti u pogledu brzine okončanja krivičnog postupka. Preostalih 15 (26%) istražitelja, od kojih 9 (60%) iz KIO-a i 6 (40%) iz FOO-a smatra da je raniji inkvizitorski koncept istrage koji je sprovodio istražni sudija više doprinosi efikasnosti u pogledu brzine okončanja krivičnog postupka. Međutim, 18 istražitelja (32%) od kojih 6 (33%) iz KIO-a i 12 (67%) iz FOO-a nisu se odlučili ni za jedan ponuđeni koncept istrage. S obzirom na navedeno, a po pitanju objektivnosti i brzine okončanja krivičnog postupka, u velikoj mjeri se ovlaštena službena

lica i tužioci slažu oko akuzatorskog koncepta istrage i njegovog doprinosa brzini okončanja krivičnog postupka. Međutim, kao i kod prethodnog pitanja stavovi i oko ovog pitanja između tužilaca su podijeljena jer su procentualno gotovo isti stavovi za akuzatorski i inkvizitorski koncept istrage i njihovog doprinosa. Treba istaći i da je procentualno relativno veliki broj ovlaštenih službenih lica (istražitelja) koji se nisu, po ovom pitanju, odredili ni za akuzatorski ni za inkvizitorski koncept istrage.

3.7. U kojoj mjeri slijedeće slabosti sistema tužilačkog koncepta doprinose njegovoj neefikasnosti? (Navedite pet najvećih slabosti. Rangiraj od manje slabosti ka većoj: 1- malo doprinosi; 5 - jako doprinosi).

Tabela broj 1.

Kvalitet istrage	1	2	3	4	5
Nepostojanje jednostavnih standardnih operativnih procedura postupanja u istrazi	1	2	3	4	5
Nedorečenost odredbi Zakona o krivičnom postupku, ali i neusklađenost svih procesnih zakona u BiH	1	2	3	4	5
Način obavješćavanja tužioca od strane ovlaštenog službenog lica	1	2	3	4	5
Nedostatak timskog rada	1	2	3	4	5
Velika opterećenost tužioca	1	2	3	4	5
Primjena instituta kaznenog naloga	1	2	3	4	5
Kratak period policijskog zadržavanja osumnjičenog lica	1	2	3	4	5
Pitanje odgovornosti za istragu	1	2	3	4	5
Nedostatak materijalno – tehničkih sredstava i slaba forenzička opremljenost	1	2	3	4	5
Nedostatak ljudskih resursa – nedovoljan broj tužilaca i ovlaštenih službenih lica	1	2	3	4	5

Kada je riječ o slabostima akuzatorskog postupka, stavovi tužilaca i ovlaštenih službenih lica su vrlo slična. Tužioci i ovlaštena službena lica kao prvu slabost navode da je to kvalitet istrage. Lošijem kvalitetu doprinosi upravo brzina okončanja istrage, što je karakteristika ovog postupka. Smatraju da se akuzatorskim konceptom istrage gubi kvalitet istražnog postupka. Kvalitet istrage se gubi zbog brzine okončanja istrage jer je evidentno da su prikupljeni dokazi nekvalitetni i slabi a samim tim slabe i

nekvalitetne optužnice koje se podnose sudu. Druga slabost je nepostojanje jednostavnih standardnih operativnih procedura postupanja u istrazi i to jer vrlo često dolazi do različitog postupanja tužilaca i ovlaštenih službenih lica u sličnim krivičnim stvarima. Takođe, u istrazi dolazi do nezakonitog prikupljanja dokaza ili prikupljeni dokazi su nekvalitetni i slabi. Samim tim, optužnice zasnovane na nekvalitetnim dokazima su veoma slabe i bez kvalitetne argumentacije. Treća slabost akuzatorskog koncepta istrage je velika opterećenost tužilaca u istrazi s obzirom da je mali broj zaposlenih tužilaca a veliki broj predmeta. Tužioci zbog lične opterećenosti predmetima nisu u mogućnosti da se adekvatno i dovoljno posvete istragama pa se za posledicu javlja da ovlaštena službena lica uopšte ne obavještavaju tužioca o izvršenom krivičnom djelu i o preduzetim mjerama i radnja iz svoje nadležnosti. Ovo dovodi do grešaka ovlaštenih službenih lica u smislu nezakonitog prikupljanja dokaza, kao i djelovanja koja mogu dovesti do razotkrivanja i „propadanja“ predmeta u najranijim fazama. Četvrta slabost je pitanje odgovornosti za vođenje istrage koje prema tužiocima i ovlaštenim službenim licima nije dovoljno jasna i precizno riješena. U toku istrage dolazi do prebacivanja odgovornosti jednih na druge. Peta slabost je način obavještavanja tužioca od strane ovlaštenog službenog lica o izvršenom krivičnom djelu. Tužioci smatraju da ih ovlaštena službena lica nekada uopšte ne obavještavaju o izvršenom krivičnom djelu i o preduzetim mjerama i radnja iz svoje nadležnosti. Ovo dovodi da prikupljeni dokazi budu „plodovi otrovne voćke“ odnosno da su prikupljeni na nezakonit način i samim tim su nezakoniti.

3.8. U kojoj mjeri prepoznajete prednosti tužilačkog koncepta koji se primjenjuje u BiH u odnosu na raniji koncept sudske istrage? (Navedite pet najvećih prednosti. Rangiraj od najmanje prednosti: 1- mala prednost; 5 - velika prednost).

Tabela broj 2.

Kvalitet istrage	1	2	3	4	5
Efikasnost u pogledu brzine okončanja istrage i ekonomičnosti njenog vođenja	1	2	3	4	5
Obezbjedenje zakonitosti dokaza u istrazi prikupljenih od strane ovlaštenih službenih lica	1	2	3	4	5

Neposrednost tokom vođenja istrage	1	2	3	4	5
Bolja saradnja ovlaštenih službenih lica i tužilaca	1	2	3	4	5
Nepotrebno ponavljanje radnji dokazivanja	1	2	3	4	5
Istraga nije formalna kao ranije	1	2	3	4	5
Mogućnost korištenja posebnih istražnih radnji	1	2	3	4	5
Odgovornost i velika uloga tužioca	1	2	3	4	5
Veća ovlaštenja tužilaca	1	2	3	4	5

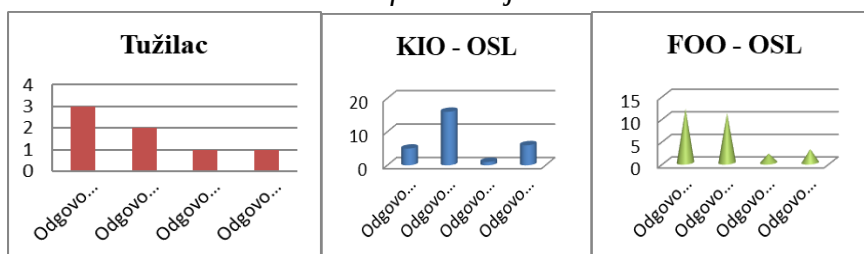
Po pitanju prednosti akuzatorskog postupka, stavovi tužilaca i ovlaštenih službenih lica su takođe slična. Tužioci i ovlaštena službena lica kao prvu prednost akuzatorskog koncepta istrage navode efikasnost u pogledu brzine okončanja istrage i ekonomičnosti njenog vođenja. Kao razlog za navedeno, smatraju da tužilac ima uvid u cjelokupni tok istrage čime se nastoji osigurati zakonito prikupljanje dokaza od strane ovlaštenih službenih lica. Druga prednost koju navode je bolja saradnja ovlaštenih službenih lica i tužilaca a to je neophodno s obzirom na uloge koje u istrazi imaju tužioci i ovlaštena službena lica. S obzirom da je akuzatorski koncept tako postavljen i da je za kvalitetnu i efikasnu istragu neophodna dobra i uzajamna saradnja tužilaca i ovlaštenih službenih lica. Treća prednost je odgovornost i velika uloga tužilaca koja se ogleda u tome da tužilac ima mogućnost da kreira, nadzire i vodi istragu. Četvrta prednost je da istraga nije formalna kao prije a to se postiže prije svega neposrednim načinom vođenja istrage od strane tužioca i ovlaštenih službenih lica. Peta prednost je mogućnost korištenja posebnih istražnih radnji koje su mnogo doprinijele efikasnoj i kvalitetnoj istrazi i omogućile lakši, brži i objektivniji način prikupljanja dokaza kod najsloženijih krivičnih djela a naročito krivičnih djela u vezi sa organizovanim kriminalom. Primjena posebnih istražnih radnji je neizostavna kod rasvjetljavanja najtežih krivičnih djela i samim tim čini veliku prednost ovog tipa krivičnog postupka. Možemo reći da najveća prednost akuzatorskog postupka je brzina okončanja istrage ali kada se uzme u obzir najveća slabost navedenog postupka, a to je kvalitet istrage, dolazimo do zaključka da tužioci i ovlaštena službena lica u toku istrage mogu ući u „zamku“ jer upravo brže vođenje istrage dovodi do nezakonitog prikupljanja dokaza i do prikupljanja dokaza koji su slabog kvaliteta što u konačnici dovodi do lošeg kvaliteta istrage. Upravo navedeno je jedna „zamka“ koju pažljivo trebaju izbjegavati tužioci i ovlaštena službena lica i da se u toku

istrage ipak daje prednost kvalitetu istrage zasnovanom na jakim i zakonitim prikupljenim dokazima a ne samo na brzini i ekonomičnosti njenog vođenja i završavanja.

3.9. Na kome leži uspostavljena odgovornost u novom konceptu istrage u krivičnom zakonodavstvu BiH?

1	Regulisana i utvrđena odgovornost za neefikasnu istragu – <i>Odgovor na je tužilac</i>	Regulisana je i utvrđena odgovornost za neefikasnu istragu – <i>Odgovorno ovlašteno službeno lice</i>	3
2	Odgovornost je podijeljena između ovlaštenih službenih lica i tužilaca <i>Nema sistema odgovornosti</i>	Ništa od ponuđenog	4

Grafikon broj 3.

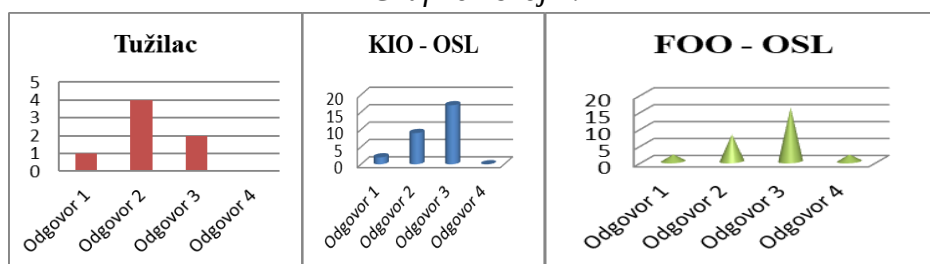
Kada je riječ o 7 tužioca njih 3 (43%) smatra da odgovornost za neefikasnu istragu leži na tužiocu ali i njih 2 (29%) smatra da je odgovornost u istrazi na ovlaštenom službenom licu. Preostali jedan tužilac smatra da nije uspostavljen sistem odgovornosti i jedan koji smatra da nije ništa od ponuđenog. Možemo reći da su i oko ovog pitanja stavovi tužilaca podijeljena ali da većina u procentualnom smislu smatra da odgovornost leži na tužiocima. Kod 56 ovlaštenih službenih lica od njih 27 (49%) od toga 16 istražitelja iz KIO-a (59%) i 11 istražitelja iz FOO-a (41%) smatra da je odgovornost za neefikasnu istragu u novom akuzatorskom konceptu istrage na ovlaštenom službenom licu. Preostalih 17(31%) istražitelja, od kojih 5 (29%) iz KIO-a i 12 (71%) iz FOO-a smatra da sistem odgovornosti leži na tužiocu za neefikasnu istragu. Ostalih 3 odnosno 9 ispitanika smatra da nema sistema odgovornosti odnosno nisu odredili ni jedan od ponuđenih odgovora. Generalno, tužioci i ovlaštena službena lica se slažu da su za neefikasnu istragu odgovorna ovlaštena službena lica. Međutim, kod stavova samih

tužilaca mišljenja su podijeljena ali većina smatra da odgovornost leži na strani tužioca što je suprotno stavovima ovlaštenih službenih lica koja smatraju da su oni ti koji su najviše odgovorno za neefikasnu istragu.

3.10. Kako ocjenjujete operativnu saradnju i komunikaciju ovlaštenih službenih lica i tužilaca u istrazi?

1	Odličnu	Zadovoljavajuću	3
2	Dobru sa manjim nedostacima	Lošu	4

Grafikon broj 4.

Od 7 tužilaca 4 (57%), su stava da je operativna saradnja i komunikacija ovlaštenih službenih lica i tužilaca u istrazi dobra sa manjim nedostacima. Ostala 2 (28%) tužioca misle da je ova saradnja zadovoljavajuća a samo 1 (14%) tužilac da je odlična. Od 56 ovlaštenih službenih lica, njih 33 (59%) o toga 17 (52%) iz KIO-a i 16 (48%) iz FOO-a smatraju da je operativna saradnja i komunikacija sa tužiocima na zadovoljavajućem nivou dok 17 (31%) ovlaštenih službenih lica misli da je dobra sa manjim nedostacima. Samo 4 (7%) smatraju da je dobra. Po ovom pitanju tužioci i ovlaštena službena lica se ne slažu i iz navedenog proizilazi da su ipak ovlaštena službena lica manje zadovoljna međusobnom operativnom saradnjom i komunikacijom. Po pitanju međusobne saradnje i komunikacije mišljenja su različita. Naime, tužioci ocjenjuju kao zadovoljavajuću dok ovlaštena službena lica misle da je dobra sa manjim nedostacima. Iz navedenog proizilazi da su ovlaštena službena lica manje zadovoljna međusobnom operativnom saradnjom i komunikacijom u odnosu na tužioce. Međutim, bez obzira na nadzor tužioca, međusobna komunikacija i saradnja u toku istrage treba da bude konstantna a sve s ciljem efikasnije istrage i zakonitog prikupljanja dokaza.

3.11. U kojoj mjeri i na koji način se javljaju problemi u saradnji ovlaštenih službenih lica i tužilaca? (Navedite pet najčešćih problema u međusobnoj saradnji).

Tabela broj 3.

Prilikom obavještenja tužioca o izvršenom krivičnom djelu	1
Prilikom ostvarivanja nadzora tužioca nad radom ovlaštenih službenih lica (neobezbjedivanjem nadzora tužioca od strane ovlaštenih službenih lica)	2
Prilikom preduzimanja radnji dokazivanja i posebnih istražnih radnji	3
Neblagovremeno obavješćavanje tužioca o preduzetim istražnim mjerama i rezultatima istih	4
Neadekvatno i neprofesionalno postupanje ovlaštenih službenih lica po naredbama tužilaca	5
Neposredni odnosi ovlaštenih službenih lica i njihovih nadređenih s jedne, i tužilaca s druge strane	6
Loši međuljudski odnosi i međusobna komunikacija	7
Neadekvatne organizacije tužilaštva	8
Neadekvatne organizacije SIPA-e	9
Neadekvatno i nedovoljno stručno usavršavanje ovlaštenih službenih lica i tužilaca	10
Nedovoljno ljudskih resursa i materijalno-tehničkih sredstava	11

Ispitanici, tužioci i ovlaštena službena lica su se složila oko pet najvećih problema koji se javljaju u međusobnoj saradnju tužilaca i ovlaštenih službenih lica. Kao prvi problem navode da je to neadekvatna organizacija tužilaštva, s obzirom da je vrlo malo zaposlenih tužilaca u odnosu na broj predmeta. Navedeno dovodi do manje efikasnosti i sporije saradnje između ovlaštenih službenih lica i tužilaca. Kao drugi problem ispitanici navode da je neadekvatno i nedovoljno stručno usavršavanje ovlaštenih službenih lica i tužilaca, s obzirom na nedovoljan broj stručno osposobljenih ovlaštenih službenih lica i tužilaca naročito za teža krivična djela kao što su krivična djela u vezi sa organizovanim kriminalom. Treći problem je neadekvatno i neprofesionalno postupanje ovlaštenih službenih lica po naredbama tužilaca. Navedeno je problem jer ovlaštena službena lica, naročito kod težih krivičnih djela neprofesionalno, zbog neznanja i loše stručne osposobljenosti prave greške kod prikupljanja dokaza a naročito

prilikom primjene posebnih istražnih radnji. Kao četvrti problem navodi se loše postupanje ovlaštenih službenih lica prilikom preduzimanja radnji dokazivanja i posebnih istražnih radnji. Peti problem je nedovoljno ljudskih resursa i materijalno-tehničkih sredstava. Ovaj problem izražen je i kod tužilaca, po pitanju ljudskih resursa ali i kod ovlaštenih službenih lica, s tim što je veliki problem kod ovlaštenih službenih lica nedostatak i loša postojeća materijalno-tehnička sredstva koja su neophodna za, između ostalog, što bolje i efikasnije sprovođenje posebnih istražnih mjera i radnji.

3.12. Kakav je Vaš stav o mogućnosti unapređenja saradnje ovlaštenih službenih lica i tužilaca, putem navedenih aktivnosti? (Navedite pet najboljih načina za unapređenje međusobne saradnje).

Tabela broj 4.

P20 Stav	Varijable
Redovne konsultacije putem radnih sastanaka, zajedničkih panel diskusija i slučno	1
Formiranje zajedničkih kancelarija u prostorijama SIPA-e	2
Formiranje zajedničkih kancelarija u prostorijama Tužilaštva BiH	3
Organizovanje i zajedničko prisustvovanje stručnim edukacijama iz oblasti sprovođenja istraga najtežih krivičnih djela	4
Donijeti podzakonski akt kojim bi se adekvatno propisala i formulisala saradnja između ovlaštenih službenih lica i tužilaca	5
U potpunosti unaprediti saradnju ovlaštenih službenih lica i tužilaca u pogledu planiranja i sprovođenja istrage	6
Omogućiti timski rad i veliki stepen povjerenja i profesionalnog ophođenja između tužioca i ovlaštenih službenih lica	7

Ispitanici, tužioci i ovlaštena službena lica su se u najvećem broju složila oko stavova koji su to najboljih pet načina za unapređenje međusobne saradnje između tužilaca i ovlaštenih službenih lica. Ispitanici, tužioci i ovlaštena službena lica u najvećem broju kao prvi način za unapređenje saradnje navode da je neophodno u potpunosti unaprijediti saradnju ovlaštenih službenih lica i tužilaca u pogledu planiranja i sprovođenja istrage. Ovo je bitno i to od samog početka saznanja za krivično djelo ali i tokom cijelog trajanja istrage da bi ista na kraju bila što efikasnija. Kao drugi

način navodi se da je potrebno donijeti podzakonski akt kojim bi se adekvatno propisala i formulisala saradnja između ovlaštenih službenih lica i tužilaca. Navedeno je važno da se propisu standarde operativne procedure, naročito za teška krivična djela, kojima bi se jasno i precizno formulisali poslovi i zadaci tužilaca i ovlaštenih službenih lica a sve u skladu sa njihovim nadležnostima. Treći način za unaprijeđenje međusobne saradnje navode se redovne konsultacije putem radnih sastanaka, zajedničkih panel diskusija i slično. Ovaj način unaprijeđenja je bitan jer se on trenutno vrlo malo koristi a bitan je iz razloga jer su radni sastanci i konsultacije po pitanju vođenja istraga važni da bi ona bilo što efikasnija i da se na vrijeme otklone i spriječe moguće nepravilnosti u radu i načinu prikupljanja dokaza. Ispitanici za četvrti način smatraju da treba omogućiti timski rad i veliki stepen povjerenja i profesionalnog ophođenja između tužioca i ovlaštenih službenih lica. Na kraju, peti način za unaprijeđenje saradnje je organizovanje i zajedničko prisutvovanje stručnim edukacijama iz oblasti sprovođenja istraga najtežih krivičnih djela. Stručno usavršavanje i za tužioce i ovlaštena službena lica je od izuzetnog značaja jer na taj način pospješuju svoj lični i timski rad, nadograđuju postojeće znanja i vještine što u konačnici doprinosi kvalitetnijem i efikasnijem načinu vođenja istraga tj. zakonite primjene radnji dokazivanja i posebnih istražnih radnji.

4. ZAKLJUČAK

Generalno, možemo zaključiti kroz analiziranje odgovora najvažnijih pitanja iz anketnog upitnika, da je najčešći stav da je institucionalna saradnja dobra ali sa određenim nedostacima. Njihovu međusobnu saradnju opterećuju određeni problemi koji su kroz anketni upitnik detektovani. Takođe, navedeni su i prijedlozi za poboljšanje. Međutim, važno je ukazati na određene probleme koji su mnogo dublje prirode a koji zbog obimnosti anketnog upitnika nisu mogli biti obuhvaćeni. Naime, u međusobnoj saradnju veći je problem na strani samih ovlaštenih službenih lica. Iako je dobijen pozitivan odgovor u kontekstu obrazovanja ovlaštenih službenih lica, ipak njihovo teorijsko znanje nije dovoljno da bi se adekvatno odgovorilo svim izazovima koje sa sobom nosi svaka istraga u vezi sa organizovanim kriminalom. Glavni problem je njihovo neiskustvo na istragama težih krivičnih djela kao i nedostatak stručnih obuka koje su izuzetno važne u cilju

efikasnijeg načina vođenja istraga. Takođe, pored navedenog, evidentan je problem nemara, neozbiljnosti, odustva želje za rad, pasivnosti i u kombinaciji sa neznanjem za cilj imamo vrlo loše površinski vođene istrage. Ovakav pristup i odnos prema poslu je zbog odsustva bilo kakve profesionalne odgovornosti za neučinkovite istrage i „propale“ predmete. Navedeno je veliki problem koji mnogo opterećuje efikasan način vođenja istrage. Ovakav pristup poslu i operativan rad za posljedicu ima prikupljanje dokaza sa slabom dokaznom snagom ili prikupljanje dokaza koji su nastali kao „plodovi otrovne voćke“. U većini predmeta, a naročito organizovanog kriminala, rad ovlaštenih službenih lica se vrlo malo ili nikako ne odnosi na primjenu operativno – taktičkih mjera i radnji već samo na zahtjevanje posebnih istražnih radnji, pritom ne navodeći ili lažirajući nemogućnost pribavljanja dokaza na drugi način ili zbog nesrazmjerne poteškoće pribavljanja dokaza, kao drugog opšteg uslova za određivanje posebnih istražnih radnji. Sve ovo itekako opterećuje saradnju između, prvenstveno samih ovlaštenih službenih lica, ali i tužioca i ovlaštenih službenih lica. Jedan od većih problema tužioca je njihova objektivna preopterećenost brojem predmeta i nedostatka tužilaca naročito na predmetima vezanim za organizovani kriminal. Tužioci zbog zauzetosti nisu u mogućnosti da konstantno budu uključeni u nadzor i rukovođenje svakom istragom od samog njenog početka, odnosno od saznanja da je izvršeno krivično djelo. Vrlo često se dešava da tužioci po nekoliko dana nisu u mogućnosti da prime ovlaštena službena lica da bi im isti prezentovali prikupljenje dokaze već se većina operativnog posla između tužioca i ovlaštenih službenih lica završava telefonskim putem. Generalno, mnogo je internih problema između tužilaca i ovlaštenih službenih lica koji nisu, zbog obimnosti istih, mogli biti obuhvaćeni anketnim upitnikom. U konstalaciji ovakvih međusobnih odnosa, gdje na jednoj strani imamo opterećene i zauzete tužioce koji se ne mogu posvetiti svakoj istrazi kako bi to trebalo i na drugoj strani ovlaštena službena lica koja opterećuju problemi neznanja, loše obučenosti i nemarnog i neprofesionalnog odnosa prema poslu u toku samih istraga, za rezultat ne možemo da imao dobru i zavidnu institucionalnu saradnju između navedenih subjekata. Ono što je od izuzetne važnosti da bi međusobnu saradnju između tužilaca i ovlaštenih službenih lica doveli na bolji i zavidniji nivo i smanjili interne probleme koji ih opterećuju, moraju se, između ostalog, prvenstveno ojačati tužilački ljudski kapaciteti u smislu brojnosti ali i dodatne stručne

obučenosti. Takođe, mora se uspostaviti sistem odgovornosti i postojeći pooštriti prema ovlaštenim službenim licima. Navedeno je bitno da se ne dolazi u fazu, kakva je situacija danas, da „padaju“ predmeti zbog njihovog lošeg rada, nemara i nerada a da za to ne postoji nikakva odgovornost učesnika u istragama. Mora se, između ostalog, povesti računa na kontinuiranom stručnom usavršavanju i obučavanju ovlaštenih službenih lica za rad na teškim krivičnim djelima a naročito u vezi sa organizovanim kriminalom.

LITERATURA

1. Kržalić, A., Veladžić, N. 2016. Organizovani kriminal, kriminološko-sociološki aspekti. Sarajevo: Udruženje Nova sigurnosna inicijativa
2. Matijević, M., Mitrović, D. 2012. Ne/efikasnost aktuelnog krivičnog zakonodavstva u suzbijanju kriminaliteta, sa posebnim osvrtom na istragu, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka;
3. Pivić, N. 2019. Koncept istrage prema krivičnoprocesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Anali Pravnog fakulteta broj 19/10, Univerzitet u Zenici;
4. Šikman, M. 2011. Organizovani kriminalitet, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka;
5. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. https://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Saradnja_tuzioca_i_OSL_polic_ijskih_agencija_sa_aspekta_efikasnosti_otkrivanja_i_dokazivanja_krivicnih_djela_prema_ZKP_BiH_Faladzic_Janjic.pdf

**KRIMINALISTIČKO OPERATIVNO POSTUPANJE U OTKRIVANJU
KRIVIČNIH DJELA ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA SA
OSVRTOM NA SUDSKE PRESUDE**

**CRIMINALIST OPERATIONAL PROCEDURE IN DETECTING
CRIMINAL OFFENSES OF ORGANIZED CRIMINALITY WITH
REFERENCE TO COURT JUDGMENTS**

Pregledni znanstveni članak

*Dr. Zoran Kovačević**

*Doc. dr. Zoran Lakić**

*Ljubomir Kuravica**

Sažetak

Organizovani kriminal odnosi se na aktivnosti koje imaju mnoge osobine redovnog poslovanja, ali su u stvari nezakonite. On najčešće obuhvata ilegalno kockanje, prostituciju, krađu na veliko, reketiranje i druge nezakonite aktivnosti. Suprostavljjanje organizovanom kriminalu, pojednostavno gledano, je borba državnih – vladinih institucija, tj, legalnog – zvaničnog pravnog sistema koji poštuje propise – pozitivne zakone i međudržavne ugovore protiv veoma organizovanih lica i grupa ilegalnog sistema koji bez ikakvih ustezanja i skrupula nastoje što prije, tajnije i ne birajući sredstva ostvariti cilj – planiranu materijalnu dobit. U teorijskom dijelu istraživanja ovog naučnog rada uz primjenu metoda analiza sadržaja, komparativnih metoda, analize i dedukcije obrađena je oblast kriminalističke operative, definisani su pojam i oblici suprostavljjanja organizovanom kriminalitetu, izvršena je analiza sudskih presuda za 2020, 2021. i 2022. godinu po krivičnim predmetima koja su imala obilježja organizovanog kriminaliteta, nakon čega je sačinjen zaključak.

Ključne riječi: Organizovani kriminal, policija, krivično djelo, presude.

* Visoka poslovno tehnička škola Doboj. e-mail: zoran.kovacevic@dkpt.gov.ba

* Viktorija Internacionalni Univerzitet Mostar. e-mail: zoran.lakic77@gmail.com

* Ministarstvo sigurnosti BiH. e-mail: ljubomir.kuravica@msb.gov.ba

Abstract

Organized crime refers to activities that have many characteristics of regular business, but are in fact illegal. It usually includes illegal gambling, prostitution, wholesale theft, racketeering and other illegal activities. Opposing organized crime, simply speaking, is the struggle of state - governmental institutions, i.e., the legal - official legal system that respects regulations - positive laws and interstate agreements against highly organized persons and groups of the illegal system who, without any reservations or scruples, strive as soon as possible, secretly and not choosing the means to achieve the goal - the planned material profit. In the theoretical part of the research of this scientific paper, with the application of the methods of content analysis, comparative methods, analysis and deduction, the field of criminal operations was dealt with, the concept and forms of combating organized crime were defined, and an analysis of the court verdicts for 2020, 2021 and 2022 by criminal cases that had characteristics of organized crime, after which a conclusion was made.

Keywords: Organized crime, police, criminal offense, judgments.

1. OBLICI SUPROSTAVLJANJA ORGANIZOVANOM KRIMINALITETU

Protiv organizovanog kriminaliteta borba može biti efikasna jedino ako se realno sagleda njegovo pravo mjesto u društveno-ekonomskom i političkom sistemu zemlje i ako svi nadležni organi sa državom na čelu djeluju organizovano, sa jasnom predtavom da se ne radi o pojedinim kriminalcima, već da su u pitanju oblici organizovanog kriminaliteta koji imaju svoje korijene upravo u tom sistemu i da je u toj borbi nužno suočavanje sa svim njegovim elementima, iz čega se može konstantovati da primjena samo preventivnih mjera ne može da dovede do njegovog efikasnog suzbijanja (Korajlić, Šuperina, Selimić, 2020). U radu na sprječavanju i otkrivanju oblika organizovanog kriminaliteta nužna je međusobna saradnja organa unutrašnjih poslova, kao i saradnja sa drugim organima otkrivanja, nadzora i kontrole i tužilaštvima, uz primjenu naučnih i

praktičnih metoda i adekvatnog korišćenja dostignuća pojedinih prirodnih i tehničkih nauka u sklopu kriminalističkih metoda.

Uspješno suprostavljanje organizovanom kriminalitetu u uslovima koji su aktuelni u našem društvenom-političkom i ekonomskom životu podrazumijeva tri faze. Prvu, koja je u najvećem obimu preventivnog karaktera, u kojoj učestvuje država sa svim nadležnim državnim, društvenim i drugim organima i subjektima s ciljem otklanjanja uslova koji pogoduju nastojanju i razvoju organizovanog kriminaliteta i ukazivanje na njegove prve pojavne oblike. Druga faza sastoji se u operativnoj djelatnosti organa unutrašnjih poslova i drugih nadležnih organa na identifikaciji postojećih oblika organizovanog kriminaliteta i preduzimanju kriminalističkih radnji i mjera s ciljem otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja konkretnih krivičnih djela organizovanog kriminaliteta. Ova faza podrazumijeva otkrivanje učinilaca krivičnih djela organizovanog kriminaliteta i obezbjeđenje takvih dokaza koji će garantovati dalji tok krivičnog postupka. Pojam represije (lat. Reprimere – potisnuti, potiskivati, suzbiti) znači kaznenu mjeru, sredstvo prisile, sprečavanje, obuzdavanje, suzbijanje, prigušivanje; u krivičnom pravu pod represijom podrazumijevamo akciju kojom se reagira na neko učinjeno ili neko nastalo zlo. U borbi sa kriminalitetom represija obuhvaća reagiranje društva na već učinjena krivična djela primjenom kazni i drugih krivičnih sankcija. (Šeparović, 1987). Najčešće metode rada policiju u praksi su blokada i racija. Blokada je složena operativno-taktička mjera i dobro planirana i organizirana operativno taktička radnja ili ograničenje kretanja osoba i vozila određeno vrijeme na određenom prostoru. (Modly, Korajlić, 2002).

Racija je policijsko-taktička radnja u kojoj je inkludirana blokada, a koja se preduzima kada je za neophodno potrebno vrijeme blokade potrebno ograničiti kretanje na određenom prostoru ili u objektu (Korajlić, Selimić, 2015), kako bi se izvršilo utvrđivanje istovjetnosti svih zatečenih lica, zatim izvršio pregled sumljivih lica, prostora i prostorija, te ukoliko se ukaže opravdana potreba, određena lica privela u organe policije radi dalje kriminalističke obrade, a pronađeni predmeti privremeno oduzeli u svrhu dokazivanja krivične odgovornosti. (Bojanić, 2002.). Treća faza borbe protiv organizovanog kriminaliteta obuhvata krivični progon učinilaca i presuđenje, što spada u nadležnost tužilaštva i suda. Sigurno je da ova faza podrazumijeva efikasnost krivičnog postupka i oštru kaznenu politiku. Treba

istaknuti činjenicu da su novim krivičnim procesnim zakonodavstvom u Bosni i Hercegovini uvedene, po prvi put, posebne istražne radnje, koje omogućuju efikasniju operativnost i prikupljanje ključnih dokaza za predmetna lica i organizovane kriminalne grupe. Radi se o sljedećim radnjama (Korajlić, Šuperina, Selimić, 2020):

1. nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija
2. pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka
3. nadzor i tehničko snimanje prostorija
4. tajno praćenje i tehničko snimanje osoba i predmeta
5. prikriveni istražitelj i informator
6. simulirani otkup i simulirano davanje potkupine
7. nadzirani prijevoz i isporuka predmeta krivičnog djela. (Petrović, 2004.).

2. PRESUDE PO GODINAMA (2020., 2021. i 2022.)

Krivično djelo	2020.	2021.	2022.	Ukupno presuda
Pranje novca	100	35	11	146
Izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje	6	2	6	14
Droge	311	412	299	1.022
Trgovina ljudima	0	1	0	1
Navođenje na prostituciju	1	3	1	5
Otmica	1	/	1	2
Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije	2	3	3	8
Terorizam	/	/	/	/
Finansiranje terorističkih djelatnosti	/	/	/	/
Upoznavanje djeteta sa pornografijom	1	1	2	4
Međunarodno vrbovanje radi prostitucije	/	/	/	/

Proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječije pornografije	/	/	1	1
Krijumičarenje ljudi	8	9	2	19
Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz osoba u ropskom odnosu	/	/	/	/
UKUPNO PRESUDA	430	466	326	1.222

Tabela br. 1 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

U središnjoj bazi podataka o presuđenim predmetima za sva krivična djela za koja se vodi centralizacija u razdoblju 2020-2022. godina, a kako je prikazano u navedenoj tabeli, evidentirane su 1.222 presude. U 2022. godini dostavljeno je ukupno 326 presuda. Od ovog broja, za krivično djelo „pranje novca“ dostavljeno je 11 presuda, za krivična djela „navođenje na prostituciju“ dostavljena je 1 presuda, te za krivično djelo „upoznavanje djeteta sa pornografijom“ dostavljene su 2 presude. Za krivično djelo „izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje“ dostavljeno je 6 presuda, a najveći broj presuda, kao i svake godine, doneseno je za krivična djela „neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga“ i „omogućavanje uživanja opojnih droga“ i isti je iznosio 299 presuda. Ministarstvu pravde u 2021. godini dostavljeno je 466 presuda. Za krivično djelo „iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije“ dostavljene su 3 presude dok je za krivično djelo „pranje novca“ dostavljeno 35 presuda. Za krivično djelo „trgovina ljudima“ dostavljena je 1 presuda a za „izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanja na upotrebu sredstava za falsifikovanje“ dostavljene su 2 presude, dok je za „krijumčarenje ljudi“ dostavljeno 9 presuda. Najveći broj presuda dostavljenih u prethodnoj godini odnosio se na krivična djela „neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga“ i „omogućavanje uživanja opojnih droga“ i isti je iznosio 412 presuda.

U 2020. godini dostavljeno je 430 presuda. Za krivično djelo „iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije“ dostavljene su 2 presude, a za krivično djelo „krijumčarenje ljudi“ dostavljeno je 8 presuda,

te 1 presuda za krivična djela „navođenje na prostituciju“. Za krivično djelo „izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje“ dostavljeno je 6 presuda, dok je za „pranje novca“ dostavljeno 100 presuda. Najveći broj presuda dostavljeno je za krivična djela „neovlaštene proizvodnje i stavljanja u promet opojnih droga“ i „omogućavanje uživanja i opojnih droga“ i isti je iznosio 311 presuda. Za 3 godine izvještajnog razdoblja za krivično djelo „pranje novca“ ukupno je dostavljeno 146 presuda. U 2020. godini dostavljeno je 100 presuda što je 68%, u 2021. godine dostavljeno je 35 presuda što je 24 %, a u 2022. godine dostavljeno je 11 presuda što je 8% od ukupnog broja dostavljenih presuda u ove tri godine. Navedeni, kako brožčani tako i postotni podaci ukazuju da za krivično djelo „pranje novca“ u 2020. godini bio u najvećem broju.

Za krivično djelo „izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje“ ukupno je dostavljeno 14 presuda. Od tog broja u 2020. godini 6 presuda ili 43%, u 2021. godini 2 presude ili 14% i u 2022. godini 6 presuda ili 43%.

Za krivično djelo u vezi zloupotrebe opojnih droga za razdoblje koje se analizira registrovano je 1.022 presude. U 2020. godini dostavljeno je 311 (31%) presuda, 2021. godine dostavljeno je 412 (40%) presuda, te u 2022. godini 299 presuda je dostavljeno što je u postocima 29%. Kao i u dosadašnjim izvještajima od 2007. godine, krivična djela koja se odnose na zloupotrebu opojnih droga uvijek su bila u porastu, dok su u 2022.godini u padu.

Za krivično djelo „trgovine ljudima“ prema raspoloživim podacima, a za izvještajno razdoblje 2020-2022. godine, nije dostavljena ni jedna presuda u 2020., u 2021. godini dostavljena je 1 presuda, te u 2022. godini nije dostavljena niti jedna presuda.

U analiziranom izvještajnom razdoblju, za krivično djelo „navođenje na prostituciju“, u 2020 dostavljena je 1 presuda, u 2021. godini dostavljene su 3 presude, dok je u 2022. godini dostavljena 1 presuda. Iz navedenoga se vidi da je dostavljen mali broj presuda, što ne znači da nije potrebno aktivno praćenje i blagovremeno suprotstavljanje i borba protiv ovog teškog oblika kriminala.

Za krivično djelo „otmica“ u ove 3 godine dostavljene su ukupno 2 presude, od čega je u 2020.godini dostavljena 1 presuda, u 2021. nije dostavljena niti jedna presuda, a u 2022. godini dostavljena je 1 presuda.

Za krivično djelo „iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije“, u ove tri godine dostavljeno je ukupno 8 presuda. U 2020. godini 2 presude (25%), u 2021. godini 3 (37,5%) presuda, te u 2022. godini 3 (37,5%).

Za krivično djelo „upoznavanje djeteta sa pornografijom“ za izvještajno razdoblje od 2020.-2022. godine dostavljene su ukupno 4 presude. U 2020. i 2021. godini dostavljena je po 1 presuda, dok je u 2022. godini dostavljene 2 presude.

Za krivično djelo „proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječje pornografije“ u 2020. i 2021. godini nije dostavljena niti jedna presuda, dok je u 2022.godini dostavljena 1 presuda.

Za krivično djelo „krijumčarenje ljudi“ u ove 3 godine dostavljeno je ukupno 19 presuda, od čega je u 2020.godini dostavljeno 8 presuda, u 2021.godini 9 presuda, a u 2022.godini 2 presude. Cijeneći podatke koji se nalaze u gore prikazanoj tabeli može se zaključiti da se u razdoblju 2020-2022. godina najveći broj presuda odnosio na krivična djela „neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga“ i „posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga“, odnosno 1.022 (84%) presuda, dok je za sva druga djela bilo 200 presuda (16%).

2.1. Broj predmeta iskazan po sudovima u 2022. godini

Podaci koji slijede u tabeli ukazuju na broj presuđenih predmeta za krivična djela za koja se članom 407. ZKP BiH predviđa centralizacija podataka, procesuirano pred sudovima u Bosni i Hercegovini u skladu sa nadležnostima propisanim zakonima o sudovima:

Godina	Sudovi				
	BiH	FBiH	RS	BDBiH	Ukupan broj predmeta
2020.	32	250	142	6	430
2021.	21	365	68	12	466
2022.	16	262	46	2	326
Ukupan broj predmeta	69	877	256	20	1.222

Tabela br. 2 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

Ukupan broj završenih, odnosno pravomoćnih predmeta pred svim sudovima u Bosni i Hercegovini, a koji su dostavljeni Ministarstvu pravde BiH u 2022. godini za navedena kaznena djela iznosi 326. Pred Sudom BiH za tri godine izvještajnog razdoblja procesuirano je 69 predmeta. Pred sudovima na području Federacije BiH u ovom izvještajnom razdoblju od tri godine ukupno je procesuirano 877 predmeta, odnosno oko 72% predmeta od ukupnog broja evidentiranih predmeta za navedene godine. Ovako veliki broj pravomoćnih presuda na području Federacije BiH objašnjava se činjenicom da KZ FBiH samo posjedovanje opojnih droga inkriminira kao krivično djelo, što nije slučaj u Krivičnom zakoniku Republike Srpske i Krivičnom zakonu Brčko distrikta BiH. Pred sudovima na području Republike Srpske za izvještajno razdoblje od tri godine bilo je 256 predmeta, dok je na teritoriji Brčko distrikta Bosne i Hercegovine prema dostupnim podacima zabilježen broj od 20 predmeta.

Grafikon br. 1 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

2.2. Pregled podataka prema broju osuđenih osoba za 2022. godinu

Cijeneći podatke iz pravomoćnih presuda koje su dostavljene u razdoblju od 01.01.2022. do 31.12.2022. slijedi stanje kao u tabeli:

Kazneno djelo	Broj presuda	Broj osoba
Pranje novca	11	15
Upoznavanje djeteta sa pornografijom	2	2
Izrada, nabavka, posjed, prodaja i davanje na upotrebu sredstava za falsifikovanje	6	6
Droge	299	316
Navođenje na prostituciju	1	1
Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije	3	3
Krijumičarenje ljudi	2	3
Proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječje pornografije	1	1
Otmica	1	1
UKUPNO:	326	348

Tabela br. 3 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

Dakle, od 01.01.2022. do 31.12.2022. godine ukupno je dostavljeno 326 presuda, protiv 348 osoba, za krivična djela za koja je propisana centralizacija podataka u skladu sa članom 407. ZKP BiH. Nadalje, uočljivo je da je broj predmeta, kao i osuđenih osoba radi počinjenog krivičnog djela zloupotrebe opojnih droga izuzetno veliki, što ukazuje na ozbiljan problem. Dakle, broj osuđenih osoba za ovo krivično djelo je mnogo veći od ukupnog broja presuđenih za sva druga djela za koja postoji obaveza centralnog vođenja i praćenja.

2.3. Vrsta i visina izrečenih sankcija

Kazneno djelo	Vrsta izrečene kazne u 2022.								
	Novčana	Uvjetna	3 mjeseca ili manja	6 mjeseci ili manja	1 godina ili manja	2 godine ili manja	3 godine ili manja	Više od 3 god.	UKUPNO
Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije		2		1					3
Droge	15	125	16	27	74	41	10	8	316
Falsifikovanje	/	4	/	2	/	/	/	/	6
Navođenje na prostituciju	1	/	/	/	/	/	/	/	1
Krijumičarenje ljudima	3	/	/	/	/	/	/	/	3
Pranje novca	14	/	/	/	1	/	/	/	15
Upoznavanje maloljetnika ili djeteta sa pornografijom	/	/	/	/	/	/	/	2	2
Proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječje pornografije	/	/	/	1	/	/	/	/	1
Otmica	/	/	/	1	/	/	/	/	1
UKUPNO	33	131	16	32	75	41	10	10	348

Tabela br. 4 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

Za krivično djelo „neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga“ i „posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga“ izrečeno je ukupno 316 kazni, od kojih je 15 novčanih kazni, 125 uvjetnih osuda, 16 kazni zatvora od tri mjeseca ili manje, 27 kazne zatvora od šest mjeseci ili manje, 74 kazne zatvora od jedne godine ili manje, 41 kazni zatvora od dvije godine ili manja kazna, 10 kazni zatvora od tri godine ili manja kazna, i 18 sa kaznom zatvora više od tri godine. Prilikom dostavljanja presuda u Središnju bazu podataka vezano za krivična djela „neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga“ i „omogućavanje uživanja opojnih droga“ dostavljene su i 2 presude koje se

odnose na maloljetnike, a iste nisu unesene u navedenu bazu budući da baza ne podržava unošenje podataka za maloljetne počinitelje. Također su dostavljene i 2 presude koje se odnose na gore navedena krivična djela a počiniteljima su izrečene sudske opomene kao mjere sigurnosti, koje također kroz bazu podataka nije bilo moguće unijeti. U 2022. godini kao najbrojnije kazne izricane za krivična djela zloupotrebe droga su uvjetne osude, a što čini oko 40% od ukupno izrečenih osuda.

Grafikon br. 2 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

Za krivično djelo „falsifikovanja“ doneseno je ukupno 6 presuda, za 4 je izrečena uvjetna osuda a za 2 kazna zatvora 6mj.i manja.

Za krivično djelo „iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije“ izrečene su 3 presude, 2 za uvjetnu osudu a 1 za kaznu zatvora 6 mjeseci i manja.

Za krivično djelo „upoznavanje maloljetnika ili djeteta sa pornografijom“ izrečene su 2 presude a odnose se na kaznu zatvora 3 godine i više.

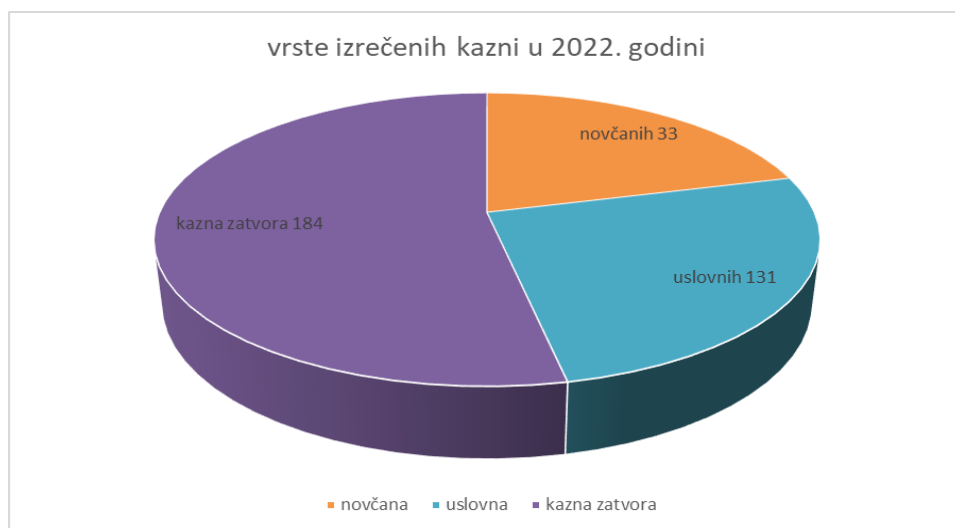
Za krivično djelo „proizvodnja, posjedovanje i prikazivanje dječje pornografije“ izrečena je 1 presude i odnosi se na kaznu zatvora 6 mjeseci i manja.

Za krivično djelo „navođenja na prostituciju“, izrečena je 1 presuda i odnosi se na novčanu kaznu.

Za krivično djelo „krijumičarenje ljudima“, dostavljene su 3 presuda, i sve su uvjetne osude.

Za krivično djelo „pranje novca“ u 2022. godini izrečeno je 15 presuda. U 14 je izrečena novčana kazna, a 1 za kaznu zatvora do godinu dana ili manja.

Za krivično djelo „otmica“ izrečena je 1 presuda i odnosi se na kaznu zatvora 6 mjeseci i manja.

Grafikon br. 3 Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u BiH u 2022. godini. Ministarstvo pravde BiH

U 2022. godini kod 7 osoba u presudama koje su se odnosile na kazneno djelo zloupotrebe opojnih droga kazna je zamijenjena „radom za opšte dobro na slobodi“. Cijeneći navedeno jasno je da ovakva centralizacija podataka predstavlja izuzetno koristan i važan instrument pregleda i analize presuđenih slučajeva za krivična djela u pogledu kojih se predviđa centralizacija podataka. Iz analize navedenih podataka jasno proizilazi da je zakonodavac snažno osudio ponašanja potencijalnih počinitelja za ova krivična djela, izražavajući taj stav kroz predviđanje prilično oštih kazni za počinitelje takvih delikata, te se eventualnim uvođenjem strožijih kazni u ovim oblastima neće postići jači efekat odvraćanja od činjenja ovih

krivičnih, a sudovi su nadležni da koriste represiju koju im je na dispoziciju stavio zakonodavac.*

3. ZAKLJUČAK

Jedan od stubova funkcionisanja države jeste policija u funkciji zaštite građana uz poštovanje konvencije o ljudskim pravima. Pun kvalitet života građanima treba obezbijediti. Treba uspostaviti demokratsku kulturu građana i policije, što je uslov funkcionisanja moderne države. Sigurnost je uslov i cilj djelovanja svake društvene zajednice bez obzira na njenu moć i veličinu. Država sa strategijom jača je od oružane sile.

Rezultati istraživanja ukazuju da u Bosni i Hercegovini postoje organizovane grupe, usmjerene na izvršenje krivičnih djela organizovanog kriminaliteta. Postojeći i novonastali uslovi ukazuju na tendenciju širenja ovog oblika kriminaliteta. Dobijena saznanja sprovedenim istraživanjem ukazuju da mjere policije nisu dale odgovarajuće rezultate. U savremenim uslovima, kada kriminalitet i dalje postaje društveno opasan i latentan, policija mora mnogo više nego ranije da mu ide u susret, da ga otkriva u pripremi, da konspirativnim prodorom u kriminalne sredine dođe do saznanja o tajnom kriminalnom povezivanju i planiranju krivičnih djela.

Policija kao najpozvanija mora da osvaja ovo, često široko, nepristupačno i opasno područje, bez obzira na to da li su u pitanju pojedinci ili strukture koje su nosioci finansijske, ekonomske, pa i političke moći. Organizovanom kriminalu može da se suprostavi jedino mobilnija, efikasnija, bolje obučena i bolje informisana policija. Konspirativni rad policije može da izgleda suprotan demokratskim principima i nadzorima savremenog društva, međutim, nerijetko on je jedini efikasan kada je riječ o savremenim oblicima kriminalnog organizovanja i djelovanja.

Naravno, u procesu demokratskog razvoja podrška javnosti i međunarodni faktor su neophodni, bez čije pomoći je teško zamisliti uspješno programiranje, realizovanje i preventivne i represivne djelatnosti u odnosu na organizovani kriminalitet. S pravom možemo da zaključimo da je danas organizovani kriminal broj jedan koji ugrožava i male i moćne države.

* Izvještaj iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u Bosni i Hercegovini u 2022. godini, Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, usvojen na 54. sjednici Savjeta ministara održana 28.07.2022. godine

Sigurno je i to da iole uspješno suprostavljanje organizovanom kriminalu, zahtijeva, između ostalog, i prije svega njegovu mnogo precizniju određenost i definisanost društvenu, zakonsku), nego što je to sada slučaj.

Može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina na legislativnom planu usvojila kriminalnopolitički pristup organizovanom kriminalitetu koji uglavnom odgovara zahtjevima savremene antikriminalne politike. Novo zakonodavstvo ove države je značajan napredak u legislativnom uređenju područja sigurnosne zajednice. Međutim, de lege ferenda, težak i složen posao, upotpunjavanjem odgovarajućim odredbama posebno materijalnog i procesnog krivičnog prava, trajaće i nadalje. Premda je niz postojećih rješenja očigledno preventivnog značaja, posebno je važno, pored represivnih mjera, pravno regulisati i mogućnost preduzimanja preventivnih mjera ante delictum.

LITERATURA

1. Bojanić, N., 2002. Značaj i funkcija racije u razrješavanju krivičnih djela ubistva. Sarajevo: Securitas.
2. Bojanić, N., Korajlić, N., Kavazović, M., 2015. Kriminalistička tehnika, Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak
3. Izvješće iz Središnje baze podataka o počinjenim teškim kaznenim djelima u Bosni i Hercegovini u 2022. godini. Sarajevo: Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine.
4. Korajlić, N., 2011. Kriminalistički praktikum, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj
5. Korajlić, N., 2012. Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
6. Korajlić, N., Selimić, M., Toth, L., 2023. Specifičnosti kriminalističkog istraživanja imovinskih delikata sa elementima nasilja, Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1/2023,
7. Korajlić, N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika, Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije, Kiseljak
8. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu, Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije”, Kiseljak
9. Modly, D., Korajlić, N., 2002. Kriminalistički riječnik. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
10. Modly, D., Korajlić, N., 2002. Kriminalistički rječnik, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
11. Modly, D; Selimić, M; Mršić, G.: 2018. Metodika istraživanja silovanja. Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
12. Petrović, B., 2004. Narkokriminal. krivičnopravni. kriminološki. krivičnoprocesni i kriminalistički aspekti. Sarajevo: Pravni fakultet.
13. Selimić, M., Vuković, V.: 2015. Posebne istražne radnje i njihov značaj u istraživanju krivičnih djela. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1.,
14. Šeparović, Z., 1987. Kriminologija i socijalna patologija. Zagreb-Beograd: Pravni fakultet Zagreb.

ZASTUPLJENOST NEUROMARKETINŠKIH METODA U ODABRANIM HRVATSKIM TVRTKAMA

ADOPTION OF NEUROMARKETING METHODS IN SELECTED CROATIAN COMPANIES

Pregledni znanstveni članak

*Dr. sc. Željka Zavišić **

Sažetak

Ovo istraživanje ima za cilj analizirati zastupljenost neuromarketinških metoda u kontekstu hrvatskih proizvodnih tvrtki koje proizvode finalne proizvode za krajnje potrošače. Ranije studije o neuromarketingu istraživale su uglavnom kako se različite metodologije neuromarketinga koriste za otkrivanje načina potrošačkog odlučivanja. Dok se neuromarketing više fokusira na proučavanje neuralnih procesa i emocija, bihevioralni marketing istražuje stvarno opaženo ponašanje potrošača kako bi bolje razumio i oblikovao marketinške strategije. Te dvije discipline često se koriste zajedno kako bi se postigla sveobuhvatna slika potrošačkog ponašanja. Fokus ovog istraživanja usmjeren je na poslovne subjekte i njihovu upoznatost sa bihevioralnim i neuromarketinškim tehnikama. Ispitalo se dvadeset velikih tvrtki iz različitih sektora, uključujući prehrambenu, kemijsku i automobilsku industriju. Nastojalo se istražiti koliko tvrtke primjenjuju neuroznanstvene tehnike, poput EEG-a, fMRI-a i eye trackinga u kreiranju svojih proizvoda i koliko analiziraju neurološke odgovore potrošača na marketinške podražaje. Rezultati istraživanja pružaju uvid u trenutačnu upotrebu neuromarketinških metoda u ovim ključnim sektorima hrvatskog gospodarstva, ističući potencijalne prednosti i izazove u primjeni ovih inovativnih pristupa u marketinškim strategijama.

Ključne riječi: neuromarketing, potrošači, tvrtke, bihevioralne tehnike

** Effectus veleučilište Zagreb, e-mail: zzavistic@effectus.com.hr*

Abstract

This research aims to analyze the representation of neuromarketing methods in the context of Croatian manufacturing companies that produce final products for end consumers. Earlier studies on neuromarketing have mainly investigated how different neuromarketing methodologies are used to uncover consumer decision-making patterns. While neuromarketing focuses more on the study of neural processes and emotions, behavioral marketing examines actual observed consumer behavior to better understand and shape marketing strategies. These two disciplines are often used together to achieve a comprehensive picture of consumer behavior. The focus of this research is on business entities and their familiarity with behavioral and neuromarketing techniques. Twenty large companies from various sectors, including the food, chemical and automotive industries, were surveyed. An effort was made to investigate how many companies apply neuroscientific techniques, such as EEG, fMRI and eye tracking in the creation of their products and how much they analyze the neurological responses of consumers to marketing stimuli. The research results provide insight into the current use of neuromarketing methods in these key sectors of the Croatian economy, highlighting potential advantages and challenges in applying these innovative approaches in marketing strategies.

Keywords: neuromarketing, consumers, companies, behavioral techniques.

1. UVOD

Posljednjih godina aspekti marketinga i komercijalizacije postali su sve relevantniji pri analizi inovacijskih procesa (Brem i Viardot, 2015). Funkcija marketinga igra ključnu ulogu u upravljanju inovacijama, jer je u interakciji s mnogim dionicima u procesu inovacija, od odjela za istraživanje i razvoj do potencijalnih kupaca. U tom smislu, neuromarketinški alati mogu se koristiti za provjeru valjanosti proizvoda ili čak inovacija slanja poruka prije njihova komercijalnog lansiranja (Brem i Viardot, 2015). Tek su nedavno ekonomski znanstvenici počeli primjenjivati principe neuroznanosti u menadžmentu. (Agarval i Xavier, 2015). Nove metodologije tzv. *potrošačka neuroznanost*

pruža priliku za razumijevanje procesa neuralne razine u mozgovima potrošača koji zauzvrat nude vrijedne uvide u kognitivni proces donošenja odluka potrošača, koji inače nisu obuhvaćeni tradicionalnim metodama istraživanja. Područje neuromarketinga posljednjih je godina eksponencijalno naraslo, a studije u marketinškim akademskim časopisima koje koriste metode neuroznanosti značajno su se povećale (de Oliveira i Giraldi, 2017.; Lee et al., 2018.). U ranom razdoblju među istraživačima je bilo kontroverzno je li ovo mješovito područje bilo korisno za svoje matične discipline (potrošačku psihologiju i neuroznanost) i kako će se ti rezultati istraživanja ponovno integrirati u te discipline (Plassmann et al., 2012; Fortunato et al., 2014; Rawnaque et al., 2020).

U ovom novom okruženju komunikacije i povezivanja, tvrtke su pod pritiskom da se stalno prilagođavaju i postanu prisutne na platformama na kojima su njihovi kupci, a pritom dugoročno održive i profitabilne. S druge strane, tradicionalni izazovi marketinškog istraživanja doveli su do ekspanzije novih istraživačkih pristupa kao što je neuromarketing kao način prikupljanja najtočnijih podataka ikada od kupaca.

Svrha neuromarketinga je kombinirati neuroznanstvene metode s marketinškim teorijama kako bi se otkrio pravi utjecaj marketinga na ponašanje potrošača, izvan onoga što je vidljivo (Lim, 2018). Točnije, primjenom neuroznanstvenih tehnika u pristupima marketinškim istraživanjima može se stvoriti jasnije razumijevanje utjecaja koje marketinške tehnike imaju na potrošače. Na kraju, cilj neuromarketinga je dobiti uvide koji se ne mogu otkriti drugim marketinškim pristupima, osim što se smatraju relativno objektivnijima u kombinaciji s tradicionalnim bihevioralnim istraživačkim metodama. Neuromarketing predstavlja svojevrsnu inovaciju u poslovnom svijetu, omogućujući dublje razumijevanje potrošačkih preferencija i reakcija. Ovaj rad usredotočen je na analizu korištenja neuromarketinških metoda u odabranim hrvatskim proizvodnim tvrtkama koje proizvode finalne proizvode za krajnje potrošače.

2. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Dosadašnja istraživanja ukazuju na sve veći interes za neuromarketing u svijetu, s naglaskom na povezivanju neuroznanstvenih metoda s marketinškim strategijama. Međutim, postojeći radovi nedostaju detaljnijem

uvidu u primjenu ovih metoda u hrvatskim proizvodnim tvrtkama. Na temelju dostupnih izvora, moguće je identificirati nekoliko značajnih europskih istraživanja o zastupljenosti neuromarketinških metoda u tvrtkama. Crespo-Pereira, V. et al. (2020). su radili studiju pod naslovom *Implementing Neuromarketing in the Enterprise: Factors That Impact the Adoption of Neuromarketing in Major Spanish Corporations* (Implementacija neuromarketinga u poduzećima: utjecajni čimbenici na prihvaćanje neuromarketinga u velikim španjolskim korporacijama) koja istražuje faktore koji utječu na usvajanje neuromarketinga u velikim španjolskim korporacijama. Istraživanje se oslanja na tehnološke napredke u neuroznanosti i njihovo korištenje u industriji zabave i oglašavanja, s fokusom na razmatranje raznih faktora, uključujući etičke, ekonomske, profesionalne, tehnološke i kulturne aspekte, koji mogu ograničiti usvajanje neuromarketinga u velikim tvrtkama. U radu *Bibliometric-Based Evaluation of the Neuromarketing Research Trend: 2010–2021* (Bibliometrijska evaluacija trenda istraživanja neuromarketinga: 2010.–2021.) (Zhu et al., 2022) analiziraju se trendovi u neuromarketing istraživanjima kroz bibliometrijsku analizu. Ovo istraživanje pruža uvid u korištenje neuromarketinških tehnologija kao što su snimanje neinvazivnih signala mozga za dobivanje povratnih informacija potrošača, a poseban fokus je na studijama pažnje, emocionalnog pamćenja i korisničkih iskustava u oglašavanju. Rad (Abuin et al., 2020.) *Neuromarketing as an Emotional Connection Tool Between Organizations and Audiences in Social Networks. A Theoretical Review* (Neuromarketing kao alat za emocionalnu vezu između organizacija i publike na društvenim mrežama -Teorijski pregled) istražuje efikasnost neuromarketinga kao alata za unaprjeđenje emocionalne povezanosti između organizacija i korisnika na društvenim mrežama. Istraživanje se temelji na opsežnom pregledu znanstvene literature dostupne na Web of Science platformi, s posebnim naglaskom na utjecaj sociologije i psihologije na komunikacijsku učinkovitost između organizacija i publike na društvenim mrežama.

Hafez (2019) objašnjava da stručnjaci za marketing moraju razviti pozitivan i povoljan imidž marke u glavama kupaca kroz razvoj atraktivnih oglasa s emocionalnim sadržajem. Istraživanja neuromarketinga empirijski su dokazala da se većina odluka o kupnji donosi emocionalno. Stoga je

stvaranje inicijativa za izgradnju emocionalne veze glavni zadatak stručnjaka za poboljšanje marketinškog učinka.

Korištenje neuromarketinga za npr. analizu društvenih medija omogućuje tvrtkama da idu dalje od društveno željenih odgovora, jer donosi stvarne reakcije. Međutim, kako bi bila održiva, budući da se radi o zajedničkom naporu (tvrtke trebaju pomoć potrošača za prikupljanje podataka), komunikacijska strategija trebala bi se usredotočiti na pokazivanje potrošačima kako oni imaju koristi (Constantinescu et al., 2019.). Neuromarketing je relevantan alat u kontekstu industrije 4.0 jer omogućuje poduzećima korištenje napredne tehnologije kako bi bolje razumjeli kupca i na taj način povećali učinkovitost svojih marketinških kampanja. (Ioanid, A. i Scarlat, C. 2021). Ovo rumunjsko istraživanje je imalo cilj analizirati kako te alate i tehnike doživljavaju predstavnici rumunjskih tvrtki, koriste li ih i s kojim rezultatima. Mali broj rumunjskih tvrtki oslanja se na neuroznanstvene metode kao što su elektroencefalografija (EEG), funkcionalna magnetska rezonancija (fMRI) ili alati za praćenje oka (E-T) pri dizajniranju proizvoda ili pri testiranju potencijalnog uspjeha oglasa, no korištenje neuromarketinga povećava učinkovitost marketinških kampanja, a posredno i poslovnu dobit.

Ovakva istraživanja nude širok spektar uvida o primjeni i razvoju neuromarketinških metoda unutar europskih i svjetskih tvrtki, naglašavajući važnost tehnoloških napredaka, etičkih pitanja i utjecaja socijalnih mreža na marketing i potrošačko ponašanje.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Anketno istraživanje provedeno je putem anketnog upitnika na uzorku od 20 ispitanika (11 tvrtki iz prehrambene industrije, 4 iz kemijske industrije, 5 iz automobilske). Za potrebe provođenja istraživanja, korišten je online servis Google Forms, a ispitanici-ice kontaktirani su putem e-maila. Ispitanici su odgovarali na petnaest pitanja u upitniku u razdoblju od 01. rujna do 01. listopada 2023., birajući odgovor koji najpreciznije opisuje njihovo stajalište. Kod analize rezultata istraživanja, korištena je deskriptivna metoda, tj. izračunavanje relativnih frekvencija po kategorijama svih varijabli. Sve potrebno obrađeno je u Microsoft Exelu.

Upitnik je osmišljen kako bi pružio dublje razumijevanje pristupa potrošačima putem biheviornalnih tehnika te izazova i mogućnosti koje tvrtke susreću u tom kontekstu.

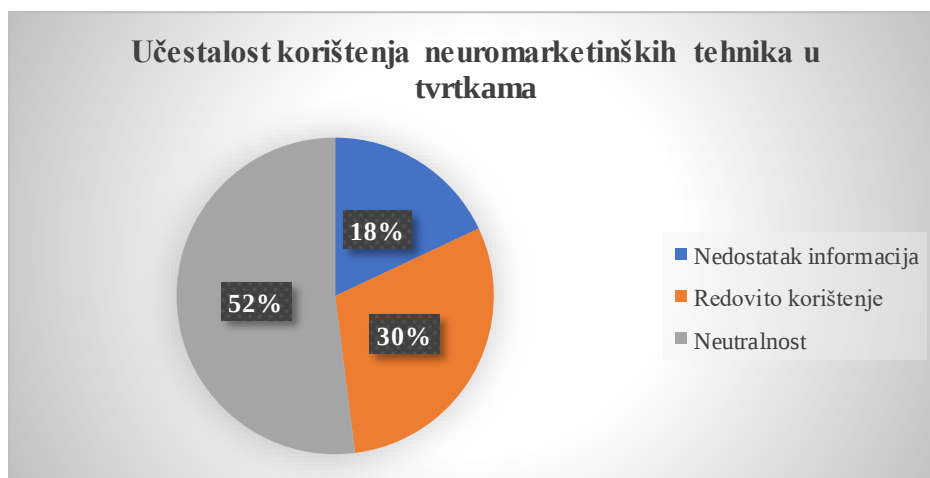
Analizirala se učestalost i učinkovitost korištenja neuromarketinških i biheviornalnih tehnika, promjene u ponašanju potrošača i razina njihovog zadovoljstva, te što ih posebno motivira na kupnju.

Također se nastojalo ispitati na koji način tvrtke mjere uspješnost neuromarketinških metoda, ulažu li u edukaciju zaposlenika o istima, te koliko surađuju sa stručnjacima na tom području. Razmatrani su i izazovi, te zainteresiranost za primjenu biheviornalnih tehnika i neuromarketinga u budućnosti.

4. ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Unapređenje pristupa potrošačima putem tehnika neuromarketinga postalo je ključno u globalnom poslovnom okruženju. Međutim, u hrvatskom kontekstu, primjena ovih tehnika još uvijek nije dosegla željeni obuhvat. Analizom podataka prikupljenih istraživanjem, sagledat će se ključni razlozi koji objašnjavaju ograničenu prisutnost biheviornalnih tehnika u poslovanju hrvatskih tvrtki.

Graf 1. : Učestalost korištenja neuromarketinških tehnika u tvrtkama

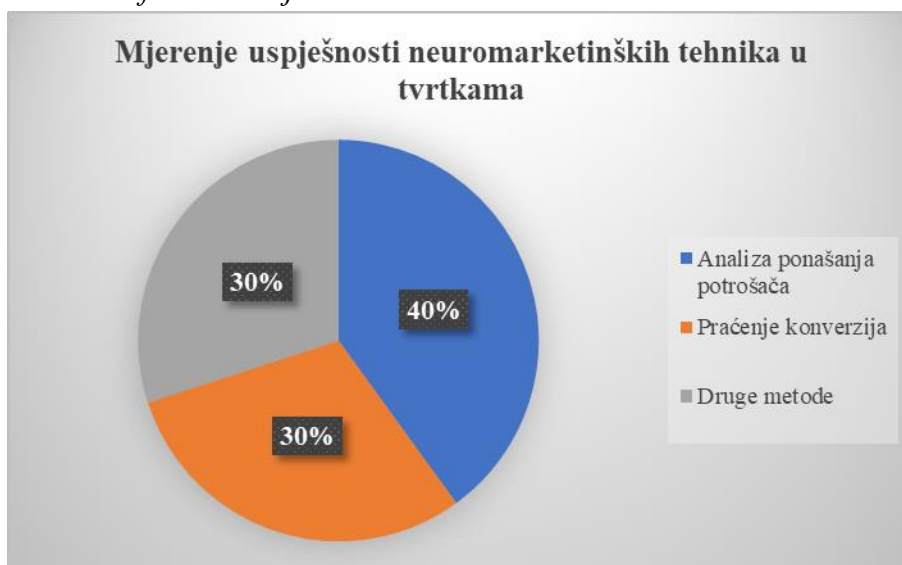
Izvor: izrada autora

Iz grafa 1. vidljivo je da 30% tvrtki redovito koristi tehnike neuromarketinga. Ovo ukazuje na značajan broj tvrtki koje aktivno primjenjuju ove tehnike u svom poslovanju i marketinškim strategijama. 52% tvrtki izražava neutralnost glede učestalosti primjene ovih tehnika, što može sugerirati da veliki dio tvrtki nije jasno definirao svoj stav ili praksu u odnosu na korištenje bihevioralnih tehnika, dok 18% tvrtki nema dovoljno informacija o korištenju bihevioralnih tehnika. Najmanji postotak odražava tvrtke koje su možda manje upoznate s neuromarketinškim tehnikama ili nemaju resurse za njihovu primjenu.

Ovakav omjer može ukazivati na različite stupnjeve prihvaćanja i razumijevanja tehnika neuromarketinga u poslovnom svijetu. Tvrtke koje redovito koriste ove tehnike vjerojatno su prepoznale njihovu vrijednost u poboljšanju poslovnih procesa i povećanju efikasnosti. S druge strane, postotak tvrtki koje nemaju dovoljno informacija ističe potrebu za većom edukacijom i informiranjem o prednostima i primjeni ovih tehnika.

Kad je riječ o načinu praćenja učinkovitosti neuromarketinških tehnika u tvrtkama, u grafu 2. su prikazane su metode koje tvrtke koriste za mjerenje uspješnosti istih.

Graf 2: Praćenje učinkovitosti neuromarketinških tehnika

Izvor: izrada autora

Na ovom grafu je vidljivo da 40% tvrtki koristi analizu ponašanja potrošača na web stranici za mjerenje uspješnosti. Ova metoda omogućava tvrtkama da razumiju kako potrošači interagiraju s njihovim web stranicama, što može pružiti dragocjene uvide u učinkovitost njihovih bihevioralnih i neuromarketing strategija.

Nadalje, 30% tvrtki koristi praćenje konverzija. Ovo ukazuje na to da značajan broj tvrtki mjere uspješnost svojih bihevioralnih tehnika temeljem konkretnih rezultata, kao što su prodaja ili ostvarene konverzije, dok također 30% tvrtki koristi druge metode, uključujući ankete zadovoljstva potrošača. Ove metode mogu uključivati različite pristupe i alate, kao što su ankete zadovoljstva, analize društvenih medija ili druge kvalitativne i kvantitativne tehnike istraživanja.

Ovaj prikaz pokazuje raznolikost u pristupima mjerenja uspješnosti tehnika neuromarketinga. Korištenje različitih metoda može pomoći tvrtkama da dobiju sveobuhvatniji uvid u efikasnost svojih praksi i strategija. Analiza ponašanja potrošača na web stranici i praćenje konverzija pružaju kvantitativne podatke, dok druge metode, poput anketa, mogu pružiti kvalitativne uvide koji dopunjuju ove informacije.

U tablici 1. je analizirana razina zadovoljstva tvrtki (kompanija) nakon korištenja bihevioralnih tehnika u svojim maketiškim strategijama.

Tablica 1: Razina zadovoljstva tvrtki nakon primjene tehnika neuromarketinga

Razina zadovoljstva	Postotak tvrtki
<i>Vrlo zadovoljni</i>	25%
<i>Djelomično zadovoljni</i>	45%
<i>Neutralni ili nezadovoljni</i>	30%

Izvor: izrada autora

Iz tablice je vidljivo da je samo 25% tvrtki vrlo zadovoljno nakon primjene bihevioralnih tehnika u njihovom poslovanju. To ukazuje na to da ove tvrtke smatraju da su tehnike neuromarketinga imale pozitivan utjecaj na zadovoljstvo njihovih potrošača, a samim tim se isto odrazilo na njihovo poslovanje.

Većina tvrtki (45%) je djelomično zadovoljna. One izražavaju umjereno zadovoljstvo, što može ukazivati na to da su primijetili neke pozitivne promjene u zadovoljstvu potrošača, ali možda i dalje postoje aspekti koji zahtijevaju poboljšanje.

Od ispitanih tvrtki 30 % je izrazilo neutralnost ili nezadovoljstvo s učincima bihevioralnih tehnika na zadovoljstvo potrošača. To može sugerirati da neke tvrtke nisu iskusile značajne promjene u zadovoljstvu potrošača ili da su rezultati bili ispod njihovih očekivanja.

Ovi podaci pružaju uvid u različite razine zadovoljstva koje tvrtke iskazuju prema učinku neuromarketinških tehnika na zadovoljstvo potrošača. Iako postoji značajan broj tvrtki koje su vrlo zadovoljne, još uvijek postoji prostor za poboljšanja u ovom području.

U tablici 2. su prikazana mišljenja tvrtki o učinkovitosti bihevioralnih tehnika i neuromarketinga na njihovo poslovanje, a koje je proizašlo iz zadovoljstva potrošača i povećanja prodaje.

Tablica 2: Učinkovitost neuromarketinških tehnika i metoda

<i>Mišljenje o učinkovitosti</i>	<i>Postotak tvrtki</i>
<i>Vrlo učinkovite</i>	45%
<i>Djelomično učinkovite</i>	35%
<i>Nije sigurno o učinkovitosti</i>	20%

Izvor: izrada autora

Većina anliziranih tvrtki smatra tehnike vrlo učinkovitim (45%). To znači da su doživjeli značajne pozitivne rezultate od njihove primjene, što može uključivati poboljšanje u angažmanu potrošača, povećanju prodaje, ili drugim ključnim pokazateljima uspjeha.

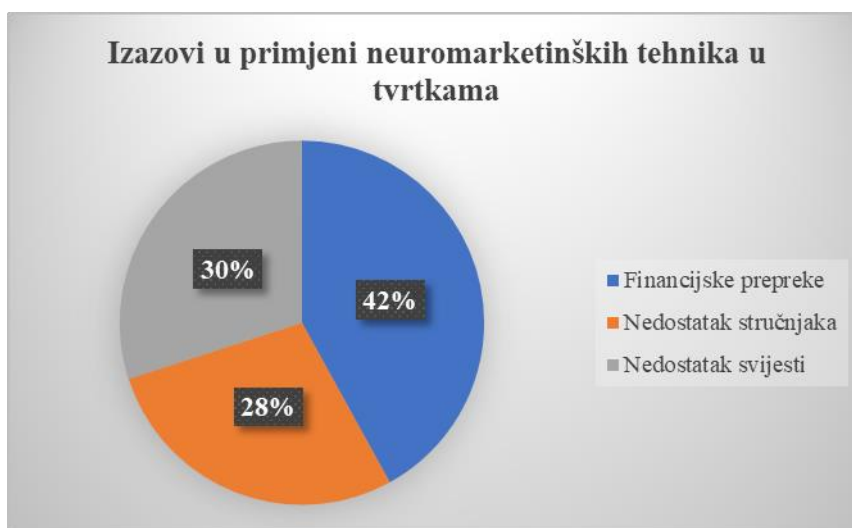
35% tvrtke izražavaju djelomično zadovoljstvo s učinkovitošću tehnika neuromarketinga. Ovo može značiti da su primijetili neke pozitivne učinke, ali možda nisu bili toliko izraženi kako su očekivali, ili da postoje određeni aspekti koji zahtijevaju dodatno poboljšanje.

Najmanji postotak tvrtki (20% tvrtki) nije siguran u učinkovitost primjene, što može biti zbog nedostatka mjerljivih rezultata, nejasnoće u vezi s primjenom tehnika, ili nedovoljne analize učinka ovih tehnika na njihovo

poslovanje. Ovi podaci ukazuju na to da dok velik broj tvrtki vidi bihevioralne i neuromarketinške tehnike kao vrlo učinkovite, postoji i značajan broj onih koji su djelomično zadovoljni ili nisu sigurni u njihovu učinkovitost. To naglašava važnost jasnog razumijevanja i pravilne primjene neuromarketinških tehnika kako bi se maksimizirali njihovi potencijalni pozitivni učinci.

U grafu 3. su prikazani glavni izazovi sa kojima se tvrtke suočavaju u primjeni tehnika neuromarketinga. Ovi izazovi ukazuju na to da iako te tehnike mogu biti vrijedan alat za tvrtke, postoji niz prepreka koje mogu otežati njihovu primjenu.

Graf 3: Izazovi u primjeni neuromarketinških tehnika u tvrtkama

Izvor: izrada autora

Vidljivo je da se 42% tvrtki suočava s financijskim preprekama, što uključuje ograničena sredstva za ulaganje u bihevioralne tehnike, kao što su alati za analizu podataka, osoblje i obuka. Financijske prepreke mogu biti značajan izazov, posebno ako postoji sumnja u učinkovitost tih tehnika.

Nadalje, 28% tvrtki ima nedostatak stručnjaka. Ovaj postotak odražava potrebu za kvalificiranim profesionalcima koji razumiju bihevioralne tehnike i mogu ih učinkovito primjenjivati. Nedostatak stručnjaka može ograničiti

sposobnost tvrtke da razvije i implementira ove tehnike u svoje poslovne strategije.

30% tvrtki ima nedostatak svijesti o neuromarketingu i bihevioralnim tehnikama. To ukazuje na to da znatan broj tvrtki možda nije dovoljno informiran o prednostima i primjeni neuromarketinških i bihevioralnih tehnika. Nedostatak svijesti može biti prepreka za usvajanje i integraciju tih tehnika u poslovne procese. Postotak tvrtki koje ih nisu svjesne ukazuje na potrebu za educiranjem poslovnih subjekata kako bi se potaknulo njihovo usvajanje i integracija u poslovne strategije.

Rješavanje navedenih izazova, poput osiguravanja financijskih resursa, obuke stručnjaka i podizanja svijesti, ključno je za širu i učinkovitiju upotrebu neuromarketinških metoda u poslovnom svijetu.

Tablica 3. Stav tvrtki o budućnosti primjene tehnika neuromarketinga

<i>Stav o budućnosti primjene</i>	<i>Postotak tvrtki</i>
<i>Planira povećanje</i>	40%
<i>Razmatra prilagodbe</i>	35%
<i>Nema konkretnih planova</i>	25%

Izvor: izrada autora

Pozitivna razmišljanja ima čak 40 % tvrtki koje planiraju i povećanje korištenja bihevioralnih tehnika i neuromarketinga, što ukazuje na to da imaju već imaju neke konkretne planove, kao što je ulaganje u nove alate, strategije ili povećanje opsega primjene postojećih tehnika.

Segment tvrtki koji razmatra prilagodbe (35%) za mogućnosti primjene neuromarketinških tehnika znači da su u procesu razmatranja kako bi mogli optimizirati ili izmijeniti svoje trenutne prakse u skladu s promjenjivim uvjetima tržišta i potrošačkim ponašanjem. Nema konkretnih planova 25% tvrtki za proširenje ili značajne promjene u svojoj primjeni bihevioralnih tehnika i neuromarketinga. To ne znači nužno otpor prema njima, ali može ukazivati na zadovoljstvo trenutnim pristupima ili na nedostatak resursa ili poticaja za promjene.

Tablica daje uvid u strategije tvrtki u vezi s budućom primjenom tih tehnika. Iako značajan broj tvrtki planira proširenje i prilagodbe, postoji i

znatan dio koji ne planira značajnije promjene, što može sugerirati da su te tvrtke u već u procesu djelomične integracije neuromarketinških metoda u svoje poslovne modele ili ih uopće ne planiraju koristiti.

Osim navedenih pitanja, prikazanih u grafovima i tablicama, dobiveni su podaci u kojoj su mjeri tvrtke primjetile promjene u ponašanju krajnjih potrošača, nakon korištenih tehnika neuromarketinga. 38% tvrtki izvijestilo je o pozitivnim promjenama u ponašanju potrošača nakon njihove primjene, 44% tvrtki nije primijetilo značajne promjene u ponašanju potrošača, dok 18 % ispitanih nije sigurno. Ovi podaci naglašavaju raznolikost iskustava tvrtki u primjeni metoda i tehnika neuromarketinga, te ukazuju na potrebu daljnjih analiza kako bi se bolje razumjeli čimbenici koji utječu na uspjeh ili izostanak promjena u ponašanju potrošača.

Kada je riječ o suradnji s stručnjacima iz područja bihevioralnog marketinga i neuromarketinga, 35% tvrtki je izjavilo da redovito surađuje s relevantnim stručnjacima ili konzultantima, 45% tvrtki povremeno surađuje, dok 20% tvrtki nema suradnju u ovom području. Iz ovih rezultata je vidljivo da tvrtke koje redovito ili povremeno surađuju s relevantnim stručnjacima prepoznaju važnost stručnosti iz neuromarketinga za unaprjeđenje marketinških strategija, dok one koje nisu uključene u suradnju mogu imati koristi od dodatne edukacije i svijesti o prednostima koje stručnjaci iz neuromarketinga mogu pružiti. Tvrtke koje povremeno surađuju pokazuju fleksibilnost u pristupu i mogu dalje razmotriti strategije za učestaliju suradnju ovisno o potrebama i rezultatima. Promicanje suradnje s relevantnim stručnjacima može biti ključno za tvrtke koje još uvijek nisu uključene u ovu vrstu angažmana. To može uključivati organiziranje radionica, seminara ili partnerstava s stručnjacima iz područja neuromarketinga i bihevioralnog marketinga kako bi se poboljšala razmjena znanja i iskustava.

5. ZAKLJUČAK

Ovaj rad pruža okvirnu analizu primjene neuromarketinških i bihevioralnih marketinških metoda među odabranim hrvatskim tvrtkama, istražujući njihovu upotrebu, percepciju učinkovitosti, i prepoznate izazove. Dobiveni rezultati ukazuju na značajan interes i implementaciju tih tehnika,

ali također ističe potrebu za dodatnom edukacijom i resursima kako bi se učinkovitije koristile.

Većina anketiranih tvrtki koristi bihevioralne metode u nekom obliku, bilo kroz personaliziranje ponude, praćenje ponašanja potrošača ili kroz druge sofisticirane strategije. Međutim, postoji i značajan broj tvrtki koje su neodlučne ili nedovoljno informirane o prednostima i primjeni ovih i neuromarketinških metoda. To ukazuje na postojanje jaza u znanju i resursima, što bi se moglo riješiti ciljanim programima obuke i edukacije.

Analizirajući učinkovitost primjene neuromarketinških i bihevioralnih tehnika, istraživanje pokazuje da tvrtke koje ih koriste bilježe poboljšanja u angažmanu potrošača, povećanju prodaje i boljem razumijevanju potrošačkih navika i preferencija. Ove pozitivne povratne informacije od tvrtki koje su uspješno integrirale bihevioralne metode u svoje marketinške strategije pružaju dragocjen uvid u potencijalne koristi ovakvog pristupa.

Međutim, izazovi poput ograničenih budžeta, nedostatka stručnih znanja, i opće nesvijesti o postojanju i mogućnostima bihevioralnog i neuromarketinga značajno utječu na širu primjenu ovih metoda. Svi izazovi zahtijevaju strateški pristup, uključujući ulaganje u obrazovanje, razvoj stručnosti unutar tvrtki, i osvješćivanje o važnosti tih vrsta marketinga za suvremeno poslovanje.

Ovo istraživanje ističe važnost novijih marketinških metoda i potrebu za njihovom širom primjenom unutar hrvatskog poslovnog sektora. Daljnji razvoj i edukacija ključni su za iskorištavanje punog potencijala ovih metoda, što bi moglo značajno doprinijeti poboljšanju poslovnih rezultata, jačanju veza s potrošačima, i boljem razumijevanju tržišnih trendova. Kako se tržište razvija i postaje sve konkurentnije, važnost integriranja neuromarketinga i bihevioralnih tehnika u marketinške strategije postaje sve očitija, nudeći tvrtkama priliku da se istaknu i bolje se povežu sa svojim ciljnim skupinama.

Glavno ograničenje ovog istraživanja je mali namjerni uzorak ispitanika (isključivo velikih korporacija) koji nije dovoljno reprezentativan, nego je služio kao podloga za okvirna saznanja o upoznatosti sa navedenim tehnikama. S obzirom da je istraživanje uključivalo samo tri industrije, buduća istraživanja trebala bi uključiti širi spektar industrija kako bi se dobila bolja slika o primjeni neuromarketinških i bihevioralnih metoda u različitim sektorima.

Buduća istraživanja mogla bi se fokusirati na usporedbu ključnih parametara, kao i identifikaciju statistički značajnih razlika između različitih skupina tvrtki, te uključivanje malih i srednjih poduzeća kako bi dobili širi pregled primjene neuromarketinga u različitim veličinama tvrtki.

Rezultati preliminarnog istraživanja prikazani u ovom radu služe kao polazište za daljnje analize i akcije usmjerene na poboljšanje stanja unutar tvrtki. Sve ove inicijative doprinijele bi boljem razumijevanju i široj primjeni bihevioralnih i neuromarketinških metoda u hrvatskom poslovnom okruženju.

U konačnici, njihova uspješna primjena zahtijeva holistički pristup koji uključuje obrazovanje, svijest, suradnju i kontinuirano praćenje rezultata kako bi tvrtke maksimizirale prednosti ovih inovativnih pristupa marketingu.

LITERATURA

1. Abuín Vences, N., Díaz-Campo, J., García Rosales, D. F. (2020). Neuromarketing as an Emotional Connection Tool Between Organizations and Audiences in Social Networks. A Theoretical Review. *Frontiers in Psychology*, 11, 1787. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01787>
2. Agarwal, S., Xavier, M. (2015). Innovations in Consumer Science: Applications of Neuro-Scientific Research Tools. DOI:10.1007/978-3-319-14523-5_3
3. Brem, A., Viardot, E. (2015). Adoption of Innovation - Balancing Internal and External Stakeholders in the Marketing of Innovation. ISBN: 978-3-319-14522-8 DOI:10.1007/978-3-319-14523-5
4. Constantinescu, M., Orindaru, A., Pachitanu, A., Rosca, L., Caescu, S. C., and Orzan, M. C. (2019). Attitude evaluation on using the neuromarketing approach in social media: matching company's purposes and consumer's benefits for sustainable business growth. *Sustainability* 11:7094. <https://doi.org/10.3390/su11247094>
5. Crespo-Pereira, V., Legerén-Lago, B. i Arregui-McGullion, J. (2020): Implementing Neuromarketing in the Enterprise: Factors That Impact the Adoption of Neuromarketing in Major Spanish Corporations. *Frontiers in Communication*. 5. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.576789>
6. de Oliveira, J. H. C., Giralidi, J. M. E. (2017). What is neuromarketing? A proposal for a broader and more accurate definition. *Glob. Bus. Manage. Res.* 9, 19–29. <http://gbmrjournal.com/pdf/vol.%209%20no.%202/V9N2-2.pdf>
7. Fortunato, V. C. R., Giralidi, J. M. E., and de Oliveira, J. H. C. (2014). A review of studies on neuromarketing: practical results, techniques, contributions and limitations. *J. Manage. Res.* 6, 201–220. doi:10.5296/jmr.v6i2.5446
8. Hafez, M. (2019). Neuromarketing: a new avatar in branding and advertisement. *Pac. Bus. Rev. Int.* 12, 58–64. http://www.pbr.co.in/2019/2019_month/october/6.pdf
9. Ioanid, A., Scarlat, C. (2021). Neuromarketing tools in industry 4.0 context: A study on the Romanian market. In *International*

- Conference Interdisciplinarity in Engineering (pp. 370-381). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93817-8_35
10. Kumar, S., Yadava, M., Roy, P. P. (2019). Fusion of EEG response and sentiment analysis of products review to predict customer satisfaction. *Information Fusion*, 52, 41-52. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2018.11.001>
 11. Lee, N., Chamberlain, L., Brandes, L. (2018). Welcome to the jungle! The neuromarketing literature through the eyes of a newcomer. *Eur. J. Mark.* 52, 4–38. doi:10.1108/EJM-02-2017-0122
 12. Lim, W.M. (2018). Demystifying neuromarketing. *J. Bus. Res.* 91, 205–220. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.05.036>
 13. Plassmann, H., Ramsøy, T. Z., and Milosavljevic, M. (2012). Branding the brain: a critical review and outlook. *J. Consum. Psychol.* 22, 18–36. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2011.11.010>
 14. Rawnaque, F. S., Rahman, K. M., Anwar, S. F., Vaidyanathan, R., Chau, T., Sarker, F., et al. (2020). Technological advancements and opportunities in neuromarketing: a systematic review. *Brain Inf.* 7, 1–19. <https://doi.org/10.1186/s40708-020-00109-x>
 15. Szentesi, S. G. (2017). Ethics and Neuromarketing Implications for Market Research and Business Practice. *Amfiteatru Economic*, 19(46), 918-928. https://www.amfiteatruconomic.ro/temp/article_2669.pdf

**MJERENJE KOMPLEMENTARNOSTI I SLIČNOSTI STRUKTURE
ROBNE RAZMJENE BOSNE I HERCEGOVINE UNUTAR CEFTA-E, S
POSEBNIM NAGLASKOM NA REPUBLIKU SRBIJU I REPUBLIKU
SRPSKU**

**MEASUREMENT OF COMPLEMENTARITY AND SIMILARITY OF
THE STRUCTURE OF THE TRADE IN GOODS OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA WITHIN CEFTA, WITH SPECIAL EMPHASIS ON
THE REPUBLIC OF SERBIA AND REPUBLIKA SRPSKA**

Pregledni znanstveni članak

*Goran Četojević ma**

Sažetak

Bosna i Hercegovina (BiH) se nalazi na prekretnici svog razvoja, s fokusom na putu prema članstvu u Europskoj uniji (EU). Od 2015. godine, BiH je ostvarila značajan napredak potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s EU, usvajanjem Reformskog plana za 2018-2020. i dobivanjem dozvole za izvoz mliječnih proizvoda u EU. Međutim, postavlja se pitanje izvozne konkurentnosti BiH i spremnosti zemlje za pristupanje EU. Analiza izvozne konkurentnosti BiH u odnosu na zemlje članice CEFTA-e (Srednjoevropski sporazum o slobodnoj trgovini) je ključna. Unatoč sličnom bruto domaćem proizvodu (BDP) po glavi stanovnika, BiH se suočava s izazovima u održavanju konkurentnosti na tom tržištu. Iako postoji nedostatak istraživanja o CEFTA-i nakon 2012. godine, naznačuje se da su zemlje ovog sporazuma više usmjerene na trgovinske odnose s EU nego međusobne trgovinske veze, zbog želje da se pridruže EU. Zaključno, BiH mora raditi na poboljšanju izvozne strukture i diverzifikaciji proizvodnje kako bi ostvarila konkurentnost u CEFTA-i i ispunila svoj cilj pristupanja EU.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, izvozna konkurentnost, EU članstvo, CEFTA, Reformski plan i diversifikacija izvoza.

* Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Majke Jugovića 4, 78000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina, e-mail: goran.cetojevic@gmail.com

Abstract

Bosnia and Herzegovina (BiH) finds itself at a turning point in its development, with a focus on its path towards European Union (EU) membership. Since 2015, BiH has made significant progress by signing the Stabilization and Association Agreement with the EU, adopting the Reform Agenda for 2018-2020, and obtaining permission to export dairy products to the EU. However, questions arise about BiH's export competitiveness and readiness for EU accession. Analyzing BiH's export competitiveness compared to CEFTA (Central European Free Trade Agreement) member countries is crucial. Despite a similar per capita Gross Domestic Product (GDP), BiH faces challenges in maintaining competitiveness in that market. While there is a lack of research on CEFTA beyond 2012, there are indications that member countries prioritize trade relations with the EU over intra-CEFTA trade due to their desire to join the EU. In conclusion, BiH must work on improving its export structure and diversifying production to achieve competitiveness within CEFTA and fulfill its goal of EU accession.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, export competitiveness, EU membership, CEFTA, Reform Agenda, and export diversification.

1. UVOD

Nakon dužeg perioda, Bosna i Hercegovina (BiH) se nalazi na ključnom trenutku svog razvoja, s fokusom na putu ka članstvu u Evropskoj uniji (EU). Od 1. juna 2015. godine, BiH je postigla značajan napredak potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, usvajanjem Reformskog plana za 2018-2020. godinu i dobijanjem odobrenja za izvoz mliječnih proizvoda u EU. Međutim, postavljaju se pitanja o izvoznoj konkurentnosti BiH i ekonomskoj spremnosti za članstvo u EU. U ovom kontekstu, cilj nam je analizirati izvoznu konkurentnost BiH, posebno u odnosu na zemlje članice CEFTA-e (Srednjoevropski sporazum o slobodnoj trgovini). Ovo je važno kako bismo procijenili situaciju BiH u odnosu na zemlje CEFTA-e, gdje vlada režim slobodne trgovine. CEFTA je odabrana zbog sličnih ekonomskih vrijednosti u poređenju s drugim evropskim zemljama. Kada pogledamo bruto domaći proizvod (BDP) po glavi

stanovnika, primjećujemo manje razlike među zemljama CEFTA-e. U 2020. godini, najviši BDP po glavi stanovnika imala je Crna Gora, a zatim Srbija, BiH, Albanija i UNMIK, dok je Moldavija imala najniži BDP po glavi stanovnika. CEFTA (Srednjoevropski sporazum o slobodnoj trgovini) osnovale su 1992. godine Mađarska, Poljska i bivša Čehoslovačka. Slovenija se pridružila 1996. godine, a zatim su se Rumunija, Bugarska, Hrvatska i Makedonija pridružile u narednim godinama. Nakon što je Češka pristupila EU 2004. godine, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija su se povukle iz CEFTA-e i pridružile EU. U 2006. godini, preostale zemlje CEFTA-e, uključujući BiH, Srbiju, Albaniju, Crnu Goru i Moldaviju, pregovarale su o promenama i proširenju CEFTA-e, poznate kao CEFTA 2006, koja je stupila na snagu u julu 2007. godine. Nakon 2012. godine, istraživanja na ovu temu su retka. Prema Petreskom (2023), razlozi za to uključuju relativno novo stanje sporazuma (samo četiri godine starog), manji kapacitet za istraživanje zemalja CEFTA-2006 u poređenju sa originalnim članicama CEFTA-e i percepciju da su ove zemlje više usmjerene na trgovinske odnose s EU nego na trgovinske odnose međusobno, zbog želje da se pridruže EU.

Zaključno, ovaj rad će istražiti izvozu konkurentnost BiH, upoređujući je sa zemljama članicama CEFTA-e. Koristiće se modifikovani Balassa RCA indeks i sektorski specifični bilateralni koeficijenti intenziteta trgovine (SBTX) kako bi se dobili uvidi u bilateralnu konkurenciju. Analiza će se fokusirati na deset vodećih kategorija izvoza u poređenju sa drugim članicama CEFTA-e, s posebnim naglaskom na podatke o Republici Srbiji. Svi podaci će biti prikupljeni sa web stranice Vanjskotrgovinske komore BiH i obrađeni od strane autora.

2. ANALIZA TRGOVINSKIH ODNOSA BIH U CEFTA-I OD 2020 DO 2022

Kao što je ranije navedeno, BiH je postala članica CEFTA-e 2007. godine. Nakon što su Rumunija i Bugarska napustile CEFTA-u 2007. i Hrvatska 2013. godine, preostale članice CEFTA-e bile su sljedeće zemlje: BiH, Srbija, Crna Gora, Albanija, Makedonija, Moldavija i Kosovo (na prvo kao dio Srbije, kasnije kao UNMIK). U ukupnom izvozu BiH u 2022., izvoz u zemlje CEFTA-e iznosio je oko 15,5% ukupnog izvoza, što je manje u odnosu na 2021.. BiH najviše trguje sa zemljama EU, a prema podacima iz

prošle godine obim je iznosio 69,5% ukupnog izvoza., a zatim slijedi trgovina sa zemljama CEFTA-e u iznosu od 15,4% (Tabela 1).

Tabela 1. Ukupan obim, izvoza i uvoza Bosne i Hercegovine

	2021.			2022.		
	Obim	Uvoz	Izvoz	Obim	Uvoz	Izvoz
EU	68,2%	66,1%	71,9%	69,5%	68,5%	71,2%
CEFTA	14,9%	14,3%	16,1%	15,4%	15,4%	15,5%
EFTA	5,0%	6,8%	1,9%	3,8%	5,0%	1,8%
Ostalo	11,8%	12,8%	10,1%	11,3%	11,1%	11,6%

Izvor: dobiveni od strane autora korištenjem podataka sa Vanjskotrgovinska komora BiH

U kontekstu analize trgovinskih odnosa sa zemljama članicama CEFTA-e, BiH ima konstantan negativan ukupni saldo (Tabela 2). Ako uzmemo u obzir agregatno stanje za posljednje 3 godine, vidjet ćemo da BiH ima negativan saldo u iznosu od preko 2 milijarde. (Tabela 3).

Tabela 2. Trgovinski odnosi BiH sa zemljama CEFTA-e u periodu od 2020. do 2022. godine (u 000 KM)

Država	Moldavija	Albanija	UNMIK	Makedonija	Crna Gora	Srbija	Godina
Uvoz	1.665	6.404	8.729	152.466	48.202	1.799.815	2020
Izvoz	3.001	47.980	160.729	102.278	290.263	814.472	
Obim	4.666	54.384	169.458	254.744	338.465	2.614.287	
Balans	1.336	41.576	151.999	-50.187	242.062	-985.343	
Uvoz	1.716	7.152	7.913	147.424	80.263	2.007.101	2021
Izvoz	3.062	50.722	124.157	103.310	310.762	849.846	
Obim	4.778	57.874	132.070	250.734	391.024	2.856.948	
Balans	1.346	43.570	116.243	-44.113	230.499	-1.157.255	
Uvoz	1.821	11.978	14.681	148.460	62.091	2.133.816	2022
Izvoz	2.900	47.001	150.913	125.157	286.586	816.113	
Obim	4.721	58.980	165.595	273.617	348.676	2.949.928	
Balans	1.079	35.023	136.232	-23.303	224.495	-1.317.703	

Izvor: dobiveni od strane autora korištenjem podataka sa Vanjskotrgovinska komora BiH

Prema Tabeli 2 vidi se da najveći obim trgovine BiH ima sa Republikom Srbijom, međutim saldo je također konstantno negativan u

prethodne tri godine. Konstantan pozitivan saldo BiH ima sa Crnom Gorom, UNMIK-om i Albanijom, Makedonija negativan ili u padu, dok je trgovina sa Moldavijom zanemarljiva. Kao što je prikazano u tabeli 3, u trgovinskim odnosima sa Srbijom poništava se ukupan pozitivni saldo ostvaren sa 3 zemlje na kraju. U tabeli 3 prikazana je prosječna vrijednost pokrivenosti uvoza izvozom u posljednje 3 godine.

Tabela 3. Trgovinski odnosi BiH sa zemljama CEFTA-e u periodu 2020 - 2022. (u 000 KM) - zbirni bilans

	Ukupno za period od 2020. do 2022. godine				
Država	Uvoz	Izvoz	Obim	Balans	Pokrivenost
Srbija	5.940.732	2.480.431	8.421.163	-3.460.301	41,93%
Crna Gora	190.556	887.611	1.078.167	697.055	483,67%
Makedonija	448.350	330.745	779.095	-117.605	73,83%
UNMIK	31.323	435.799	467.122	404.476	1479,37%
Albanija	25.534	145.703	171.237	120.169	616,93%
Moldavija	5.202	8.963	14.165	3.761	172,60%

Izvor: dobiveni od strane autora korištenjem podataka sa Vanjskotrgovinska komora BiH

Prema Tabeli 3, BiH ima više nego pozitivan saldo u poređenju sa Crnom Gorom, Albanijom i Kosovom, a stopa pokrivenosti je znatno iznad 100% u prosjeku u prethodne tri godine. Odnos izvoza i uvoza u odnosima sa Srbijom i Makedonijom je ispod 100%, a pokrivenost u proseku u prethodne tri godine iznosi 41,93% i 73,83%. Također, BiH ima pokrivenost od preko 100% u prosječnom iznosu za posljednje tri godine sa Moldavijom. Međutim, kada se posmatra apsolutna vrijednost, ukupan pozitivni saldo u odnosima sa četiri zemlje u kojima je pokrivenost preko 100% iznosi 1.225.461.000 KM, dok samo sa Srbijom; BiH ima negativan saldo u posljednje tri godine u iznosu od 3.460.301.000 KM. Ako tome dodamo negativan saldo u odnosu na Makedoniju, dolazimo do iznosa od - 2.352.445.000 KM u posljednje tri godine. Ako posmatramo po sektorima (prema Carinskoj tarifi BiH), BiH je u 2020. godini izvezla ukupno 30 različitih tarifa, po carinskim tarifama zemalja CEFTA-e. Najviše se izvozi pod tarifnim br. 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi u procentu od 32,92%, zatim tarifni br. 72 - Gvožđe i čelik u iznosu od 20,18%, tarifni br. 44 - Drvo i

proizvodi od drveta; drvenog uglja sa 7,75%. Vrijednosti svih ostalih tarifa su ispod 5%. Što se tiče ukupnog uvoza u 2020. godini, BiH je uvezla proizvode koji potpadaju pod 37 različitih tarifa. U procentualnim vrijednostima BiH je najviše uvozila proizvode pod tarifnim br. 16 - Preparati od mesa, ribe, ljuskara, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaka u količini od 25,38%, zatim po tarifnom br. 17 – Šećeri i proizvodi od šećera u iznosu od 24,75%, tar.br. 19 - Proizvodi na bazi žitarica, brašno, škrob ili mlijeko; konditorskih proizvoda (16,78%) i tar.br. 15 - Masti i ulja životinjskog ili biljnog porijekla i proizvodi njihovog razlaganja; pripremljene jestive masti; voskovi životinjskog ili biljnog porijekla (11,30%). Sve ostale stope ne prelaze vrijednost preko 3%.

3. ANALIZA KOMPARATIVNE PREDNOSTI KORIŠTENJEM MODIFICIRANOG RCA INDEKSA

U analizi komparativnih prednosti korist ćemo podatke iz 10 vodećih izvoznih carina u zemlje CEFTA za 2020. godinu. U tom kontekstu ćemo objasniti analizu za svaku zemlju.

Republika Srbija.

Najveći obim trgovine BiH je u odnosima sa Srbijom, međutim, ovaj odnos je u posljednje tri godine konstantno negativan sa ukupno preko 3 milijarde. Prvih deset izvoznih carina u Srbiji za 2020. godinu su: 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi, 72 - Gvožđe i čelik, 44 - Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugljen, 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi, 76 - Aluminij i proizvodi od aluminija, 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona, 39 - Plastične mase i proizvodi od plastike, 30 - Farmaceutski proizvodi, 08 - Jestivo voće i orašasti plodovi; kora od agruma ili dinje, 73 - Proizvodi od željeza i čelika. Ove tarife čine 70% ukupnog izvoza u Srbiju.

Tabela 4. SBTX indeks za 10 vodećih tarifa u poređenju sa Srbijom u 2020. godini

SBTX za 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	4,15
SBTX za 72 - Gvožđe i čelik	2,27
SBTX za 44 - Drvo i proizvodi od drveta; ugalj	0,96
SBTX za 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi	0,54
SBTX za 73 - Proizvodi od željeza i čelika	0,60
SBTX za 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona	1,29
SBTX za 76 - Aluminiј i proizvodi od aluminiјa	0,50
SBTX za 30 - Farmaceutski proizvodi	2,42
SBTX za 39 - Plastične mase i plastični proizvodi	0,98
SBTX za 08 - Jestivo voće i orašasti plodovi; kora agruma ili dinje	2,45

Izvor: računica autora

Prema tabeli 4 BiH ima komparativnu prednost u 5 od 10 proizvoda koji se najviše izvoze. Najveća komparativna prednost je u izvoznj tarifi br. 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralnih voskova, (4,15) dok je najniža komparativna prednost u izvozu tarifnog br. 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi (0,54).

Albanija

Što se tiče trgovinskih odnosa BiH i Albanije, vidimo da je BiH u posljednje tri godine ostvarila suficit u trgovini sa Albanijom u iznosu od 120.169.000 KM. Prvih deset izvoznih carina u Albaniji za 2020. godinu su: 72 - Gvožđe i čelik, 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi, 44 - Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugalj, 24 - Duvan i prerađeni nadomjesci duhana, 21 - Razni prehrambeni proizvodi, 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu, 66 - Kišobrani, suncobrani, štapovi za hodanje, bičevi i njihovi dijelovi, 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona, 19 - Proizvodi na bazi žitarica, brašno, škrob ili mlijeko; konditorski proizvodi i 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelovi takvih članaka. Ukupno ovih 10 izvoznih carina predstavlja

86% ukupnog izvoza u Albaniju u 2020. Koristeći SBTX indeks u tabeli 4 prikazani su rezultati u poređenju sa Albanijom.

Tabela 5. SBTX indeks za 10 vodećih tarifa u poređenju sa Albanijom u 2020.

SBTX za 72 - Gvožđe i čelik	4,50
SBTX za 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	2,80
SBTX za 44 - Drvo i proizvodi od drveta; ugalj	2,43
SBTX za 24 - Duvan i prerađene zamene za duvan	20,48
SBTX za 21 - Razni prehrambeni proizvodi	12,02
SBTX za 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu	5,24
SBTX za 66 - Kišobrani, suncobrani, štapovi, bičevi i njihovi dijelovi	23,13
SBTX za 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona	1,06
SBTX za 19 - Proizvodi na bazi žitarica, brašno, škrob ili mlijeko; konditorskih proizvoda	3,20
SBTX za 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelovi takvih članaka	0,26

Izvor: računica autora

Prema tabeli 5 BiH ima indeks veći od 1 od 9 od 10 proizvoda. Najveću konkurentsku prednost ima izvozna tarifa br. 66 - Kišobrani, suncobrani, štapovi za hodanje, bičevi i njihovi dijelovi, zatim 24 - Duvan i gotove zamjene duhana. Indeks je manji od 1 po tarifnom br. 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelova takvih artikala, a minimalna prednost u izvoznjoj tarifi br. 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona.

Crna Gora

BiH ima pozitivan trgovinski bilans u odnosu na Crnu Goru u posljednje 3 godine, a BiH je ostvarila drugi najveći obim (1.078.167.000 KM). Prvih deset izvoznih carina u Crnoj Gori za 2020. godinu su: 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi, 28 - Neorganske hemikalije; organska i neorganska jedinjenja plemenitih metala, metala retkih zemalja, radioaktivnih elemenata i izotopa, 72 - Gvožđe i čelik, 04 - Mleko i drugi mlečni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu, 76 - Aluminij i proizvodi od

aluminija, 73 - Proizvodi od željeza i čelika, 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi, 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelovi takvih proizvoda, 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za takve artikle, 39 - Plastične mase i plastični proizvodi. Ove tarife čine 68% ukupnog izvoza u Crnu Goru.

Tabela 6. SBTX indeks za 10 vodećih tarifa u poređenju sa Crnom Gorom u 2020. godini

SBTX za 28 - Neorganske hemikalije; organska i anorganska jedinjenja plemenitih metala, rijetkih zemnih metala, radioaktivnih elemenata i izotopa	2,32
SBTX za 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	1,90
SBTX za 72 - Gvožđe i čelik	2,01
SBTX za 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu	10,29
SBTX za 73 - Proizvodi od željeza i čelika	1,53
SBTX za 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi	0,43
SBTX za 39 - Plastične mase i plastični proizvodi	0,89
SBTX za 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za takve artikle	0,56
SBTX za 76 - Aluminij i proizvodi od aluminija	1,12
SBTX za 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelovi takvih članaka	0,40

Izvor: računica autora

U odnosu na Crnu Goru u 6 od 10 tarifa BiH ima konkurentsku prednost, a najveću u tarifi br. 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu (10,29). Kod ostalih tarifa BiH ima prednost, ali ona nije izražena, malo je iznad 1. U 4 od 10 tarifa BiH nema konkurentsku prednost, a najniži indeks je kod tarife br. 64 - Obuća, gamaše i slično; dijelovi takvih artikala (0,40).

UNMIK

Sa UNMIK-om ili Republikom Kosovo, BiH ima pozitivan trgovinski bilans u posljednje tri godine; međutim, iznos nije prevelik, iako je veći nego u odnosima sa Albanijom i Moldavijom (467.122.000 KM). Prvih deset izvoznih tarifa u UNMIK-u za 2020. godinu su: 72 - Gvožđe i čelik, 16 - Preparati od mesa, ribe, ljuskara, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaka, 04 - Mleko i drugi mlečni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu, 44 - Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugljen, 30 - Farmaceutski proizvodi, 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za te proizvode, 15 - Masti i ulja životinjskog ili biljnog porijekla i proizvodi njihovog razlaganja; pripremljene jestive masti; voskovi životinjskog ili biljnog porijekla, 24 - duhan i prerađene zamjene duhana, 84 - nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi, 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi i ove tarife čine 80% ukupnog izvoza u UNMIK.

Tabela 7. SBTX indeks za 10 vodećih tarifa u poređenju sa UNMIK-om u 2020.

SBTX za 72 - Gvožđe i čelik	7,16
SBTX za 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	0,34
SBTX za 16 - Proizvodi od mesa, ribe, rakova, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaci	16,15
SBTX za 44 - Drvo i proizvodi od drveta; ugalj	0,64
SBTX za 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi život. porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu	9,67
SBTX za 30 - Farmaceutski proizvodi	3,45
SBTX za 15 - Masti i ulja životinjskog ili biljnog porijekla i proizvodi njihovog razlaganja; pripremljene jestive masti; životinjski ili biljni voskovi	2,16
SBTX za 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za takve artikle	0,77
SBTX za 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi	0,46
SBTX za 24 - Duvan i prerađene zamene za duvan	10,08

Izvor: računica autora

U odnosu na UNMIK, BiH ima konkurentsku prednost u 6 od 10 vodećih carina izvezenih u ovu zemlju u 2020. Treba napomenuti da u većini ovih tarifa BiH ima jaku konkurentsku prednost (u 4 od 6 ima indeks veći od 7). Najveći indeks BiH ima u tarifi br. 16 - Proizvodi od mesa, ribe, rakova, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaka. BiH je u konkurenciji u 4 od 10 vodećih izvoznih carina u UNMIK-u u 2020. godini, a najniži indeks je za tarifu br. 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi (0,34).

Republika Sjeverna Makedonija

U trgovinskim odnosima sa Makedonijom, BiH u posljednje 3 godine ima treću po veličini trgovinsku razmjenu (779.095.000 KM), međutim konačna suma je negativna za BiH (-117.605.000 KM). Prvih deset izvoznih carina u Makedoniji za 2020. godinu su: 72 - željezo i čelik, 04 - mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu, 16 - Proizvodi od mesa, ribe, ljuskara, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaka, 17 - Šećeri i proizvodi od šećera, 44 - Drvo i proizvodi od drveta; drveni ugljen, 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi, 18 - Kakao i proizvodi od kakaa, 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona, 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi, 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za te artikle i tarife čine 68% ukupnog izvoza u Makedoniji.

Tabela 8. SBTX indeks za 10 vodećih tarifa u poređenju sa Makedonijom u 2020.

SBTX za 72 - Gvožđe i čelik	2,16
SBTX za 04 - Mlijeko i drugi mliječni proizvodi; jaja peradi; ptičja jaja; prirodni med; jestivi proizvodi životinjskog porijekla, koji nisu navedeni niti uključeni na drugom mjestu	16,70
SBTX za 16 - Proizvodi od mesa, ribe, rakova, mekušaca ili drugih vodenih beskičmenjaka	18,23
SBTX za 17 - Šećeri i proizvodi od šećera	19,13
SBTX za 44 - Drvo i proizvodi od drveta; uglaj	1,16

SBTX za 84 - Nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i mehanički uređaji i uređaji; i njihovi dijelovi	0,52
SBTX za 18 - Kakao i kakao proizvodi	12,4 7
SBTX za 48 - Papir i karton; proizvodi od papirne mase, papira ili kartona	1,54
SBTX za 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi	0,47
SBTX za 85 - Električne mašine i oprema i njihovi dijelovi; Aparati za snimanje ili reprodukciju Aparati; televizijski aparati za snimanje ili reprodukciju slike i zvuka, te dijelovi i pribor za takve artikle	0,65

Izvor: računica autora

U trgovinskim odnosima sa Makedonijom BiH ima konkurentsku prednost u 7 od 10 izvoznih carina, au 4 od 10 ima indeks preko 12. Najveći je za tarifu br. 17 - Šećeri i proizvodi od šećera u količini od 19,13. Što se tiče komparativnih nedostataka, BiH nema komparativnu prednost u 3 od 10 izvoznih proizvoda, a najniži indeks je za tarifni br. 27 - Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije; bitumenske tvari; mineralni voskovi (0,47).

4. MJERENJE KOMPLEMENTARNOSTI I SLIČNOSTI STRUKTURE ROBNE RAZMJENE REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE

Opšti okvirni sporazum za mir (Dejtonski mirovni sporazum) u Bosni i Hercegovini (BiH) dao je pravo entitetima koji čine BiH da uspostave posebne paralelne odnose sa susjednim zemljama. Tu mogućnost su do sada koristile Republika Srbija i Republika Srpska, kao entitet u BiH. U ovom dijelu radu razmatramo ekonomski aspekt posebnih paralelnih odnosa Srbije i Republike Srpske. Struktura potražnje u Srbiji i Republici Srpskoj je slična, zbog čega smo našu analizu stavili u kontekst Linderove hipoteze. Empirijska analiza je potvrdila da dvije ekonomije imaju visok nivo sličnosti izvoza i da su oštra konkurencija na trećim tržištima. Obje privrede imaju visok nivo diverzifikacije privrede i nizak nivo diverzifikacije izvoza. Prema logici Linderove hipoteze, privrede Srbije i Republike Srpske mogu iskoristiti relativno velike potencijalne mogućnosti ekonomske saradnje povećanjem specijalizacije u proizvodnji, odnosno smanjenjem diverzifikacije privrede i povećanjem diverzifikacije izvoza. To se može

postići inovacijama u razvoju ekonomija i njihovom diferencijacijom. Dejtonski mirovni sporazum omogućio je entitetima koji su sastavni dio BiH da dobiju međunarodno verifikovano pravo na uspostavljanje posebnih paralelnih odnosa sa susjednim državama.* Sam Dejtonski sporazum nije detaljno odredio prirodu i intenzitet paralelnih odnosa sa susjednim zemljama. Entitetima i susjednim zemljama u budućnosti je preostalo da, koristeći sve mogućnosti međunarodnog prava i Dejtonskog mirovnog sporazuma, uspostave paralelne odnose koji će unaprijediti njihovu saradnju i doprinijeti jačanju mira u regionu. Savezna Republika Jugoslavija i Republika Srpska, a kasnije i Republika Srbija i Republika Srpska odlučile su da potpišu Sporazum o specijalnim paralelnim odnosima.* Dobre namjere Dejtonskog sporazuma i Sporazuma o specijalnim paralelnim odnosima nemoguće su bez ekonomskog razvoja. Upravo iz tog razloga, opravdano je postaviti pitanje da li ekonomski odnosi Srbije i Srpske imaju specifičan karakter, imajući u vidu da je Sporazumom predviđena ekonomska saradnja? Da li je njen obim, intenzitet i strukturu prvenstveno determinisala spontana motivacija preduzeća na tržištu ili je na njega utiču osmišljene strategije i politike podsticaja i saradnje koje sprovode institucije dve zemlje?

Danas se privredna saradnja Srbije i Republike Srpske, bez obzira na potpisani sporazum, najčešće razvija spontano, prema motivima i mogućnostima zainteresovanih kompanija. Spontanom delovanjem tržišta, posebno u uslovima kada svaka država, međusobno nezavisno, teži da obezbedi svoje mesto u evropskim integracijama, mala je verovatnoća da će ekonomske strukture Republike Srpske i Srbije biti usklađene na način koji podrazumeva posebne paralelnih odnosa. Pored toga, radi boljeg sagledavanja ekonomskog dometa Sporazuma, podsjetimo da privreda Republike Srpske djeluje u okviru jedinstvenog tržišta BiH, kao i da je saradnja privrede Republike Srpske i privrede Republike Srbije. Republika Srbija ima direktan uticaj na ukupnu ekonomsku saradnju Srbije i BiH. Uticaj na saradnju dvije ekonomije ima i članstvo BiH i Srbije u CEFTA-i i

* Član 3. Ustava BiH: „Entiteti će imati pravo da uspostavljaju posebne paralelne odnose sa susjednim državama u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine“.

* Na osnovu Dejtonskog sporazuma, Republika Srbija i Republika Srpska potpisale su 26.09.2006. godine Sporazum o specijalnim paralelnim odnosima. Istog dana kada je ovaj sporazum stupio na snagu, prestao je da važi i Sporazum o specijalnim paralelnim odnosima potpisan između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske 5. marta 2001. godine u Banjoj Lici.

težnja obje zemlje da postanu članice Evropske unije. Nakon više od 28 godine od potpisivanja Dejtonskog sporazuma ne postoji sistematizovan sadržaj posebnih paralelnih odnosa u oblasti ekonomske saradnje na koje entiteti u BiH imaju pravo sa susjednim državama. Predmet našeg istraživanja je da se utvrdi sličnost i kompatibilnost privredne strukture Srbije i Republike Srpske i da se oceni koliko su realne objektivne mogućnosti uspostavljanja, intenziviranja i širenja privredne saradnje i koliko su realna očekivanja da ekonomska saradnja ojača paralelne realnosti. i na taj način, indirektno, kroz jedinstveno tržište BiH, doprinijeti promociji ukupne saradnje Srbije i BiH i uspostavljanju mira u regionu.

Cilj analize nije utvrđivanje uslova za uspostavljanje autarhičnog sistema, već naprotiv, to je povećanje efikasnosti korišćenja resursa kroz širu i intenzivniju saradnju, zatim povećanje konkurentnosti i stvaranje pretpostavki za uključivanje u šire slobodno tržište. Naš cilj je da vladama obezbijedimo elemente za kreiranje strategija prilagođavanja privrednih struktura u cilju jačanja međusobne ekonomske saradnje. Želimo da proverimo da li je postojeći nivo međusobne saradnje Srbije i Republike Srpske intenzivan ili ekstenzivan, da li se zasniva na diferenciranim ili homogenizovanim proizvodima. Ova saznanja mogu biti osnova za kreiranje niza konkretnih mjera ekonomske politike koje mogu doprinijeti razvoju obje privrede.

Ovom analizom pokušava se, u okviru tržišnog modela privrede, u domenu uticaja države kroz stvaranje uslova za poslovanje i vođenje ekonomske politike, ponuditi rješenja za djelovanje vlada Republike Srpske i Srbije u cilju podsticanja međusobne saradnje. preduzeća. Slobodna trgovina između zemalja, a to je upravo slučaj između Republike Srpske, odnosno BiH i Republike Srbije, dobar je ambijent za postizanje koordinacije mjera ekonomske politike u cilju iskorištavanja efekata šireg tržišta. za razvoj obe privrede. BiH i Srbija su važne članice CEFTA-e. Ova grupa zemalja ima niz sličnih karakteristika u strukturi tražnje i sprovodi niz politika u liberalizaciji tržišta. Njihova intenzivnija ekonomska saradnja izgleda kao podsticaj za integraciju u Evropsku uniju. U tom pogledu, Linderova hipoteza (Linder, 1961) može postati osnova za uspostavljanje ekonomske dimenzije posebnih paralelnih odnosa između entiteta BiH i susjednih zemalja, kao i svih članica CEFTA-e. Prema Linderu, „potencijalna trgovina proizvodnim proizvodima je najintenzivnija među zemljama sa sličnom strukturom potražnje, odnosno

zemljama sa približno istim nivoom dohotka po glavi stanovnika“ (Linder, 1961, str. 107).

Činjenica je da Srbija i Republika Srpska, kao i cijela BiH, imaju sličnu strukturu tražnje i približno izjednačen nivo dohotka po glavi stanovnika *. Prema Linderovoj hipotezi, oni imaju potencijalne mogućnosti za razvoj prilično intenzivne trgovine ako proizvode diferencirane proizvode. Ovaj zaključak je upravo osnovna hipoteza ove studije. Linderova hipoteza je dobra teorijska osnova za ekonomsku dimenziju posebnih paralelnih odnosa bh. entiteta sa susjednim državama i kada je potvrđena i odbačena empirijskim istraživanjima. Kada se potvrdi da se međusobno trguje diferenciranim proizvodima i da se nastavi sa podsticajnom politikom diferencijacije proizvoda, a kada se ne potvrdi da, u interesu zajedničkog ekonomskog razvoja, treba primeniti strategiju diferencijacije i poticanje razvoja na osnovu diferenciranih proizvoda. Naša analiza ima za cilj da objasni da Linderova hipoteza ne implicira da treba prekinuti ekonomsku saradnju ako dve zemlje proizvode homogene proizvode. Naprotiv, naš cilj je da pokažemo da u ovom slučaju vlade treba da vode podsticajnu politiku diferencijacije proizvoda, koja će imati za cilj povećanje međusobne razmjene i postizanje rasta u obe privrede. Ozbiljnije i sveobuhvatnije studije o ekonomskoj saradnji privreda Srbije i Republike Srpske ne postoje. Uglavnom, u ozbiljnim referencama, ova saradnja se posmatra u kontekstu ekonomske saradnje zemalja nastalih nakon raspada SFRJ, ekonomske saradnje zemalja Zapadnog Balkana na putu evropskih integracija (Penev, 2013, Penev i Marušić, 2011, Evropska komisija, 2019, Kathuria, 2008) ili proširenje sektorske saradnje u regionu (Stojković, 2012). Ne postoji studija u kojoj se spominju posebni paralelni odnosi bh. entiteta sa susjednim državama i način njihovog ostvarivanja, iako imaju puni legitimitet na osnovu međunarodno verifikovanog mirovnog sporazuma. Osnovu za izračunavanje vrijednosti navedenih indikatora čine podaci republičkih zavoda za statistiku Republike Srpske i Srbije o obimu i strukturi robne razmjene Republike Srpske i Srbije u periodu 2018-2020. prema Standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji (SITC, Revizija 3, 1988).

* BDP po stanovniku, po paritetu kupovne moći (PPP), 2016. u Srbiji je iznosio 13720,09 US \$, a u BiH 11179,35 US \$ (izvor: <https://tradingeconomics.com/serbia/gdp-per-capita-ppp>, 5.6.2018). Iste godine BDP po glavi stanovnika Srbije iznosio je 5426,2 US \$, BiH 4808,4 US \$, a Republike Srpske 4706 US \$ (izvor: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 12.6.2018).

5. REZULTATI

Realizovana analiza predstavlja prvu fundamentalnu analizu međusobne razmjene i potencijalnih mogućnosti razmjene između privreda Republike Srpske i Srbije na osnovu analize sličnosti privreda, počev od Sporazuma o uspostavljanju posebnih paralelnih odnosa i uvažavanja postojeće tržišne strukture (EIB, 2020.). Iako je analizirani period (2018-2020) specifičan po nizu uticaja globalne ekonomske krize na promenu obima i strukture spoljnotrgovinske razmene, rezultati sprovedene analize otkrivaju niz specifičnosti u međusobnoj razmeni privreda Srbije i Republike Srpske.

Privreda Srbije je u analiziranom periodu bila najznačajniji spoljnotrgovinski partner privredi Republike Srpske. Privreda Republike Srpske je u Srbiju u prosjeku izvezla 18,13% ukupnog izvoza, a uvezla 20,77% od ukupnog uvoza, što je najviše kod jednog spoljnotrgovinskog partnera. Istovremeno, srpska privreda je najviše izvozila u BiH (10,91% ukupnog izvoza), ali je po značaju vrijednosti ostvarenog uvoza srpske privrede BiH na 9. mjestu (2,97%).

Provedena analiza je pokazala da „Federacija BiH u spoljnotrgovinskoj razmjeni sa Republikom Srbijom ima povoljniju poziciju od Republike Srpske“ (EIB, 2020, str. 64), što je upravo posljedica više povoljna privredna struktura, raznovrsnost i diferencijacija proizvoda. Osim toga, potvrđuje da tržište ne funkcioniše prema političkim opredeljenjima, već prema ekonomskim motivima učesnika.

Sa aspekta Linderove hipoteze, to je očekivan zaključak jer je struktura tražnje između BiH i Srbije komplementarnija od strukture tražnje između Srbije i Republike Srpske. U nastavku ćemo prikazati tabelu sa osnovnim rezultatima sličnosti i međuzavisnosti privreda Srbije i Republike Srpske i objasniti njihove implikacije na ukupnu ekonomsku saradnju i uspostavljanje paralelnih odnosa.

Tabela 9. Analiza spoljnotrgovinskih odnosa između Srbije i Republike Srpske (2018-2020)

Mjera	Vrijednost
Sličnost strukture uvoza i izvoza	Prosjek indeksa Finger-Kreinin za period 2018-2020: 45,88. Visoka sličnost izvoznih struktura Srbije i Republike Srpske.
Komplementarnost spoljnotrgovinske razmjene	Prosječna vrijednost indeksa komplementarnosti spoljnotrgovinske razmjene: 0,9012. Izuzetno visoka vrednost, ukazujući na komplementarnost između dve privrede.
Usklađenost izvoza	Prosječna vrijednost koeficijenta usaglašenosti izvoza: 87,63. Oštra konkurencija između izvoznika iz Republike Srpske i Srbije na tržištima trećih zemalja.
Intenzitet regionalne trgovine	Prosječna vrijednost indeksa regionalnog trgovinskog intenziteta u periodu 2018-2020: 97,98. Potencijal za povećanje međusobne spoljnotrgovinske razmjene.
Otvorenost ekonomija	Prosječna vrijednost indeksa otvorenosti privrede za Srpsku: 0,75; za Srbiju: 0,71. Visoka otvorenost privreda obe zemlje prema međunarodnoj trgovini.
Diverzifikacija ekonomija	Prosječna vrijednost indeksa diverzifikacije privrede za Srpsku: 9; za Srbiju: 5,6. Visok stepen diverzifikacije u izvozu obe privrede.
Regionalna koncentracija izvoza	Prosječna vrijednost Hirschmanovog indeksa za Srpsku: 0,32; za Srbiju: 0,25. Stabilno kretanje i relativno niska regionalna koncentracija izvoza.
Diverzifikacija izvoza	Prosječna vrijednost indeksa diverzifikacije izvoza za Srpsku: 0,58; za Srbiju: 0,41. Relativno visoka diverzifikacija izvoza.
Intraindustrijska trgovina	Najveće vrednosti indeksa unutarindustrijske trgovine za Srbiju: prerađivačka industrija (0,81), poljoprivreda (0,83), proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom (0,97); za Srpsku: prerađivačka industrija (0,73), poljoprivreda (0,55), proizvodnja i snabdijevanje električnom energijom (0,49). Visok nivo intraindustrijske trgovine.
Preklapanje trgovine	Prosečna vrednost sektorskog indeksa intraindustrijske trgovine za Srpsku: 0,38; za Srbiju: 0,5. Potvrđuje karakteristike međusobnih spoljnotrgovinskih odnosa.

Izvor: računica autora

6. ZAKLJUČAK

Komplementarnost i sličnost privreda Republike Srpske i Srbije nisu valorizovani sa aspekta Sporazuma o posebnim paralelnim odnosima i nikada nisu bili presudni za utvrđivanje zajedničke strategije u razvoju pojedinih delatnosti ili zajedničkog predstavljanja dve privrede na trećim

tržištima. Relativno visok stepen sličnosti strukture izvoza pokazuje da su izvoznici iz Republike Srpske i Srbije često konkurenti na trećim tržištima. Najveći uticaj na sličnost strukture izvoza ima uvoz u okviru prerađivačke industrije (proizvodnja prehrambenih proizvoda, proizvodnja osnovnih metala, proizvodnja gotovih metalnih proizvoda) što je od posebnog značaja za razvoj obe privrede. Vrijednost koeficijenta usklađenosti trgovine u analiziranom periodu (87,63) potvrđuje da su izvoznici iz Srbije i izvoznici iz Srpske oštra konkurencija na tržištima trećih zemalja. Tržišta trećih zemalja na kojima izvoznici iz obe ekonomije diktiraju nivo konkurencije i ne tolerišu bilo kakav oblik zajedničkog predstavljanja koji bi narušio konkurenciju.

Analiza je potvrdila visoku usklađenost strukture izvoza Republike Srpske i uvoza Srbije i obrnuto, odnosno veliki broj proizvoda koje izvozi privreda Republike Srpske istovremeno uvozi Srbija, a veliki broj proizvoda koje Srbija izvozi istovremeno uvozila Republike Srpska. Shodno tome, postoje velike potencijalne mogućnosti za uspostavljanje široke saradnje između dvije privrede u proizvodnji niza roba i pružanju usluga u različitim djelatnostima. Sa relativnog aspekta, velike su potencijalne mogućnosti komplementarnosti dvije ekonomije, iako je, sa aspekta apsolutnih vrijednosti, nivo međusobne razmjene u nizu aktivnosti mali, odnosno potencijalne mogućnosti se ne koriste. Nedovoljna iskorišćenost komplementarnosti ekonomija proizilazi iz niskog nivoa industrijske proizvodnje, relativno malog izvoza i ograničenih mogućnosti potrošnje u obe privrede.

Iako postoje velike potencijalne mogućnosti za privrednu saradnju, Republike Srpska i Srbija imaju relativno malu spoljnotrgovinsku razmjenu i relativno malu ekonomsku zavisnost dvije privrede. Praktično, obje ekonomije su neodržive kao autarგიčne ekonomije u postojećem obliku. Dakle, zavisnost privrede Republike Srpske od spoljnotrgovinske razmjene je veća nego u slučaju srpske privrede. Osim toga, imajući u vidu da je Srbija najznačajniji spoljnotrgovinski partner Republike Srpske, zavisnost privrede Republike Srpske od trgovine sa Srbijom je mnogo veća od zavisnosti srpske privrede od privrede Republike Srpske. To znači da bi Srpska trebalo da posveti relativno veću pažnju spoljnotrgovinskom sistemu i politici, posebno kada je riječ o bilateralnoj tandi između BiH i Srbije, uključujući i pokretanje regulisanja stimulativnih uslova za saradnju kompanija iz dvije zemlje, kao i

regulacije. povoljnih bilateralnih odnosa BiH i Srbije kao opšteg okvira ekonomske saradnje. Time ćemo dobiti pretpostavke za provjeru svih ostalih prednosti međusobne ekonomske saradnje. Obje ekonomije su visoko diverzifikovane, što smanjuje njihovu osjetljivost na globalne poremećaje i smanjuje rizik za bilateralnu trgovinu uslijed nereda u drugim zemljama. Međutim, visok nivo diversifikacije takođe može otežati podsticanje izvoza vladi i smanjiti motivaciju za spoljnotrgovinsku razmjenu. Također, obe ekonomije su zavisne od relativno malog broja proizvoda u svom izvozu, što ih čini ranjivim na pad tražnje za tim proizvodima na globalnom tržištu. Trebalo bi raditi na povećanju izvoza raznovrsnih proizvoda kako bi se povećala stabilnost. Vrijednost izvoza Republike Srpske je više koncentrisana u odnosu na Srbiju, ali to ne predstavlja preveliki rizik. Ipak, povećanje regionalne koncentracije izvoza može donijeti veću otvorenost za prosperitet u zemljama u koje se izvozi. Intraindustrijska trgovina između ove dvije ekonomije ima veliki značaj za njihovu spoljnotrgovinsku saradnju. Srbija ima veću intraindustrijsku trgovinu zbog svoje veće ekonomije i konkurentnosti. Međutim, u nekim sektorima, indeks unutarindustrijske trgovine je nizak, što ukazuje na potrebu za povećanjem konkurencije i diferencijacije proizvoda. Linderova hipoteza ukazuje na potrebu za povećanjem specijalizacije u proizvodnji i inovacijama u kreiranju i diferencijaciji proizvoda kako bi se povećala ekonomska saradnja između ove dvije ekonomije. Obe ekonomije trebaju povećati učešće prerađivačke industrije u bruto domaćem proizvodu i koristiti ekonomiju obima i inovacije kako bi povećale konkurentnost i diversifikaciju proizvoda. Evropske integracije BiH i Srbije takođe igraju ključnu ulogu u njihovoj ekonomskoj saradnji, a obe zemlje trebaju podržavati regulisanje bilateralnih odnosa unutar institucija EU i CEFTA-e.

U zaključku, iako postoje izazovi i potreba za unapređenjem ekonomske saradnje između BiH i Srbije, postoje i značajne mogućnosti za povećanje trgovine i konkurencije kroz diversifikaciju i inovacije u proizvodnji.

LITERATURA

1. Bojnec, S., & Ferto, I. 2014. Izvozna konkurentnost mliječnih proizvoda na globalnim tržištima: slučaj zemalja Europske unije, *Journal of dairy science*, 97(10), 6151-6163.
2. Brkić, S. i Balić, S. 2014. Komparativne prednosti Bosne i Hercegovine u trgovini sa glavnim partnerima iz Evropske unije, *Zbornik radova - Sarajevo Business and Economics Review (SBER)*, (33), 31-52.
3. Erkan, B. & Satacoban, K. 2020. Komparativna analiza konkurentnosti u izvozu robe zasnovane na nauci u odnosu na Tursku i zemlje EU+13, *Međunarodni časopis za biznis i društvene nauke*”, 5, 8(1), 117-130.
4. EIB (Ekonomski institut Banja Luka) 2020. Sličnost i komplementarnost privredne strukture Republike Srpske i Republike Srbije kao osnove jačanja ekonomske saradnje, Banja Luka
5. Evropska komisija, 2019. Zapadni Balkan u tranziciji, *Evropska ekonomija*, *Povremeni listovi* 46, Brisel
6. Fajgelbaum, PD, Gene M. Grossman, GM, i Helpman, E., 2014. Linderova hipoteza za direktna strana ulaganja, radni dokument NBER-a br. 17550, objavljen u oktobru 2011., revidiran u avgustu 2014., <http://www.nber.org/papers/w17550>, 14.04.2023.
7. Kenen, P. 1994, *Međunarodna ekonomija*, treće izdanje. Cambridge: Cambridge University Press
8. Kurtović, S., Jokić, B. i Pavlović, N. 2014, *Necarinske barijere i njihov uticaj na trgovinske tokove u okviru CEFTA 2006: studija slučaja Bosne i Hercegovine*, (7).
9. Rauh, A., 2010. Empirijska analiza Linderove hipoteze: Slučaj njemačke trgovine unutar Evrope, *The American Economist*, Svezak: 55, Broj 2, strana(e): 136-141, Članak prvi put objavljen na internetu: 1. septembra 2010; Broj objavljeno: 1. novembra 2010., <https://doi.org/10.1177/056943451005500214>
10. Niem, LD, 2016. Linderova hipoteza i trgovina kvalitetnim diferenciranim dobrima: slučaj kozmetičke industrije Kine, *Moderna ekonomija*, 7, 307-313. <http://dx.doi.org/10.4236/me.2016.73033>

11. Mojsoska-Blazevski, N., Petreski, M. 2023. Trgovina Zapadnog Balkana sa EU i CEFTA 2006: dokazi iz Makedonije, MPRA dokument, br. 41942
12. Madžar, M. i drugi, 2000. Ekonomska integracija na teritoriji bivše Jugoslavije - na putu ka evropskoj integraciji, Ekonomski institut Beograd
13. Moraliyska, M., 2015. Regionalna ekonomska saradnja na Zapadnom Balkanu i njen uticaj na Bugarsku, Ekonomske alternative, broj 1, 2015, str. 100-117.
14. Petreski, M. 2023. Analiza trgovine jugoistočne Evrope: Uloga za endogenu CEFTA-2006?, Finansije i trgovina tržišta u razvoju, 49(5), 26-44.
15. Seymen, D. 2019. Spoljnotrgovinska struktura i konkurentnost Turske, (na turskom), DEU Publications, Izmir.ISBN:978-975-441-262-8.
16. Seymen, D., & Gumutekin, B. 2022. Intenzivna trgovina robom za istraživanje i razvoj i konkurentnost Turske na tržištu Evropske unije, Dokument za diskusiju
17. Zenić-Zeljковиć, J. 2021. Uticaj CEFTA sporazuma 2006 na trgovinu industrijskim proizvodima Srbije u regionu: uslovi, problemi i perspektive, CEFTA 2006-Izazovi i mogućnosti, Zbirka eseja, ISAC Fond, Beograd.
18. Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, <https://komorabih.ba/>

LEADING BY SERVING: EXPLORATION AND USE OF THE “LEADER IS SERVANT” METAPHOR

Pregledni znanstveni članak

*Nenad Blaženović**

*Emir Muhić**

*Sanel Hadžiahmetović Jurida**

Abstract

This paper delves into the “Leader is Servant” metaphor within the realm of IT leadership, examining how embodying the role of a servant can redefine and enhance leadership effectiveness. Utilizing conceptual metaphor theory as a foundational framework, we explore how envisioning leadership as servitude - viewing the leader as a facilitator, the team as a community, and success as shared service - can cultivate a more inclusive, empathetic, and responsive organizational culture. Drawing from diverse instances in the IT sector, we scrutinize the potential advantages of this metaphor, such as fostering a collaborative environment, boosting morale, and encouraging ethical and sustainable decision-making. Additionally, we consider the metaphor’s limitations and pitfalls, including the risks of diminished authority, perceived passivity, and potential exploitation. The paper proposes that the “Leader is Servant” metaphor provides a compelling, altruistic paradigm for rethinking leadership dynamics, particularly in the rapidly evolving field of technology. Future research might investigate how this metaphor intersects with various leadership styles across different industries or how it can be integrated with other metaphorical conceptions of leadership to enhance organizational and individual performance.

** Col. Lec. Nenad Blaženović, MA, College “CEPS – Center for Business Studies” Kiseljak, e-mail: nenad.blazenovic@ceps.edu.ba*

** Assoc. Prof. Emir Muhić, PhD., University of Banja Luka, Faculty of Philology, English Department, e-mail: emir.muhib@flf.unibl.org*

** Assoc. Prof. Sanel Hadžiahmetović Jurida, PhD., University of Tuzla, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of English Language and Literature, e-mail: sanel.h.jurida@untz.ba*

Keywords: Servant Leadership, Conceptual Metaphor, IT Management, Organizational Culture.

1. INTRODUCTION

In the fast-paced and ever-evolving Information Technology (IT) industry, the nature and style of leadership can significantly impact organizational success and innovation. This paper explores the “Leader is Servant” metaphor, derived from the principles of servant leadership, and its application within the context of IT leadership. We delve into how this approach, which emphasizes serving others, fostering empowerment, and ethical conduct, aligns with the needs and dynamics of the IT sector. Through a detailed examination of both the benefits and drawbacks of this leadership style, this paper aims to provide a comprehensive understanding of how servant leadership can shape, influence, and potentially transform IT leadership practices. By considering the complex interplay between leadership style and organizational effectiveness in the IT industry, we seek to offer insights and strategies for current and aspiring IT leaders striving to navigate the challenges and opportunities of this critical field.

2. METHODOLOGY

This paper conducts a qualitative analysis, focusing on the conceptual dissection of the “Leader is Servant” metaphor within the IT leadership sphere. This method facilitates a thorough, intricate examination of the metaphor’s possible applications and effects in directing IT teams, especially during times of significant industry challenges.

This study is informed by a diverse array of sources from the fields of leadership and cognitive linguistics. By adopting an interdisciplinary stance, we integrate a wide range of viewpoints, tailoring them to address the distinct nuances of IT leadership, a realm not wholly encompassed by conventional leadership paradigms.

The “Leader is Servant” metaphor is deconstructed into elements like guiding, supporting, and empowering. Each aspect is individually examined, delving into its significance and practicality in IT leadership. We enrich this

exploration with theoretical insights and practical examples, offering a holistic view of how this metaphor can be actualized by IT leaders.

The analysis strives for a critical and thoughtful examination, recognizing both the strengths and shortcomings of the “Leader is Servant” metaphor. Acknowledging that metaphors are interpretative, not literal (Lakoff & Johnson, 1980), the paper also addresses potential misinterpretations and oversimplifications from its uncritical use.

3. UNDERSTANDING THE OVERLAP OF IT LEADERSHIP AND CONCEPTUAL METAPHOR THEORY

Let us first delve into the nuanced interplay between IT leadership and conceptual metaphor theory. IT leadership, extending beyond mere technical prowess, encompasses a broader conceptual understanding of guiding and influencing others. Greenleaf’s seminal work on servant leadership (Greenleaf, 1977) introduces the idea that leadership is fundamentally a service-oriented endeavor. This notion aligns with Lakoff and Johnson’s conceptual metaphor theory (1980), which posits that our cognitive understanding of the world is shaped significantly by the metaphors we employ. This theoretical framework is particularly pertinent in the IT sector, where rapid change and complexity require leaders to employ innovative and adaptive thinking. By exploring the intersection of these two fields, we aim to uncover deeper insights into how IT leaders can effectively navigate their roles, fostering environments that are not only technologically advanced but also human-centric and ethically grounded.

Information Technology (IT) leadership is distinct in its requisite for a dual focus on current technological expertise and future-oriented strategic vision. IT leaders must possess an intricate understanding of emerging technologies and the acumen to integrate these into the broader business strategy effectively. They are tasked with the unique challenge of maintaining robust operational systems while driving innovation (Bassellier, et al., 2003). The agility to adapt to rapid technological shifts and the ability to foresee the implications of new technologies are central to the role (Avolio, et al., 2000).

One of the primary challenges facing IT leaders is the alignment of IT initiatives with business goals. This requires not just technical knowledge but

a deep understanding of the business landscape and the ability to communicate the value and potential of IT investments to non-technical stakeholders (Peppard & Ward, 2004). The pace of change in IT is relentless and presents a constant challenge to leaders who must balance the need for stable, reliable IT infrastructure with the demand for ongoing innovation and adaptation (Weill & Ross, 2004).

IT leaders also grapple with the complexities of team management in a field where skills are highly specialized and often siloed. Developing and retaining talent, fostering a culture of continuous learning, and managing a diverse and often global team are significant challenges (Tarafdar & Gordon, 2007). Moreover, the ever-present threat of cyber-attacks and the need for comprehensive security strategies put IT leaders on the frontline of organizational risk management (Baskerville & Myers, 2002).

Conceptual Metaphor Theory (CMT), as introduced by Lakoff and Johnson (1980), posits that our understanding and cognition are fundamentally shaped by metaphors, which allow us to conceptualize one idea in terms of another. This theory suggests that metaphors are not just linguistic expressions but are deeply embedded in our thought processes, influencing how we perceive and interact with the world (Lakoff & Johnson, 1980). In the realm of cognition, metaphors act as bridges, allowing us to understand complex or abstract concepts by relating them to more familiar, concrete experiences.

In leadership, metaphors can be powerful tools, shaping not only how leaders perceive and approach their roles but also how they are perceived by others. Metaphors like “navigator,” “coach,” or “orchestra conductor” can frame a leader’s approach, expectations, and behavior (Morgan, 1997). They influence organizational culture and communication, guiding the way leaders and followers conceptualize goals, challenges, and the paths to success.

For example, a leader who sees themselves as a “gardener” might focus on nurturing growth, cultivating a healthy environment, and tending to the needs of individual team members. In contrast, a leader who adopts a “general” metaphor might prioritize strategy, discipline, and decisive action (Kets de Vries, 1999). Each metaphor brings with it a set of assumptions, behaviors, and interpretations of what leadership is and should be.

The relevance of CMT to leadership extends to the understanding of organizational dynamics and change. Metaphors can shape organizational

identity, define what constitutes success, and influence the strategies and policies adopted by leaders (Lakoff & Johnson, 1999). They can also be strategic tools for change management, as new metaphors can lead to new ways of thinking and behaving within an organization.

Furthermore, metaphors are crucial in cross-cultural leadership, where different cultural backgrounds might lead to varied interpretations and expectations of leadership (Kövacs, 2005). Understanding and navigating these metaphorical landscapes is essential for effective communication and leadership in diverse settings.

Metaphors are not merely linguistic flourishes; they are central to how IT leaders conceptualize and navigate their complex roles. For instance, the “architect” metaphor is prevalent in IT, where leaders are seen as designers of systems, laying out blueprints for future development and ensuring the integrity of the overall structure (Brown & Duguid, 2000). This metaphor emphasizes planning, foresight, and the foundational importance of well-designed systems.

Another powerful metaphor is the “ecosystem,” which is increasingly used to describe IT environments. Here, leadership is about understanding and nurturing a complex, interdependent system of technologies, processes, and people. This view highlights the importance of balance, adaptability, and sustainable growth of the IT environment (Iansiti & Levien, 2004).

Metaphors also reflect the evolving nature of IT leadership. The shift from “gatekeeper” to “enabler” reflects a broader transition in IT leadership, from controlling access to technology to empowering users and business units with the tools and information they need to succeed (Henderson & Venkatraman, 1999). This reflects a more collaborative, service-oriented approach to IT leadership, focusing on partnership, integration, and agility.

The “navigator” metaphor is particularly apt for the modern IT leader. In a landscape marked by rapid technological change and uncertainty, leaders must chart a course through uncharted waters, making strategic decisions with incomplete information and adjusting to shifting conditions (Earl & Feeny, 1994). This metaphor captures the essence of strategic leadership in IT, emphasizing vision, adaptability, and the courage to explore new horizons.

The metaphors IT leaders choose to describe their work significantly impact their approach to leadership and the perception of IT within the

organization. By selecting metaphors that emphasize collaboration, innovation, and empowerment, leaders can foster a more positive, proactive culture around IT (Orlikowski & Gash, 1994).

However, leaders must be wary of the constraints that metaphors impose. Over-reliance on a particular metaphor can blind leaders to alternative perspectives and approaches. Leaders must remain critical and flexible, reevaluating their metaphors as the organization and technology landscape evolves (Cornelissen, et al., 2008).

4. BENEFITS AND DRAWBACKS OF THE “LEADER IS SERVANT” METAPHOR IN IT INDUSTRY

In the ever-evolving landscape of the IT industry, leadership styles profoundly impact organizational culture, employee performance, and innovation. Among the various leadership models, the “Leader is Servant” metaphor has gained significant attention for its ethical orientation and people-centered approach. Rooted in the principles of servant leadership, this metaphor posits that a leader’s primary role is to serve their team, prioritizing the development and well-being of team members to enhance overall organizational performance (Greenleaf, 1977).

This section delves into the practical implications of adopting the “Leader is Servant” metaphor in the IT industry, a domain characterized by rapid technological advancements, high complexity, and a constant need for innovation. We will explore five key benefits of this leadership style, including enhanced team collaboration, employee development, and innovation, as well as its contributions to adaptability and ethical practices. Concurrently, we will examine five potential drawbacks, such as the risk of leader burnout, slow decision-making processes, and possible misalignment with certain organizational cultures.

Understanding these benefits and drawbacks is crucial for IT leaders and organizations contemplating the adoption of the servant leadership model. It provides a nuanced perspective of how this approach can influence IT teams and projects, thereby informing better decision-making and leadership strategies in the dynamic and demanding field of information technology.

BENEFITS

This section explores the benefits of adopting a servant leadership style in the IT industry. These advantages range from fostering a supportive and collaborative environment to enhancing innovation and ethical practices. Understanding these benefits will provide valuable insights into how servant leadership can positively influence team dynamics, drive growth, and adapt to the fast-paced nature of the IT sector.

ENHANCED TEAM COLLABORATION AND MORALE

By embracing the “Leader is Servant” metaphor, IT leaders can profoundly impact team dynamics, fostering an environment where collaboration and morale are significantly enhanced. Servant leadership, characterized by a focus on serving others, creates a supportive atmosphere that is conducive to open communication, mutual respect, and collective problem-solving.

Servant leaders prioritize the needs and growth of their team members, which naturally leads to a more collaborative environment. By actively listening and responding to team concerns, leaders can break down communication barriers and foster a sense of trust and openness (Greenleaf, 1977). This approach is particularly beneficial in IT, where projects often require a diverse range of expertise and close teamwork. Studies have shown that when leaders are more service-oriented, teams are more likely to share knowledge and work together effectively, leading to higher performance (van Dierendonck, 2010).

A key aspect of servant leadership is the emphasis on the personal and professional growth of team members. Leaders who invest time in understanding and developing their team’s unique skills create a more empowered workforce. Employees who feel valued are more engaged and committed to their work and their team. Research indicates that when employees in technical roles feel empowered, they are more likely to be creative and proactive in solving complex problems (Liden, et al., 2008).

The servant leader’s empathetic and supportive approach can lead to increased job satisfaction and morale. Teams led by servant leaders often report higher levels of engagement and well-being. This is especially important in high-stress IT environments, where burnout can be common.

Engaged teams are more resilient, adaptable, and productive, which is critical for success in the rapidly evolving tech industry (Eva, et al., 2019).

Servant leaders work to cultivate a sense of community and shared purpose within their teams. By emphasizing collective over individual success and recognizing each member's contributions, leaders can strengthen team cohesion (Greenleaf, 1977). A cohesive team is better equipped to handle the inherent challenges of IT projects, from tight deadlines to technical setbacks. A shared sense of purpose and commitment can lead to better collaborative problem-solving and innovation (Spears, 2010). In implementing the "Leader is Servant" metaphor within the IT industry, leaders can significantly enhance team collaboration and morale. This leadership approach promotes a culture of respect, empowerment, and shared purpose, leading to more engaged and cohesive teams capable of innovative problem-solving and efficient project execution.

IMPROVED EMPLOYEE DEVELOPMENT

Embracing the "Leader is Servant" metaphor, IT leaders act as cultivators of talent, focusing intently on the personal and professional growth of their team members. This commitment is crucial in the fast-paced IT sector, where continuous learning and adaptability are key to staying ahead. By investing in training and mentoring, servant leaders ensure their teams are equipped to navigate and thrive amidst the industry's rapid evolution.

Consider the servant leader as a "gardener," where each team member is a unique plant with different needs, potentials, and growth paths. Just as a gardener provides the right soil, water, and sunlight for each plant, the servant leader offers tailored guidance, opportunities, and resources to each individual. This might involve personalized learning plans, access to courses and certifications, or direct mentorship. By nurturing their team in this way, leaders ensure that everyone can grow robustly, contributing to a diverse and resilient garden of talent (Greenleaf, 1977).

In the "Leader is Servant" metaphor, the leader can also be seen as a master craftsman who apprentices their team, imparting wisdom and skills through a hands-on approach. In the IT industry, this might mean working alongside team members on challenging projects, providing real-time feedback and guidance, and demonstrating best practices in coding, problem-

solving, or project management. This approach not only builds skills but also deepens the leader's understanding of each team member's unique abilities and development needs (Spears, 1995).

Servant leaders act as “architects,” designing a landscape of opportunities that encourages exploration and growth. They might create pathways for advancement, cross-training experiences, or rotational assignments that allow team members to build new skills and take on varied roles. Like an architect considers the broader structure while attending to individual elements, the servant leader ensures that each opportunity contributes to the team's overall skill set and the organization's strategic needs (Russel & Stone, 2002).

Adopting the role of a “steward,” the servant leader is committed to protecting and promoting the potential of each team member. This might involve advocating for their team's work, securing resources for advanced tools and training, or providing support during challenging times. The stewardship ensures that team members have what they need to develop and succeed, akin to a steward ensuring the resources under their care are utilized effectively and sustainably (van Dierendonck, 2010). The “Leader is Servant” metaphor encapsulates a leadership approach deeply committed to the growth and development of people. In the IT industry, where change is the only constant, this commitment translates into a workforce that is continually learning, adapting, and innovating. By acting as gardeners, master craftspeople, architects, and stewards of their team's potential, servant leaders create an environment where development is continuous, and the capacity to meet future challenges is ever-growing.

GREATER INNOVATION AND CREATIVITY

The “Leader is Servant” metaphor, when embraced in the IT industry, acts as a catalyst for innovation and creativity. By empowering employees and fostering a culture of open communication, servant leaders create an environment where new ideas are not just welcomed but are encouraged and nurtured. This atmosphere is particularly conducive to the IT sector, where innovation is often the key to success and sustainability.

Servant leaders create a “marketplace” where ideas are exchanged freely, much like merchants in a bazaar. In this space, team members feel secure and valued, knowing their thoughts and suggestions are heard and

respected. For instance, a servant leader might organize regular brainstorming sessions or innovation workshops where team members can present and discuss their ideas without fear of criticism. This approach not only generates a wider range of solutions to complex IT problems but also fosters a culture of continuous innovation (Russel & Stone, 2002).

Just as a scientist experiments in a lab, servant leaders in IT encourage a culture of experimentation and creative risk-taking. They understand that not all ideas will lead to success but believe that each attempt is a valuable learning opportunity. For example, they might implement “hack days” where team members can work on passion projects or new technologies, providing a safe space to explore and innovate. This environment encourages team members to think outside the box and push the boundaries of current technology and practices (Senge, 1990).

Servant leaders act as “gardeners” of creative confidence, tending to and nurturing their team’s belief in their creative capabilities. They offer constructive feedback, celebrate creative successes, and provide support when ideas do not pan out as expected. By validating and appreciating the creative efforts of their team, leaders reinforce a positive identity as innovators and problem-solvers, crucial in the ever-evolving IT field (Brown, 2009).

Like conductors of an orchestra, servant leaders harmonize the diverse skills and perspectives within their team to create a synergy that breeds innovation. They understand that creativity often sparks from the intersection of different ideas and experiences. By promoting collaboration across different roles and specialties within the IT team, leaders can facilitate a multidisciplinary approach to innovation, leading to more robust and creative technological solutions (Heifetz & Laurie, 1997).

Servant leaders democratize the process of innovation by ensuring that every team member has the opportunity to contribute, much like a town hall meeting where every voice is heard. They provide the tools, training, and time necessary for all team members to engage in creative problem-solving, regardless of their position or seniority. This inclusivity not only broadens the scope of innovation but also fosters a sense of ownership and engagement among the team (von Hippel, 2005).

Adopting the “Leader is Servant” metaphor in the IT industry can significantly enhance innovation and creativity. By creating a supportive

environment where ideas are freely shared, encouraging experimentation, nurturing creative confidence, fostering collaborative synergy, and democratizing the innovation process, servant leaders can drive their teams and organizations toward groundbreaking technological advancements and solutions.

ENHANCED ADAPTABILITY AND RESILIENCE

In the IT industry, characterized by rapid technological advancements and unpredictable market shifts, adaptability and resilience are not just desirable traits but essential ones. Servant leaders, with their focus on the well-being and development of their team, are particularly adept at fostering these qualities. They create environments where team members are prepared to face change head-on, much like a well-rooted tree withstands storms and droughts.

Servant leaders are like “guides” in the wilderness, helping their teams navigate through the ever-changing landscape of the IT industry. They encourage a mindset of agility and flexibility, where change is expected and embraced rather than feared. For instance, they might implement agile methodologies in project management, encouraging iterative development, and regular reflection on processes and outcomes. This approach ensures that the team can quickly adapt to new information, shifting priorities, and emerging technologies (Liden, et al., 2008).

Just as a coach builds resilience in athletes by pushing them to develop their skills and confidence, servant leaders build resilience in their teams by empowering them to take ownership of their work and make decisions. This empowerment fosters a sense of confidence and self-efficacy, which is crucial when facing challenges or failures. By trusting their team to navigate complex situations and recover from setbacks, leaders ensure that the team not only survives but thrives amid change and adversity (Spears, 1995).

Servant leaders create a “safety net” of support and trust. They understand that for teams to take risks and innovate, they need to feel secure and supported. By providing a strong support system, offering resources for personal and professional development, and being available to help navigate challenges, leaders create a resilient team that can withstand and learn from failures and setbacks (Greenleaf, 1977).

In the fast-paced IT world, continuous learning is key to adaptability. Servant leaders act as “librarians,” providing access to a wealth of knowledge and learning opportunities. They might facilitate training sessions, encourage attendance at conferences, or provide time for self-directed learning and exploration. This commitment to lifelong learning ensures that the team remains on the cutting edge of technology and best practices, ready to adapt to whatever comes their way (Russel & Stone, 2002).

The “Leader is Servant” metaphor therefore significantly contributes to enhanced adaptability and resilience in IT teams. By fostering agility, empowerment, support, continuous learning, and psychological safety, servant leaders prepare their teams to navigate the complexities and uncertainties of the IT industry successfully. These teams are not just equipped to handle change; they are poised to lead it.

STRONG ETHICAL AND SOCIAL RESPONSIBILITY

In the realm of IT, where decisions can have far-reaching implications for privacy, security, and society, the ethical and social responsibility of leaders is under intense scrutiny. The “Leader is Servant” metaphor inherently emphasizes ethics and service to the greater good, positioning servant leaders to significantly enhance their company’s ethical standing and commitment to social responsibility.

Servant leaders act as “moral compasses” for their teams and organizations. They lead by example, demonstrating integrity, transparency, and a commitment to doing what is right, even when it is challenging. This might involve making tough decisions to protect user data or refusing to implement technology that could have negative societal impacts. By setting high ethical standards, servant leaders foster a culture of integrity that permeates the entire organization, enhancing its reputation and trustworthiness (van Dierendonck, 2010)

Just as a “guardian” protects and nurtures, servant leaders prioritize the welfare of not just their team and organization but also the broader community and environment. In IT, this could translate into developing technology solutions that address social issues, committing to sustainable practices, or engaging in community outreach programs. By focusing on the bigger picture and the long-term impact of their actions, servant leaders

ensure that their organizations contribute positively to society and build a legacy of social responsibility (Greenleaf, 1977).

Servant leaders are like “beacons” of transparency, shedding light on their actions and decisions. In an industry riddled with concerns about data usage and privacy, being open about policies, procedures, and the measures taken to protect user information is vital. By communicating transparently and openly engaging with stakeholders about ethical considerations, servant leaders build trust not just within their team but also with customers, partners, and the public (Spears, 1995).

Servant leaders empower their team members to make ethical decisions. Like “coaches,” they provide the guidance, tools, and support necessary for individuals to understand and navigate complex ethical landscapes. This might involve regular training on ethical issues, creating channels for reporting concerns, and encouraging open discussions about the ethical dimensions of their work. By empowering their team in this way, leaders ensure that ethical considerations are at the forefront of every decision and action (Russel & Stone, 2002).

The “Leader is Servant” metaphor significantly contributes to strong ethical standards and social responsibility in the IT industry. By acting as moral compasses, guardians of society, beacons of transparency, coaches for ethical decision-making, and stewards of the future, servant leaders ensure that their organizations are not just successful but also ethical and socially responsible. This commitment builds trust, enhances reputation, and ensures a positive impact on the world.

DRAWBACKS

While the “Leader is Servant” metaphor offers numerous benefits in fostering a positive, ethical, and innovative IT environment, it is also important to recognize and understand its potential drawbacks. In this section, we will explore the challenges and limitations that can arise when implementing servant leadership in the fast-paced and highly technical IT industry. From the risk of leader burnout to potential conflicts with organizational culture, understanding these drawbacks is crucial for leaders to effectively navigate and mitigate the challenges while harnessing the full potential of this leadership style.

POTENTIAL FOR OVER-RELIANCE ON THE LEADER

The “Leader is Servant” metaphor, while fostering a supportive and nurturing environment, can inadvertently lead to a situation where team members become excessively dependent on the leader. This over-reliance can be counterproductive, especially in the IT industry, where the ability to make swift, independent decisions and take the initiative is vital.

In the servant leadership model, the leader is often seen as a “fountain” from which support and guidance flow. However, when team members always look to this fountain for answers, it can create a bottleneck, slowing down decision-making processes. In fast-paced IT projects, delays in decisions can lead to missed opportunities, slower response times, and reduced competitiveness. When team members wait for approval or guidance for every small decision, the agility that is crucial in the tech industry is compromised (Stone, et al., 2004).

Servant leaders are often likened to “teachers” who guide and educate their teams. While this is generally positive, there is a risk that team members might become too accustomed to receiving guidance and stop seeking out solutions independently. This over-dependence can hinder the development of critical problem-solving skills. In the IT industry, where problems can be complex and multifaceted, the ability of team members to think on their feet and devise innovative solutions is crucial. Over-reliance on the leader can stifle this creativity and growth (Greenleaf, 1977).

Servant leaders aim to be the “wind beneath the wings” of their team members, lifting them and propelling them forward. However, if team members become too reliant, they may lose confidence in their abilities to fly solo. This dependence can diminish their willingness to take the initiative, a quality highly valued in the IT sector where new challenges and technologies constantly emerge. Team members who lack confidence in their decision-making might hesitate to take bold steps or innovate, which can ultimately impact the team’s performance and adaptability (Spears, 1995).

The “Leader is Servant” approach, when overemphasized, can lead to an imbalance where the leader’s role is seen more as a supporter rather than a visionary or strategist. While support is crucial, leaders in the IT industry also need to drive strategy, innovation, and change. If team members become too reliant on the leader for daily guidance, the leader’s ability to focus on broader strategic issues might be compromised. This imbalance can affect

the long-term growth and direction of the team and the organization (Russel & Stone, 2002).

All this said, while the “Leader is Servant” metaphor brings many benefits, the potential for creating an over-reliance on the leader is a significant drawback that needs careful management. By recognizing and addressing this risk, servant leaders in the IT industry can ensure that their supportive approach empowers rather than hinders their team’s ability to make independent decisions and take initiative.

RISK OF LEADER BURNOUT

The “Leader is Servant” metaphor, while noble and effective in many ways, also carries the inherent risk of leader burnout. This drawback is particularly pronounced in the high-stakes, high-pressure environment of the IT industry. The intensive focus required to serve others, meet individual needs, and maintain the team’s well-being can be exhausting, potentially leading to burnout that affects not only the leader’s health and effectiveness but also the overall team dynamics.

Servant leaders often act as “sponges,” absorbing the stress and concerns of their team. In the fast-paced world of IT, where projects are complex and deadlines are tight, the amount of stress can be considerable. Continually taking on the team’s stress without adequate relief can lead to emotional exhaustion and burnout, diminishing the leader’s ability to provide the support and guidance the team needs (Sendjaya, et al., 2008).

As “pillars” of support, servant leaders may feel the need to be constantly available to their team, offering help, advice, and guidance whenever needed. This expectation of constant availability, especially in an industry that often operates across time zones and tight schedules, can lead to long hours and work-life imbalance. The lack of downtime and personal space can erode the leader’s energy and enthusiasm, leading to burnout (Greenleaf, 1977).

Servant leaders aim to be “nurturers,” attending to the growth and development of each team member. However, in trying to meet everyone’s varying needs and expectations, leaders might spread themselves too thin. The effort to personalize support for a diverse team, each with unique needs and challenges, can be overwhelming and unsustainable, particularly when resources are limited (Spears, 1995).

In their role as “givers,” servant leaders often prioritize their team’s well-being above their own. While this selflessness is admirable, it can lead to the neglect of their own physical, emotional, and mental health. Leaders who fail to practice self-care might find their energy depleted, their resilience diminished, and their effectiveness compromised (Russel & Stone, 2002).

To prevent burnout, servant leaders need to recognize the importance of self-care and set boundaries to maintain a healthy work-life balance. They can delegate responsibilities to trusted team members, not only to lighten their own load but also to empower others and foster independence. Regularly assessing their well-being and seeking support when needed can help leaders maintain their health and effectiveness. Additionally, organizations can provide resources and support systems to help leaders manage stress and prevent burnout.

PERCEPTION OF WEAKNESS

The “Leader is Servant” metaphor, with its emphasis on humility, empathy, and support, can sometimes clash with traditional views of leadership that prioritize assertiveness, control, and decisiveness. In certain corporate cultures, especially those that have historically valued a more authoritative approach, adopting a servant leadership style might lead to a perception of weakness or indecisiveness. This misperception can undermine the leader’s authority and effectiveness, particularly in the complex and fast-paced environment of IT projects.

In industries or organizations where the prevailing view of leadership is equated with assertiveness and a commanding presence, the servant leader’s approach of putting others first and seeking to serve rather than command might be misinterpreted as a lack of confidence or authority. This perception can be especially pronounced in the IT sector, where leaders are often expected to make quick, decisive moves in response to rapidly changing technologies and market demands (Greenleaf, 1977).

Servant leaders are often seen as “healers” or “nurturers,” emphasizing empathy, active listening, and emotional intelligence. However, these qualities can be misperceived as softness or a lack of assertiveness, particularly by those who equate leadership with toughness and dominance. This misunderstanding can lead to a lack of respect and cooperation from

team members and other stakeholders, hindering the leader's ability to guide and motivate the team effectively (Spears, 1995).

In a servant leadership model, leaders often work alongside their team members, blurring the traditional lines of hierarchy. While this approach fosters collaboration and mutual respect, it can also lead to confusion about roles and responsibilities, particularly in situations that require clear, authoritative decision-making. In fast-moving and often high-stakes IT projects, this perceived lack of authority can lead to indecision, conflicts, and delays (Russel & Stone, 2002)

To combat the perception of weakness, servant leaders can communicate the rationale and effectiveness of their approach, demonstrating how it leads to better outcomes, higher morale, and a more committed workforce. They can also balance their nurturing and supportive qualities with assertiveness and decisiveness when necessary, showing that empathy and strength are not mutually exclusive. Additionally, educating the organization about the benefits and principles of servant leadership can help shift perceptions and foster a more inclusive understanding of what effective leadership looks like (Greenleaf, 1977).

SLOW DECISION MAKING

While servant leadership is lauded for its inclusive and democratic approach, one potential drawback in the IT industry is the tendency toward slower decision-making. The servant leader's commitment to consensus-building and ensuring every voice is heard can, at times, conflict with the need for swift action and quick pivots that are often required in response to technological changes and market demands.

Servant leaders are often likened to "conductors," aiming to harmonize the various sections of their orchestra. However, in the IT world, the time taken to achieve this harmony can sometimes be at odds with the tempo of the industry. Ensuring that all team members have a say and that decisions are reached collectively can be a time-consuming process, potentially leading to delays. In situations where rapid response is critical, such as security breaches or sudden market shifts, the time taken to build consensus can lead to missed opportunities or heightened risks (Spears, 1995).

Servant leaders strive to be thoughtful and considerate "guides," weighing all options and potential consequences carefully. While this

thoroughness ensures well-considered decisions, it can also lead to over-deliberation, especially when faced with complex IT problems that have multiple viable solutions. The desire to explore every avenue and seek input from all quarters can slow down the decision-making process, leading to frustration among team members and stakeholders eager for action (Greenleaf, 1977).

While inclusivity and collective decision-making are strengths of servant leadership, finding the right balance between these and the need for decisiveness is challenging. In the IT industry, where the landscape can change overnight, leaders must be able to shift from a collaborative to a more directive approach when necessary. Striking this balance is crucial to ensure that the servant leader's deliberative nature does not become a hindrance to the team's ability to operate effectively in a fast-paced and often unpredictable environment (Russel & Stone, 2002).

To address the challenge of slow decision-making, servant leaders can set clear guidelines for when consensus is necessary and when more directive decision-making is appropriate. Providing training and tools to facilitate faster group decision-making, such as decision-making frameworks or software, can also help. Additionally, empowering team members with more autonomy and decision-making authority can ensure that not all decisions need to go through the leader, thereby speeding up the process (Sendjaya, et al., 2008).

MISALIGNMENT WITH ORGANIZATIONAL CULTURE

The "Leader is Servant" metaphor, while effective and transformative in its right, may not always seamlessly integrate into every organizational culture. If the prevailing culture of the organization does not support or understand the principles of servant leadership, it can lead to misalignment. This disconnect not only undermines the leader's efforts but can also lead to internal conflicts and a decrease in overall effectiveness, a situation of particular concern in the fast-moving and culturally diverse field of IT.

In organizations where traditional, top-down leadership models are the norm, introducing a servant leadership style can be like trying to fit a square peg in a round hole. The servant leader's focus on empowerment, collaboration, and ethical behavior might starkly contrast with a culture that values authority, competition, and rapid results. This disparity can lead to

confusion among team members and resistance from other leaders who are accustomed to more autocratic styles (Russel & Stone, 2002).

Organizational cultures that are rigid or resistant to change may view the servant leadership approach as an unwelcome disruption. Like introducing a new species into an established ecosystem, the servant leadership style can upset the existing balance and encounter resistance from those who are invested in maintaining the status quo. In the dynamic field of IT, where adapting to change is critical, such resistance can hinder progress and innovation (Greenleaf, 1977).

In cultures that equate leadership effectiveness with control and assertiveness, the servant leader's approach of listening, supporting, and serving might be misperceived as a lack of leadership. This misunderstanding can undermine the leader's authority and credibility, making it difficult to implement strategies, motivate the team, and drive change. The perception of ineffectiveness can be particularly detrimental in IT, where leadership needs to inspire confidence and decisiveness in the face of technical challenges (Spears, 1995).

To mitigate the risks of cultural misalignment, servant leaders can take a proactive approach to understanding and respecting the existing organizational culture while gradually demonstrating the value of servant leadership principles. They can seek alliances with other leaders and influencers within the organization who are open to or supportive of the servant leadership approach. Additionally, education and communication about the benefits and successes of servant leadership can help shift perceptions and gradually foster a more supportive culture (Sendjaya, et al., 2008).

5. CONCLUSION

Throughout this exploration of the "Leader is Servant" metaphor in the context of IT leadership, we have dissected both its empowering attributes and the challenges it presents. This metaphor, drawing from the deep well of servant leadership theory, presents a transformative approach to leadership that aligns closely with the dynamic and collaborative nature of the IT industry. However, its application is not without complexities and requires careful consideration to fully harness its potential.

The benefits of adopting a servant leadership style in IT are manifold. Enhanced team collaboration and morale, commitment to growth and development, fostering innovation and creativity, along with promoting adaptability and resilience, stand out as key advantages. Importantly, this approach also aligns with the ethical and social responsibilities increasingly demanded of leaders in the technology sector. These strengths collectively contribute to a leadership approach that not only meets but anticipates the needs of modern IT environments.

However, these benefits are accompanied by significant challenges. The potential for creating an over-reliance on the leader, the risk of leader burnout, the perception of weakness in more traditional or assertive business cultures, slower decision-making processes, and the potential misalignment with organizational culture represent critical considerations. These drawbacks highlight the need for balance and adaptability in the servant leadership approach, ensuring it complements rather than conflicts with the organizational context and demands of the IT industry.

In conclusion, while the “Leader is Servant” metaphor offers a compelling framework for IT leadership, its successful implementation requires a nuanced understanding of both its strengths and limitations. Leaders adopting this style must be mindful of the specific challenges of their organizational context and prepared to adapt their approach as necessary. By doing so, they can leverage the full potential of servant leadership to foster teams that are not only technically proficient but also ethically grounded, adaptable, and deeply committed to their collective mission. As the IT industry continues to evolve at a rapid pace, the principles of servant leadership remain relevant and valuable, offering a roadmap for developing leaders who are as adept at nurturing their teams as they are at navigating the complexities of the digital world.

REFERENCES

1. Avolio, B. J., Kahai, S. & Dodge, G. E., 2000. E-leadership: Implications for theory, research, and practice. *The Leadership Quarterly*, 11(4), pp. 615-668.
2. Baskerville, R. L. & Myers, M. D., 2002. Information Systems as a Reference Discipline. *MIS Quarterly*, 26(1), pp. 1-14.
3. Bassellier, G., Banbasat, I. & Horner Reich, B., 2003. The Influence of Business Managers' IT Competence on Championing IT. *Information Systems Research*, 14(4), pp. 317-336.
4. Brown, J. S. & Duguid, P., 2000. *The Social Life of Information*. Boston, MA: Harvard Business School Press
5. Brown, T., 2009. *Change by Design: How Design Thinking Transforms Organizations and Inspires Innovation*. New York: HarperCollins.
6. Cornelissen, J. P., Oswick, C., Christensen, L. T. & Phillips, N., 2008. Metaphor in Organizational Research: Context, Modalities and Implications for Research - Introduction. *Organization Studies*, 29(1), pp. 1031-1046.
7. Earl, M. J. & Feeny, D. F., 1994. Is Your CIO Adding Value?. *Sloan Management Review*, 35(3), pp. 11-20.
8. Eva, N., Robin, M., Sendjaya, S., van Dierendonck, D. & Liden, R. C., 2019. Servant Leadership: A systematic review and call for future research. *The Leadership Quarterly*, 30(1), pp. 111-132.
9. Greenleaf, R. K., 1977. *Servant Leadership: A Journey Into the Nature of Legitimate Power and Greatness*. New York: Paulist Press.
10. Heifetz, R. & Laurie, D. L., 1997. The Work of Leadership. *Harvard Business Review*, 75(1), pp. 124-134.
11. Henderson, J. C. & Venkatraman, V. N., 1999. Strategic alignment: Leveraging information technology for transforming organizations. *IBM Systems Journal*, 32(1), pp. 4-16.
12. Iansiti, M. & Levien, R., 2004. Strategy as Ecology. *Harvard Business Review*, 82(3), pp. 68-78.
13. Kets de Vries, M. F., 1999. High-performance teams: Lessons from the pygmies. *Organizational Dynamics*, 27(3), pp. 66-77.
14. Kövacs, Z., 2005. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

15. Lakoff, G. & Johnson, M., 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
16. Lakoff, G. & Johnson, M., 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York, NY: Basic Books.
17. Morgan, G., 1997. *Images of Organization*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
18. Liden, R. C., Wayne, S. J., Zhao, H. & Henderson, D., 2008. Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *The Leadership Quarterly*, 19(2), pp. 161-177.
19. Orlikowski, W. J. & Gash, D. C., 1994. Technological frames: making sense of information technology in organizations. *ACM Transactions on Information Systems*, 12(2), pp. 174-207.
20. Peppard, J. & Ward, J., 2004. Beyond strategic information systems: Towards an IS capability. *The Journal of Strategic Information Systems*, 13(2), pp. 167-194.
21. Russel, R. F. & Stone, G. A., 2002. A review of servant leadership attributes: developing a practical model. *Leadership & Organization Development Journal*, 23(3), pp. 145-157.
22. Sendjaya, S., Sarros, J. C. & Santora, J. C., 2008. Defining and Measuring Servant Leadership Behaviour in Organizations. *Journal of Management Studies*, 45(2), pp. 402-424.
23. Senge, P. M., 1990. *The Fifth Discipline: The Art & Practice of The Learning Organization*. New York: Doubleday and Currency.
24. Spears, L. C., 1995. *Reflections on Leadership: How Robert K. Greenleaf's Theory of Servant-Leadership Influenced Today's Top Management Thinkers*. New York: John Wiley & Son.
25. Spears, L. C., 2010. Servant Leadership and Robert K. Greenleaf's Legacy. In D. van Dierendonck & K. Patterson. *Servant Leadership: Developments in Theory and Research*. London, UK: Palgrave Macmillan London, pp. 11-24.
26. Stone, G. A., Russel, R. F. & Patterson, K., 2004. Transformational versus servant leadership: a difference in leader focus. *Leadership & Organization Development Journal*, 25(4), pp. 349-361.

27. Weill, P. D. & Ross, J. W., 2004. IT Governance: How Top Performers Manage IT Decision Rights for Superior Results. Boston, MA: Harvard Business School Press.
28. Tarafdar, M. & Gordon, S. R., 2007. Understanding the influence of information systems competencies on process innovation: A resource-based view. *The Journal of Strategic Information Systems*, 16(4), pp. 353-392.
29. van Dierendonck, D., 2010. Servant Leadership: A Review and Synthesis. *Journal of Management*, 37(4), pp. 1228-1261.
30. von Hippel, E., 2005. *Democratizing Innovation*. Cambridge, MA: The MIT Press.

EFIKASNOST DEVOPS AUTOMATIZACIJE U UPRAVLJANJU INFRASTRUKTUROM KAO KODOM

EFFICIENCY OF DEVOPS AUTOMATION IN MANAGING INFRASTRUCTURE AS CODE

Pregledni znanstveni članak

*Pred. VŠ Samir Ščetić**

*Dr. sc. Bakir Čičak, pred. vš**

Sažetak

Cilj ovog rada jeste objasniti DevOps automatizaciju i kroz praktičan primjer prikazati upotrebu i prednosti korištenja novih tehnologija. Pojam DevOps u zadnje vrijeme postaje „buzzword“ te kao takav postaje loše definiran, podlozan krivoj interpretaciji i shvaćanju njegova pravog značenja. Sljedeća definicija se fokusira više na cilj nego na samo značenje. DevOps je skup praksi koje služe kako bi se smanjilo vrijeme između promjene koja se dogodila na sistemu i promjene koja se pojavila na samoj produkciji bez gubljenja na kvaliteti i sigurnosti sistema. DevOps integrira dva svijeta, razvoja i operacija koristeći tehnologije za automatizaciju razvoja, implemencijaciju i monitoring infrastrukture. Veliki pomak unutar organizacije koji spaja dva naizgled različita svijeta u jedan, koji zajedničkim djelovanjem ima za cilj da kontinuirano dostavi kvalitetan sistem u što kraćem periodu eliminirajući probleme u komunikaciji između timova.

Ključne riječi: DevOps, CI/CD, Docker, IaC, Skalabilnost, Kubernetes

* Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: samir.scetic@ceps.edu.ba

* Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak e-mail: bakir.cicak@ceps.edu.ba

Abstract

The goal of this paper is to explain DevOps automation and, through a practical example, demonstrate the usage and advantages of employing new technologies. The term DevOps has recently become a buzzword and, as such, has become poorly defined, susceptible to misinterpretation, and misunderstood in its true meaning. The following definition focuses more on the objective than the precise meaning. DevOps is a set of practices aimed at reducing the time between a change that occurs in the system and the manifestation of that change in production without compromising on the quality and security of the system. DevOps integrates two worlds, development and operations, using technologies to automate the development, implementation, and monitoring of infrastructure. It represents a significant shift within an organization that brings together two seemingly different worlds into one, working collaboratively to continuously deliver a quality system in the shortest possible timeframe, eliminating communication problems between teams.

Keywords: DevOps, CI/CD, Docker, IaC, Scalability, Kubernetes.

1. UVOD

Jasno i precizno definisanje pojma DevOps predstavlja izazov, za neke, je to pozicija unutar IT tima koja podrazumijeva poznavanje tehnologija iz oba svijeta razvoja i infrastrukture. Dok drugi su suprotnog mišljenja i smatraju da to nije samo pozicija već kultura i revolucijska organizacija jedne kompanije. Konkretnu definiciju pojma DevOps možemo pronaći u Gartnerovom rječniku koja glasi: „DevOps predstavlja promjenu u IT kulturi, fokusirajući se na brzu isporuku IT usluga kroz usvajanje agilnih i Lean praksi u kontekstu sistemski orijentiranog pristupa. DevOps naglašava ljude (kulturu) i nastoji poboljšati suradnju između operativnih i razvojnih timova. U DevOps-u se koriste alati za automatizaciju koji nastoje stvoriti iznimno programabilnu i dinamičnu infrastrukturu iz perspektive DevOps ciklusa“.

2. DEVOPS ALATI I TEHNOLOGIJE

Ključni za uspješnu primjenu DevOpsa su alati i tehnologije koje omogućuju automatizaciju procesa, praćenje performansi i optimizaciju resursa. U nastavku ćemo istražiti četiri ključne kategorije DevOps alata i tehnologija:

- log monitoring
- monitoring
- build i test
- deploymenti i konfiguracija.

2.1. Log monitoring

Ovi dnevni zapisi (logovi) koriste se za analizu performansi sistema. Dakle, podaci iz logova koriste se od strane sistem inženjera i developera u procesu otklanjanja grešaka (debugging). Aplikacija prolazi kroz različite faze DevOps životnog ciklusa (kao što su testiranje, analiza poslovanja, praćenje u produkciji), tada se logovi koriste kao koristan alat. Kada se log podaci primjene u prvoj fazi DevOps životnog ciklusa, logovi služe kao alat za otklanjanje grešaka i takođe se koriste za stres testove i praćenje performansi sistema. Kada se log podaci primjene u drugoj fazi DevOps životnog ciklusa, logovi se koriste za praćenje i rješavanje problema u produkciji. Kada se log podaci primjene u trećoj fazi DevOps životnog ciklusa, logovi se koriste za web analitiku i mjerenje sistemskih metrika. Analizom logova poboljšava se proces osiguranja kvaliteta tako što se brže uočavaju problemi, identifikuju prije nego što postanu kritični i omogućava se bolja komunikacija između timova. Logovi se smatraju bitnim faktorom prilikom mjerenja uspjeha usluge i rješavanja problema koji se pojave. Međutim, prava skalabilnost i sigurnost često nisu u prvom planu kada se upravlja logovima. Postoji mnogo različitih alata za upravljanje log podacima u okviru DevOps prakse. Neki od njih su open-source alati, dok su neki plaćeni. Na tržištu postoji niz alata za praćenje logova u okviru DevOps prakse. Ovdje u ovom odjeljku su objašnjeni neki od tih alata.

2.1.1. Splunk

Splunk je alat kreiran od američke multinacionalne korporacije koja je smještena u San Francisku, Kalifornija. Splunk je alat za praćenje logova putem veb interfejsa koji omogućava pretragu, praćenje i analizu ogromne količine podataka generisanih od strane mašina. Također, generiše indekse i povezuje ih u stvarnom vremenu iz searchable repozitorija kako bi generirao grafikone, izvještaje, upozorenja i vizualizacije. Splunk je proprietarni softver koji nema dnevna ograničenja za pohranu log podataka, sposoban je čuvati log podatke od 1 dana. Ovi podaci se čuvaju povjerljivo, te korisnika ili klijenta obavještava putem e-pošte kada su pristutni error log podaci. Postoji veliki broj aplikacija koji podržavaju ovaj alat, koristi se i za upravljanje log podacima u cloudu. Splunk podržava opciju pretrage na način da prima input od korisnika i automatski ga analizira prema unesenim podacima.

2.1.2. Logstash

Logstash je centralizovana platforma za agregiranje i upravljanje velike količinom log fajlova. Dakle, Logstash je centralizovani sistem za upravljanje logovima i dio je open source stack-a u kojem se Elasticsearch koristi za indeksiranje i pretragu log podataka, a Kibana se koristi za vizualizaciju podataka. Logstash je open source alat koji ima dnevna ograničenja za čuvanje podataka, zadržava podatke oko 30 dana i korisnika obavještava putem e-pošte kada error log podaci stignu, ili kada istekne vrijeme zadržavanja podataka. Smanjuje hiljade log podataka u značajne informacije na jednoj stranici, te također upravlja logovima u cloudu.

2.2. Alati za monitoring

Alati za monitoring su od velike koristi za systemske inženjere i developere kako bi osigurali ispravan rad softvera. Alati za monitoring u okviru DevOps-a mogu se klasifikovati kao alati za praćenje sistema i mreže. Alati za praćenje sistema koriste se za praćenje performansi sistema, prikupljanje i čuvanje podataka, kreiranje grafova na osnovu prikupljenih podataka i praćenje resursa sistema. Alati za praćenje mreže mogu se

koristiti za praćenje mreže i njenih resursa, provjeru statusa mrežnih uređaja i u slučaju problema pravovremeno obaveštavanje sistem administratora. Ovi alati omogućavaju razvojnim inženjerima da prate performanse sistema i mreže kako bi se osiguralo da softver ispravno funkcioniše, a takođe omogućavaju praćenje resursa i brzu reakciju u slučaju problema. Alati za praćenje sistema i mreže igraju ključnu ulogu u DevOps praksi.

2.2.1. Graphite

Graphite je open-source alat napisan u Pythonu, koristi za praćenje vrijednosti metrika koje se dinamički mijenjaju. On čuva podatke, generiše grafikone i prati performanse računarskog sistema. Korisnik mora koristiti postojeće alate (kao što su collectD, statsD, Gmond i sl.) ili napisati neke aplikacije za prikupljanje podataka. Ovaj alat se koristi za numeričke vremenske serije podataka., također se može koristiti i u cloud okruženju. Sastoji od tri komponente:

- Carbon: ovo je obrada pozadine koja sluša podatke i može obraditi veliki broj klijenata.
- Whisper: sličan je RRD-u i nudi brzo i pouzdano skladištenje primljenih podataka tokom vremena.
- Graphite Webapp: Django webaplikacija koja će prikazivati grafikone na zahtjev. Kada postoji zahtjev za grafikonom on izvlači podatke s diska, a ako podaci još nisu zapisani na disk, direktno će uzeti podatke iz Carbona kako bi generisao grafikone u stvarnom vremenu.

2.3. Build i test

Build i test alati se koriste u automatizaciji uobičajenih zadataka programera, kao što su kompajliranje source koda, kreiranje skripti, pokretanje testova i izrada dokumenata. Adekvatni alati za DevOps imaju za cilj da automatiziraju IT usluge, pruže vizualizaciju performansi sistema i aplikacija u realnom vremenu, te sistem inženjerima i developerima pruže jedinstveno mjesto – single source of truth. Važnije od sposobnosti pojedinačnog alata je kako se sve to usklađuje sa strateškim ciljevima organizacije. Primjena ovakvih alata su adekvatan način za postizanje benefita DevOps prakse. Jedan o ovih alata je i Jenkins. Jenkins je jedan od

opensource alata za neprekidnu integraciju. Razvijen je nakon nesuglasica s kompanijom Oracle, izdvojen iz projekta Hudson. Osnovna funkcionalnost Jenkins-a je izvođenje predefinirane liste koraka na temelju određenog uslova. Jenkins je jako puno korištena aplikacija koja prati izvođenje ponavljajućih poslova, poput izgradnje softverskog projekta. Također, prati izvođenje koraka i omogućava zaustavljanje procesa ako jedan od koraka ne uspije. Omogućava obavješćavanje korisnika o uspješno završenom, odnosno neuspješnom build-u. Jednostavan je za instalaciju, razumijevanje i korištenje. On pruža intuitivan interface za upravljanje projektima putem web browser-a. Može se pokrenuti putem command line interface ili se izvodi na web serveru. Podržava označavanje datoteka i pruža sigurnosnu izvedbu.

3. DEPLOYMENT I KONFIGURACIJA

Osnovni zadatak sistemskih administratora je pomoć kolegama da koriste računare. Sistemski administratori su stručnjaci u svojoj oblasti koji omogućavaju usklađivanje između želja korisnika i računara. Ekspertiza sistemskih administratora očituje se u njihovim izborima hardvera i softvera, kao i u konfiguraciji sistema. Radna okolina se konstantno mijenja, i postoji potreba za pravovremenim ažuriranjem softvera i čestim promjenama konfiguracija. Alati za konfiguraciju i postavljanje (deploy) sistema pružaju različite nivoe automatizacije, ali imaju isti osnovni cilj da olakšaju proces konfiguracije i postavljanja sistema. Puppet alat je sistem za upravljanje konfiguracijom koji omogućava administratorima i inženjerima da definiraju arhitekturu IT infrastrukture, a zatim, bez ljudske intervencije, provodi konfiguraciju primjenjuje na definisanoj infrastrukturi. Bilo da kontrolirate samo nekoliko servera ili mnogo drugih fizičkih ili virtualnih mašina, ovaj alat automatizira zadatke koje sistem administratori često obavljaju ručno, oslobađajući vrijeme i mentalni prostor kako bi sistem administratori mogli raditi na projektima koji pružaju veću poslovnu vrijednost. Bez obzira da li implementirate aplikacije koje dolaze od klijenta ili radite s internim timom softverskih programera, Puppet automatizira svaki korak procesa isporuke softvera, od opskrbe fizičkim i virtualnim mašinama do orkestracije i izvješćavanja, zatim od razvoja koda u ranoj fazi kroz testiranje, puštanje u produkciju i ažuriranja. Puppet osigurava dosljednost, pouzdanost i

stabilnost. Također olakšava bližu suradnju između sistem administratora i programera, omogućavajući učinkovitiju isporuku čisteg i bolje dizajniranog koda. Još jedan od boljih alata za Deployment i konfiguraciju je Docker. Docker omogućava pakiranje i pokretanje aplikacije u izoliranom okruženju nazvanom kontejner. Ovakav način omogućava da se istovremeno pokrene više kontejnera na istom hostu. Kontejneri su jednostavni, lagani i sadrže sve što je potrebno za pokretanje aplikacije, tako da se ne morate oslanjati na ono što je instalirano na hostu. Kontejneri se mogu koristiti zajednički dok radite u istom okruženju zajedno sa kolegama ili javno i biti sigurni da svi s kojima ih dijelite dobijaju isti kontejner koji radi na isti način. Docker pruža alate i platformu za upravljanje životnim ciklusom vaših kontejnera. Docker podržava razvijanje aplikaciju i njenih zavisnih komponenti pomoću kontejnera. Koristeći ovaj način kontejner postaje jedinica za distribuciju i testiranje vaše aplikacije. Kada ste spremni, implementirajte svoju aplikaciju u produkcijsko okruženje kao kontejner ili na platformama za orkestraciju kontejnera poput Kubernetes ili OpenShift. Docker će raditi bez problema bez obzira na to da li je vaše produkcijsko okruženje lokalni data centar, provideri u clodu ili hibridno okruženje. Docker se koristi za:

- a) Brzu kontinuiranu isporuku aplikacija
- b) Responsivni deployment i skaliranje
- c) Pokretanje više servisa na istom hardware-u

4. GIT

Sistem za kontrolu verzija, ili VCS (version control system), prati historiju promjena dok ljudi timovi zajedno rade na projektima. VCS omogućava da developeri stalno prave neke izmjene na projektu, a da se u svakom trenutku može uraditi roll-back na prethodnu verziju projekta. Bez gubljenja na vremenu i performansi sistema. Developeri mogu pregledavati historiju projekta kako bi saznali:

- a) Koje promjene su napravljene?
- b) Ko je napravio promjene?
- c) Kada su promjene napravljene?
- d) Zašto su promjene bile potrebne?

VCS-ovi svakom korisniku omogućavaju jedinstven i dosljedan uvid i pregled projekta, prikazujući rad koji je već u toku. Posmatranje transparentne historije promjena, ko ih je napravio i kako doprinose razvoju projekta pomaže članovima tima da ostanu usklađeni dok rade nezavisno. U distribuiranom sistemu za kontrolu verzija, svaki developer ima potpunu kopiju projekta i historije projekta. Za razliku od nekada popularnih centralizovanih sistema za kontrolu verzija, distribuirani sistemi za kontrolu verzija ne zahtijevaju konstantnu vezu sa centralnim repozitorijem. Git je najpopularniji distribuirani sistem za kontrolu verzija. Git se često koristi kako za razvoj opensource koda, tako i za komercijalni softver, s značajnim koristima za pojedince, timove i preduzeća.

5. PRIMJER USPJEŠNE IMPLEMENTACIJE DEVOPS-A U REALNOM SVIJETU

U ovom radu za cilj nam je bio da prikazemo primjer uspješne implementacije DevOps alata i tehnologija u realnom svijetu i kako nam ove prakse maloprije spomenute u radu mogu doprinjeti u svakodnevnom izvršavanju radnih zadataka i obaveza. Na način da nam omogućavaju što bržu i uspješniju isporuku aplikacija i infrastrukture bilo da se radi o testiranju ili produkciji nezavisno od platforme. Za primjer uspješne implementacije DevOps-a u realnom svijetu koristit ćemo opensource kubernetes platformu koja ima za cilj da orkestrira mikroservisnu arhitekturu te nam olakša proces deploymenta kontejniriziranih aplikacija. Projekt koji prezentiram u ovom radu može služiti kao dobar početak i razumijevanje Kubernetes platforme, mikroservisnih aplikacija, kao i same arhitekture aplikacija, kao što su kontejneri, pod-ovi, nod-ovi i ostale komponente koje čine ovaj sistem visoko dostupim i skalabilnim te lakim za test i deploy. Projekat se sastoji od jednostavne baze podataka i web interface-a sa kojim ćemo pristupiti toj istoj bazi. Za bazu sam odabrao PostgreSQL jer se u zadnje vrijeme jako često koristi, baza koja je opensource i može se uraditi deploy na Kubernetes/Openshift platformama. Također, postgresql je relaciona baza i koristi sql jezik prilikom upita informacija, nastala je 1986. godine kao dio postgres projekta na Univerzitetu u Kaliforniji i ima više od 35 godina aktivnog razvoja. Za pristup PostgreSQL koristi se alat PgAdmin koji je također opensource, besplatan i koristi se za administraciju baze. On

omogućava korisnicima da lako upravljaju, izvršavaju sql upite, prate performanse i izrađuju tabele. Jako je popularan alat među PostgreSQL korisnicima zbog svoje jednostavnosti te je dostupan za različite operativne sisteme. Ove komponente čine jednu mikroservisnu aplikaciju pokrenutu na Kubernetes platformi. Njihovi deploymenti su pisani u YAML jeziku i za svaku komponentu zasebno, što će se detaljnije obrazložiti u nastavku. Za potrebe projekta instalirana je MiniKube verzija Kubernetes-a koji se jednostavno instalira i ima za ulogu da upravlja pojedinačnim klasterima na serverima ili lokalnim računarima. Koristan alat za programere ili DevOps inženjere koji žele eksperimentirati sa Kubernetesom, gdje mogu testirati svoje aplikacije prije nego ih premjeste na produkciono okruženje. Instalaciju MiniKub servera možete pronaći na internetu u zvaničnoj dokumentaciji, za potrebe projekta instalirana je verzija v1.31.2 na Windows 11 operativnom sistemu.

5.1. Pokretanje minikube servera

Izvršava se komandom minikube start u powershellu, te nakon što su se podigli sve potrebne komponente servera instancu kontroliramo sa kubectl komandom. Zatim se kreira poseban direktorij u kojem se pohranju deployment, direktorij nazivo po želji. Kako bi smo pokrenuli PostgreSQL bazu podataka na minikube serveru, potrebno je da kreiramo deployment, servis i po potrebi omogućimo persistentos podaka kreirajući takozvani PVC. Deploymenti se pišu u YAML jeziku. YAML (YAML Ain't Markup Language) je lagan i lako čitljiv format jezika kojeg koriste developeri i sistem inženjeri za definiranje konfiguracija, postavki i struktura podataka u čitljivom tekstu.

Slika 1: Kreiranje deployment za PostgreSQL bazu podataka:

```
1  apiVersion: apps/v1
2  kind: Deployment
3  metadata:
4    name: postgres
5  spec:
6    replicas: 1
7    selector:
8      matchLabels:
9        app: postgres
10   template:
11     metadata:
12       labels:
13         app: postgres
14     spec:
15       containers:
16         - name: postgres
17           image: postgres:10.1
18           imagePullPolicy: "IfNotPresent"
19           ports:
20             - containerPort: 5432
21           envFrom:
22             - configMapRef:
23               name: postgres-config
24
```

Izvor: Autori

U ovom deploymentu definisano je ime samog deploymenta, te nam je u ovom slučaju potrebna samo jedna replika, ukoliko bi nam bilo potrebno neko skaliranje ili load balancing ovaj broj bi rastao. Zatim label postgres sa kojim ćemo poslije vezati potrebne komponente, i specifikacije kontejnera. U specifikacijama kontejnera naveden je image koji će se povući sa javno dostupnih repozitorija kao što je docker-hub sa verzijom postgrese 10.1. Definisan je i port koji će kontejner koristiti 5432 koji je ujedno i defaultni port koji postgresql inače koristi. Definisane su environment varijable koje se nalaze u config mapi pod imenom postgres-config a koje sadrže potrebne informacije kao što su username, password i ime baze.

Slika 2: PostgreSQL Config map-a

```
1  apiVersion: v1
2  kind: ConfigMap
3  metadata:
4    name: postgres-config
5    labels:
6      app: postgres
7  data:
8    POSTGRES_DB: postgresdb
9    POSTGRES_USER: admin
10   POSTGRES_PASSWORD: psltest
11
```

Izvor: Autori

Deployment konfiguracijske mape koja sadrži potrebne informacije za podizanje postgresql baze podataka, kao što su u ovom slučaju ime baze podataka, username i password. Ove informacije se mogu nalaziti u deploymentu direktno ali zbog čestih izmjena one su odvojene kako bi se izbjegla kompleksnost ponovnog deploymenta čitave baze zbog promjene jedne od ovih varijabla.

Slika 3: PostgreSQL servis

```
1  apiVersion: v1
2  kind: Service
3  metadata:
4    name: postgres # Sets service name
5    labels:
6      app: postgres # Labels and Selectors
7  spec:
8    type: NodePort # Sets service type
9    ports:
10     - port: 5432 # Sets port to run the postgres application
11     selector:
12       app: postgres
```

Izvor: Autori

Deployment servis postgresql baze podataka kreira servis potreban za komunikaciju i mrežnu dostupnost kontejnera. Postoje različite verzije tipova servisa, za potrebe projekta kreiran je NodePort servis koji će mapirati dinamički port host-a na postgresql kontejner port 5432. Iz tog razloga servisu se može pristupiti po ip adresi host-a i dinamički dodjeljenom portu. Sve potrebne komponente za deployment PostgreSQL baze su kreirane, u ovom slučaju nije potreban PVC ali bitno je napomenuti da ukoliko želimo osigurati perzistentost podataka moramo kreirati i pvc. Kako se ne bi prilikom restarta pod-a ili kontejnera podaci obrisali, što je jako bitno osigurati da se takvo što ne dogodi u produkcijskim okruženjima. Nakon kreiranja potrebnih komponenti, pregleda ispravnosti kod-a i podizanja minikube instance, možemo pristupiti procesu deploymenta postgresql baze podataka na minikube platformi. Komandom `kubectl apply` izvršavamo naredbu i pratimo da li je deployment uspješno izvršen. Prije pokretanja komande moramo se smjesiti u deployment direktorij, nakon toga pokrećemo komandu

`kubectl apply -f ime_fajla.yaml`.

Kada su svi deploymenti uspješno pokrenuti, nakon toga možemo provjeriti njihovu ispravnost i provjeriti da li su kreirani kontejneri, te da li postoje neki error logovi. Na ovaj način je završeno podizanje jedne od komponente sistema, postgresql baza je u listening stanju i očekuje nove konekcije. Kako bi smo se konektovali na bazu i imali bolji uvid u tabele i šeme potrebna je sljedeća komponenta sistema PgAdmin.

Slika 4: PgAdmin deployment

```
1  apiVersion: apps/v1
2  kind: Deployment
3  metadata:
4    name: pgadmin
5    namespace: default
6  spec:
7    replicas: 1
8    selector:
9      matchLabels:
10       app: pgadmin
11    template:
12      metadata:
13        labels:
14          app: pgadmin
15      spec:
16        containers:
17          - env:
18            - name: PGADMIN_DEFAULT_EMAIL
19              value: user@e-mail.com
20            - name: PGADMIN_DEFAULT_PASSWORD
21              value: password
22            - name: PGADMIN_PORT
23              value: "80"
24          image: dpage/pgadmin4:3.6
25          imagePullPolicy: IfNotPresent
26          name: pgadmin
27          ports:
28            - containerPort: 80
```

Izvor: Autori

U deploymentu pgadmina definisano je ime, te nam je u ovom slučaju potrebna samo jedna replika, ukoliko bi nam bilo potrebno neko skaliranje ili load balancing ovaj broj bi rastao kao i u prethodnom deploymentu postgresql-a. Definisan je i label pgadmin koji je potreban za povezivanje ostalih potrebnih komponenti, i specifikacije kontejnera. U specifikacijama kontejnera naveden je image koji će se povući sa javno dostupnih

repozitorija kao što je docker-hub sa verzijom pgadmin 4:3.6. Definisan je i port koji će kontejner koristiti 80 i environment varijable koje sadrže potrebne informacije kao što su email, password i port.

Slika 5: PgAdmin servis

```
1  apiVersion: v1
2  kind: Service
3  metadata:
4    labels:
5      app: pgadmin
6      name: pgadmin
7      namespace: default
8  spec:
9    ports:
10     - name: padmin-port
11       nodePort: 30165
12       port: 80
13       targetPort: 80
14     selector:
15       app: pgadmin
16     type: NodePort
```

Izvor: Autori

Deployment servis pgadmin-a kreira servis potreban za komunikaciju i mrežnu dostupnost kontejnera. Također, kao i u prethodnom deploymentu servisa za potrebe projekta kreiran je NodePort servis koji će mapirati dinamički port host-a na pgadmin kontejner port 80. Na ovaj način servisu se može pristupiti po ip adresi host-a i dinamički dodjeljenom portu. Nakon kreiranje deploymenta i servisa možemo pristupiti konačnom deploy-u pgadmin-a na minikube. Kao i ranije, komandom kubectl apply pokrećemo deploy i nekon toga pratimo realizaciju. Također kao i u prethodnom deploy-u prije pokretanja komande moramo se smjesiti u deployment direktorij, nakon toga pokrećemo komandu

kubectl apply -f ime_fajla.yaml

Kada su svi deploymenti uspješno pokrenuti, nakon toga možemo provjeriti njihovu ispravnost i provjeriti da li su kreirani kontejneri, te da li postoje neki error logovi. Sa ovim deployment-om je završeno podizanje zadnje komponente sistema, pgadmin je spreman za spajanje na postgresql bazu. PgAdmin interface-u pristupamo putem web browsera koristeći host ip adresu i dinamički dodjeljen port. Potrebno je da provjerimo koje dinamički alocirane portove posjeduju ove dvije komponente sistema. U ovom slučaju postgresql mapira port 5432 na 31274/TCP na host dok pgadmin mapira port 80 na 30165/TCP Servisima se pristupa tako što se pokrene komanda minikube service ime_servisa te se automatski otvara web browser sa pristupom na željeni servis.

Slika 6: Minikube service pgadmin

NAMESPACE	NAME	TARGET PORT	URL
default	pgadmin	pgadmin-port/80	http://192.168.49.2:30165

* Starting tunnel for service pgadmin.

NAMESPACE	NAME	TARGET PORT	URL
default	pgadmin		http://127.0.0.1:34054

* Opening service default/pgadmin in default browser...
! Because you are using a Docker driver on windows, the terminal needs to be open to run it.

Izvor: Autori

Slika 7: Minikube service postgres

NAMESPACE	NAME	TARGET PORT	URL
default	postgres	5432	http://192.168.49.2:31274

* Starting tunnel for service postgres.

NAMESPACE	NAME	TARGET PORT	URL
default	postgres		http://127.0.0.1:34087

* Opening service default/postgres in default browser...
! Because you are using a Docker driver on windows, the terminal needs to be open to run it.

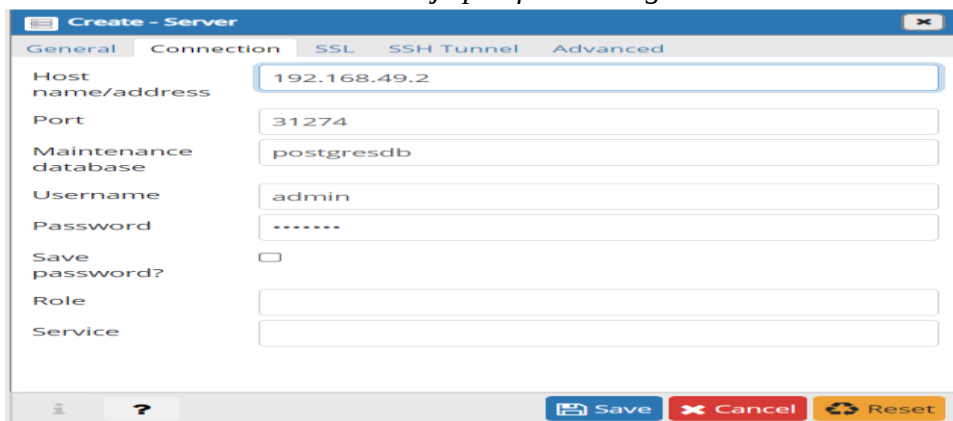
Izvor: Autori

5.2. Konekcija PGAdmin alata sa Postgresql bazom podataka

Sada kada su sve komponente sistema podignute, izvršene potrebne provjere i pokrenut portforwarding servisa na host-u, ostalo je još da se

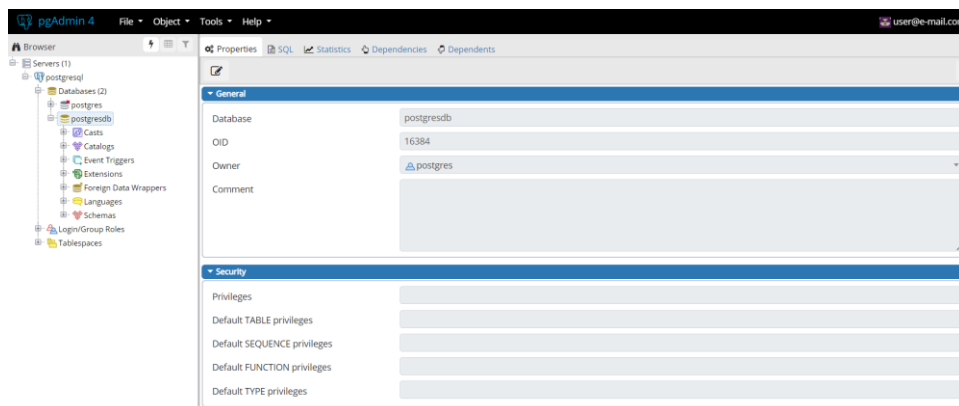
napravi konekcija između pgadmin alata i postgresql baze podataka. Nakon što je pokrenut servis u web browseru pgadmin alatu pristupa se po localhost adresi i dinamičkom portu 34054. U polje „add server“ se upisuju informacije potrebne za pristup postgresql bazi. Informacije ili environment varijable koje se mogu pronaći u konfig mapi.

Slika 8: Pokretanje portforwarding servisa

Izvor: Autori

Slika 9: Kada je konekcija uspostavljena bez grešaka, korisnici mogu pristupiti bazi, kreirati tabele, unositi/izvlačiti podatke i obavljati potrebne zadatke.

Izvor: Autori

Na slici se može vidjeti uspješna konekcija na postgresql bazu koristeći alat pgadmin.

6. ZAKLJUČAK

Cilj rada jeste predstaviti koncept DevOps-a i njegove osnovne komponente, te prikazati njegove prednosti, izazove, principe i prakse koji ga čine tako važnim u današnjem svijetu razvoja softvera. DevOps predstavlja pristup koji ima za cilj da integriše tim razvoja i operacija u jedan kontinuiran proces, koji se fokusira na ubrzanje isporuke softverskih rešenja, poboljšanje kvaliteta i smanjenje rizika u produkcionim sistemima. Kroz analizu historije DevOps-a, koncept se razvio iz potrebe za prevazilaženjem tradicionalnih prepreka u saradnji između razvojnog i operativnog tima. Ovim timovima donosi mnoge prednosti, kao što su brža isporuka, bolja kvaliteta softvera i veća efikasnost, DevOps takođe donosi i neke izazove prilikom primjene u kulturi kompanije, poput potrebe za promjenom u donošenju odluka, tehničkih prepreka i potrebe za pravilnim obukom uposlenih.

DevOps principi, kao što su Flow, Feedback i kontinuirano eksperimentiranje i učenje, predstavljaju temelj za uspješnu implementaciju ovog koncepta koji se potrebno pridržavati konstantno. Osim toga, postoje i mnogi alati i tehnologije koji olakšavaju timovima što jednostavnije obavljanje svakodnevih zadataka, uključujući monitoring, alate za izgradnju, testiranje, deployment i konfiguraciju, kao i cloud okruženja i platforme. Kroz studij slučaja, nastoji se prikazati kako primjena DevOps tehnologija i alata može poslužiti u svakodnevnom poslu, koristeći alate kao što su PostgreSQL, PgAdmin i Kubernetes. Ovaj primjer uspješne implementacije ilustrira praktičnu primenu DevOps-a u svakodnevnom razvoju i održavanju softverskih sistema.

Na kraju, DevOps je bitan faktor u modernom razvoju softvera koji omogućava organizacijama da postignu veću efikasnost, bržu isporuku i bolji kvalitet softvera. Međutim, efikasna primjena zahtjeva posvećenost promjeni kulture, pravilnu obuku i pravilnu upotrebu alata i tehnologija. Sa sve većim značajem DevOps-a u industriji, razumjevanje i primjena ovog koncepta postaje sve bitniji faktor za organizacije koje teže biti konkurentni i inovativni u današnjem digitalnom svijetu.

LITERATURA

1. Accelerate: The Science of Lean Software and DevOps: Building and Scaling High Performing Technology Organizations Nicole Forsgren PhD, Jez Humble, Gene Kim IT Revolution, 27. ožu 2018.
2. Gane, K., Kevin, B., George S., 2022. The Phoenix Project: A Novel about IT, DevOps, and Helping Your Business Win,
3. Gartner, T., 2022. "Gartner Glossary," Information Technology Glossary,
4. Jens Smeds K. N. I. P., 2022. "DevOps: A Definition and Perceived Adoption Impediments," Abo Akademi University, pp. 4-5,
5. N. J. S. V. J. V. K. Akshaya H L, A basic Introduction to DevOps Tools, Department of computer science and engineering, VTU, Belgaum University.
6. The DevOps Handbook: How to Create World-Class Agility, Reliability, & Security in Technology Organizations Gene Kim, Jez Humble, Patrick Debois, John Willis, Nicole Forsgren IT Revolution Press, 30. stu 2021.
7. Virmani M., 2015. Understanding DevOps & Bridging the Gap from Continuous Integration to Continuous Delivery, Int'l Conf. Innovative Computing Technology (INTECH15), pp. 78-82.
8. W. L. Z. Len Bass, 2015. DevOps A Software Architect's Perspective, Addison-Wesley Professional, p. 22.
9. Zhu L., Bass L., Champlin-Scharff G., 2016. "DevOps and Its Practices," tom 33, br. IEEE, pp. 32-34, 3, May-June

**FUNKCIONIRANJE SUSTAVA ZA UPRAVLJANJE SIGURNOSTU
ZRAČNE PLOVIDBE U BOSNI I HERCEGOVINI**

**FUNCTIONING OF THE AIR TRAFFIC MANAGEMENT SAFETY
SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Stručni članak

Marija Prskalo, mag.ing.el.*

Sažetak

Današnji zračni promet predstavlja najsigurniji oblik prijevoza na globalnoj razini. Njegovo funkcioniranje temelji se na integraciji različitih elemenata koji zajedno čine jedan usklađeni sustav, uključujući ljude, postupke, okoliš i razne sustave. S povećanjem zračnog prometa rastu i potencijalne opasnosti koje utječu na sigurnost, zbog čega je sustav upravljanja sigurnošću ključan faktor. Ovaj rad objašnjava primjenu sustava upravljanja sigurnošću čija implementacija omogućava kontrolu rizika i smanjenje broja nesreća u svakodnevnom radu. Pravilnom primjenom sustava upravljanja sigurnošću omogućuje se, između ostalog, siguran protok zračnog prometa. Međunarodni standardi u zračnom prometu pružaju opće smjernice i norme kako bi osigurali visoku razinu sigurnosti. No, kako bi se ti standardi učinkovito primijenili, svaka država treba usvojiti nacionalne dokumente koji preciznije reguliraju organizacije uključene u pružanje usluga u zračnoj plovidbi i sustav upravljanja sigurnošću.

Ključne riječi: zračna plovidba, sigurnost, sustav upravljanja sigurnošću.

Abstract

Today's air traffic represents the safest form of transportation globally. Its functioning is based on the integration of various elements that together constitute a coordinated system, including people, procedures, the

* Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine. E-mail: marijaprskalo@fkn.unsa.ba

environment, and various systems. With the increase in air traffic, potential safety hazards also grow, making the safety management system a crucial factor. This paper explains the application of the safety management system, the implementation of which enables risk control and reduces the number of accidents in daily operations. Proper application of the safety management system allows, among other things, for the safe flow of air traffic. International standards in air traffic provide general guidelines and norms to ensure a high level of safety. However, for these standards to be effectively applied, each country needs to adopt national documents that more precisely regulate organizations involved in providing services in air navigation and the safety management system.

Keywords: air navigation, safety, safety management system.

1. UVOD

Sigurnost se smatra kompleksnim društvenim fenomenom koji ima utjecaj u svim sferama života. Predstavlja jedan od najvažnijih elemenata kako u pojedinačnim životima, tako i u društvenim zajednicama, te je izuzetno važno postizanje i održavanje iste kako bi se izbjegle razne potencijalne opasnosti koje bi mogle narušiti funkcionalnost i opći poredak.

Sigurnost čini neizostavan element u domeni zrakoplovstva. To stanje označava kontrolu i smanjenje rizika povezanih s aktivnostima u zrakoplovstvu ili onih koji pružaju izravnu podršku operacijama na zrakoplovu, do razine koja je prihvatljiva. Propisani standardi i preporučene prakse jamče visoku razinu sigurnosti u sektoru zračnog prometa. Za zrakoplovnu sigurnost nužna je međunarodna suradnja s obzirom na to da se svakodnevne operacije letenja odvijaju između relativno udaljenih zemalja i prelaze granice jedne države. Sigurnost zračne plovidbe je primarni uvjet koji se mora učinkovito upravljati, a njezinu funkciju i značaj nije moguće prikazati bez objašnjenja uloge i zadataka određenih međunarodnih organizacija koje se bave pitanjima civilnog zrakoplovstva. Djelovanje takvih organizacija ima i svoju izrazito pravnu komponentu u obliku brojnih rezolucija, preporuka i drugih akata koje ova tijela donose, a države potpisnice primjenjuju.

Deskriptivna metodologija korištena u ovom radu pružit će koncizan pristup analizi međunarodnih normativa i institucionalnog okvira civilnog zrakoplovstva u Bosni i Hercegovini. Nadalje, ovaj rad ima za cilj istaknuti ključne elemente sustava upravljanja sigurnošću u zračnoj plovidbi te naglasiti važnost njihove primjene od strane organizacija koje se bave pružanjem usluga u civilnom zrakoplovstvu.

2. MEĐUNARODNI NORMATIVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR CIVILNOG ZRAKOPLOVSTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ovo poglavlje pruža temeljitu analizu međunarodnih normativa i institucionalnog okvira koji upravljaju civilnim zrakoplovstvom u Bosni i Hercegovini. Kroz opisnu perspektivu, predstavljeni su ključni aspekti međunarodnih standarda i organizacija koje oblikuju funkcioniranje zračnog prometa na globalnoj razini.

Poseban naglasak stavljen je na važnost ovih normativa i institucionalnih struktura u postizanju visokih standarda sigurnosti i operativne usklađenosti u civilnom zrakoplovstvu Bosne i Hercegovine. To uključuje implementaciju međunarodnih standarda i preporučenih praksi, zajedničkih većini država, kako bi se osigurao ujednačen pristup. Time se usvajaju sigurnosni normativi i programi, obuhvaćajući mehanizme nadzora, provjere i kontinuiranog unaprjeđenja sigurnosti. Iako se razmatraju specifičnosti svake države, odnosno nacionalni regulatorni zahtjevi, države imaju pravo odstupiti od obvezujućih standarda. U takvim slučajevima, države su obvezne službeno objaviti takvo odstupanje u svojim zbornicima zrakoplovnih informacija (AIP)* ili usvojiti poboljšane lokalne standarde radi dodatne sigurnosti. Na nacionalnim razinama, ključno je usvojiti dokumente koji reguliraju organizacije koje pružaju usluge u zračnoj plovidbi, kao i sustav upravljanja sigurnošću, kako bi se postigla sigurnost u vođenju operacija u zračnom prometu.

* *Aeronautical Information Publication*

2.1. Međunarodni normativni okvir

Sukladno Politici upravljanja zračnim prostorom Bosne i Hercegovine iz 2018. godine Bosna i Hercegovina je članica sljedećih međunarodnih organizacija:

- Međunarodne organizacije za civilno zrakoplovstvo (ICAO),
- Europske konferencije civilnog zrakoplovstva (ECAC),
- Europske agencije za sigurnost zračne plovidbe (EUROCONTROL).

Međunarodna organizacija za civilno zrakoplovstvo (ICAO)* utemeljena je 1944. godine i zadužena je za stalni nadzor i provođenje Konvencije o međunarodnom civilnom zrakoplovstvu (Čikaška konvencija). Nadležna je za utvrđivanje minimalnih standarda zrakoplovne sigurnosti na svjetskoj razini na način da osigurava harmoničan i brzi razvoj civilnog zrakoplovstva u svijetu, potpomaže razvoj zrakoplovnih puteva, aerodroma i uređaja za zračnu plovidbu, te doprinosi sigurnosti leta u međunarodnoj zračnoj plovidbi. U toku rada i djelovanja ICAO do sada su definirani određeni dokumenti i materijali koji se dijele kako slijedi:

- Standardi i preporučena praksa (SARPS)*;
- Procedure za usluge kontrole letenja (PANS)*;
- Regionalne dodatne procedure (SUPPs)*;
- Priručnici u raznim formatima.

Prema Šabić i Branković (2021) standardi sadrže potrebne specifikacije o fizičkim karakteristikama, konfiguraciji, materijalima, performansama, osoblju i procedurama, dok preporuke uključuju druge specifikacije čije se prihvaćanje razmatra kao poželjno i u interesu je očuvanja sigurnosti, regularnosti i ekonomije međunarodne zračne plovidbe.

Osnovni ICAO standardi sadržani su u 19 aneksa Čikaške konvencije. Koncept programa sigurnosti i sustav upravljanja sigurnošću do nedavno je bio ograničen samo na Aneксе 6, 11 i 14, da bi krajem 2013. godine bio

* *International Civil Aviation Organization*; Više na: <https://icao.int>

* *Standards And Recommended Practices*

* *Procedures for Air Navigation Services*

* *Regional SUPPLEMENTARY Procedures*

potvrđen putem Aneksa 19 *Safety Management* (Zijadić, Šehović Kadić i Zukanović, 2014).

Europska konferencija za civilno zrakoplovstvo (ECAC)* je međuvladina organizacija osnovana 1955. godine sa sjedištem u Parizu.

Glavni cilj ECAC je ujednačenje politika i praksi u civilnom zrakoplovstvu između država članica, te unaprijeđenje suradnje između država članica i ostatka svijeta, koje se odnosi na sektor zračnog prometa i civilnog zrakoplovstva. Misija i vizija se odnose na promociju kontinuiranog razvoja sigurnog, učinkovitog i održivog europskog zračnog prometa. Bosna i Hercegovina je član ECAC-a od 27. rujna 2001. godine.

Europska agencija za sigurnost zračne plovidbe (EUROCONTROL)* osnovana je 1963. godine kao međunarodna organizacija s ciljem stalnog upravljanja zračnim prometom. EUROCONTROL usko surađuje sa pružateljima usluga po pitanjima kontrole zračnog prostora, normiranja uređaja i sustava za kontrolu zračnog prostora, jedinstvenog sustava školovanja odnosno usavršavanja osoblja kontrole zračne plovidbe. Bosna i Hercegovina je članicom EUROCONTROL-a postala 2004. godine.

2.2. Domaći normativni i institucionalni okvir

Sukladno Politici upravljanja zračnim prostorom Bosne i Hercegovine iz 2018. godine Politika i uporaba zračnog prostora određeni su domaćim zakonodavstvom:

- Ustav BiH (članak III., stavak 1) – Nadležnost institucija BiH: Kontrola zračnog prometa,
- Zakon o zrakoplovstvu BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 39/09),
- Zakon o obrani BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 88/05),
- Zakon o Agenciji za pružanje usluga u zračnoj plovidbi BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 43/09).

* *European Civil Aviation Conference*; Više na: <https://www.ecac-ceac.org>

* Više na: <https://www.eurocontrol.int>

Direkcija za civilno zrakoplovstvo Bosne i Hercegovine (BHDCA)* je upravna organizacija nadležna i odgovorna za obavljanje funkcije regulatora i nadzora, te izdavanje dozvola, potvrda i certifikata u oblasti civilnog zrakoplovstva i kontrole letenja. Osnovana je 1997. godine sa ciljem da odgovori obavezama Bosne i Hercegovine kao države članice ICAO-a i potpisnice Čikaške konvencije.

Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine (BHANSA)* je osnovana 2009. godine i bavi se pružanjem usluga u zračnoj plovidbi koje uključuju:

- pružanje usluga u upravljanju zračnim prometom,
- pružanje komunikacijskih, navigacijskih i usluga nadzora,
- pružanje usluga aeronautičkog informiranja,
- pružanje meteoroloških usluga za zračnu plovidbu,
- poslove spasilačkog koordinacijskog centra u potrazi i spašavanju,
- stručno školovanje i usavršavanje osoblja za kontrolu zračne plovidbe,
- ostale poslove i operacije koji su u službi sigurnog odvijanja zračne plovidbe.

3. SUSTAV UPRAVLJANJA SIGURNOŠĆU ZRAČNE PLOVIDBE

Sustav zračnog prometa dijeli se na:

- Infrastrukturu (aerodrome i zračne putove kao sredstva koja ih definiraju)
- Zrakoplove, odnosno letjelice koje koriste infrastrukturu,
- Kontrolu letenja i vođenja zrakoplova (Pavlin, 2006).

Sustav upravljanja sigurnošću zračne plovidbe (SMS)* osigurava da se sa sigurnošću upravlja učinkovito i djelotvorno, odnosno upravljanje mora biti sustavno planirano i dosljedno, proaktivno i izričito dokumentirano,

* Više na: <http://www.bhdca.gov.ba>

* Bosnia and Herzegovina Air Navigation Services Agency; Više na: <https://www.bhansa.gov.ba>

* Safety Management

vidljivo i neovisno. Donosi okvir o tome kako se provode sigurnosne aktivnosti kroz politike, procedure i propisane odgovornosti i ovlaštenja. Prema definicijama SMS u zračnoj plovidbi je:

- Sustavan i izričiti pristup definiranja aktivnosti kojim se provodi upravljanje sigurnošću zračne plovidbe od strane organizacija u cilju dostizanja prihvatljive (*acceptable*) ili podnošljive (*tolerable*) razine sigurnosti (ESARR 3),
- Sustavni pristup upravljanju sigurnosti letenja, uključujući neophodnu organizacijsku strukturu, odgovornosti, politike i procedure (ICAO) (EU Regulative 2017/373),
- Sustav upravljanja sigurnosti obuhvaća sustavni pristup upravljanju sigurnosti zračne plovidbe, uključujući neophodnu organizacijsku strukturu, odgovornosti, politike i procedure (Pravilnik o sustavu upravljanja sigurnosti zračne plovidbe, „Službeni glasnik BiH“, broj: 29/15).

SMS u zračnoj plovidbi je skup aktivnosti s ciljem povećanja razine sigurnosti i ispunjenja zahtjeva navedenih u nacionalnim i međunarodnim propisima (ICAO Aneksi i dokumenti, EUROCONTROL-ovi standardi i zahtjevi, kao i propisi Europske komisije (EC)). Odredbe sigurnosti zračne plovidbe primjenjuju se od država za uspostavu, nadgledanje i primjenu minimalnih sigurnosnih razina u javnom interesu, dok je upravljanje sigurnošću zračne plovidbe korišteno od strane organizacija za pružanje usluga ili proizvoda koji se odnose na sigurnost zračne plovidbe. SMS zračne plovidbe BHANSA-e razvijen je u skladu s Pravilnikom o sustavu upravljanja sigurnosti zračne plovidbe („Službeni glasnik BiH“, broj: 29/15), te ostalim nacionalnim i međunarodnim propisima.

3.1. Osnovne komponente i elementi SMS-a

Prema Pravilniku o sustavu upravljanja sigurnosti zračne plovidbe („Službeni glasnik BiH“, broj: 29/15) SMS zračne plovidbe mora sadržavati sljedeće osnovne komponente i elemente:

a) Politika i ciljevi sigurnosti

- Opredijeljenost i odgovornosti rukovodstva,
- Krajnja odgovornost za sigurnost,

- Imenovanje ključnog osoblja za sigurnost,
 - Koordinacija planiranja postupaka u slučaju opasnosti,
 - SMS dokumentacija.
- b) Upravljanje rizicima
- Identificiranje opasnosti,
 - Procjena, analiza i ublažavanje rizika.
- c) Sigurnosne garancije
- Praćenje i mjerenje dostignute razine sigurnosti,
 - Upravljanje promjenama,
 - Kontinuirano unaprjeđenje SMS.
- d) Promocija sigurnosti
- Obuka osoblja,
 - Komunikacija u vezi sigurnosti.

Svaki pružatelj usluga u zračnom prometu dužan je implementirati SMS unutar svoje organizacije. ICAO je propisala faznu implementaciju SMS-a kroz 4 (četiri) faze i to kako slijedi:

- Faza 1 - Planiranje implementiranja SMS-a,
- Faza 2 - Reaktivni procesi upravljanja sigurnosti letenja,
- Faza 3 - Proaktivna i prediktivna sigurnost letenja,
- Faza 4 - Operativno garantiranje sigurnosti letenja.

3.1.1. Politika i ciljevi sigurnosti

Pružatelj usluga ima obvezu definirati politiku sigurnosti i postaviti ciljeve sigurnosti organizacije u skladu s nacionalnim propisima, međunarodnim standardima te najboljom praksom u zrakoplovnoj industriji. Politika sigurnosti predstavlja temelj za uspostavu Sustava upravljanja sigurnošću (SMS) u zračnoj plovidbi, reflektirajući posvećenost organizacije poboljšanju sigurnosti. Ključni element politike sigurnosti je transparentna izjava o osiguranju potrebnih ljudskih i financijskih resursa za provedbu politike. Odgovorni rukovoditelji organizacije snose konačnu odgovornost i nadležnost za implementaciju te poboljšanje SMS-a. Osoba zadužena za sigurnost u organizaciji preuzima ulogu u uspostavi, razvoju, koordinaciji i administraciji SMS-a, a nacionalni regulator mora biti obaviješten o njezinom imenovanju. SMS postaje temeljna odgovornost rukovodstva i svakog zaposlenika, potičući ih na podršku politici sigurnosti i suradnju

između različitih organizacijskih jedinica kako bi aktivno doprinijeli upravljanju sigurnošću zračne plovidbe. Budući da SMS obuhvaća cjelokupni sustav upravljanja zračnim prometom, ljudski faktor je integriran kao relevantan element u svim funkcijama ovog sustava. Ovaj pristup, koji uključuje i odgovornost rukovodstva i aktivno sudjelovanje svakog zaposlenika, odražava holistički pristup sigurnosti zračne plovidbe. Integracija ljudskog faktora u sve funkcije SMS-a dodatno naglašava važnost ljudskih resursa u postizanju sigurnosnih ciljeva.

3.1.2. Upravljanje rizicima

Sigurnost zračne plovidbe je usko povezana s konceptom rizika, te stoga svako razmatranje sigurnosti letenja nužno mora uključivati analizu rizika. Rizik se definira kao kombinacija opće vjerojatnosti ili učestalosti pojave štetnog utjecaja proizašlog iz određene opasnosti, uz istovremeno uzimanje u obzir ozbiljnosti tog utjecaja. Ako se rizici zanemare ili se ne upravlja njima na odgovarajući način, postoji značajan potencijal da ugroze uspješnost ostvarivanja postavljenih ciljeva. Upravljanje rizicima stvara čvrstu osnovu za planiranje operacija ili aktivnosti, te donošenje odluka, potičući proaktivan pristup umjesto reaktivnog pristupa upravljanja sigurnošću zračne plovidbe. Ovo se postiže putem sustavnog prikupljanja i analiziranja relevantnih informacija kako bi se identificirale opasnosti i uspostavila kontrola rizika već u fazi planiranja operacija. Time se izbjegava suočavanje s neželjenim situacijama nakon što operacije već započnu.

Unatoč nemogućnosti potpune eliminacije rizika, većina njih može biti predviđena i učinkovito upravljana. Cilj upravljanja rizicima jest identificirati relevantne faktore rizika za određeni događaj te razviti plan upravljanja rizicima s ciljem smanjenja vjerojatnosti pojave potencijalno rizičnih čimbenika i/ili njihovog negativnog utjecaja na sigurnost zračne plovidbe. Upravljanje rizicima se prema Annexu 19 ICAO-a sastoji od tri elementa:

- identifikacija rizika,
- procjena rizika,
- ublažavanje rizika.

Postoje sljedeće kategorije rizika:

- rizici koji su tako visoki da su neprihvatljivi,
- rizici koji su tako niski da su prihvatljivi,
- rizici između gore navedenih kategorija, gdje se posebna pažnja usmjerava ka različitim kombinacijama balansiranja između rizika i dobiti.

Prema Ahić i Nađ (2018) jedan od prvih koraka u procesu procjene rizika je identifikacija i prepoznavanje prijetnji što rezultira izradom popisa prijetnji. Ukoliko rizik ne zadovoljava unaprijed određenu razinu prihvatljivosti, uvijek se pokušava dovesti na željenu razinu, koristeći propisane i odgovarajuće mitigacijske procedure. Međutim, ukoliko se rizik usprkos mjerama ublažavanja ne može svesti na ili ispod prihvatljive razine, može se smatrati podnošljivim ako:

- je rizik manji od unaprijed određenog nedopustivog limita,
- je rizik doveden na najnižu praktično izvodljivu razinu,
- su koristi od predloženog sustava ili promjena u sustavu dovoljno velike da opravdaju prihvaćanje rizika.

3.1.3. Sigurnosne garancije

Ciljevi sigurnosti zračne plovidbe predstavljaju ključni instrument upravljanja koji kontinuirano osigurava poboljšanje sigurnosne izvedbe. Proces praćenja i mjerenja razine sigurnosti predstavlja sustavnu provjeru sigurnosne učinkovitosti pružanja usluga u usporedbi s postavljenom politikom sigurnosti zračne plovidbe i njenim sigurnosnim ciljevima. Glavni cilj praćenja sigurnosti zračne plovidbe jest osigurati sustav metoda za prepoznavanje promjena u operacijama ili sustavu koje bi mogle ukazivati da određeni segment približava točki gdje neće moći zadovoljiti prihvaćene standarde sigurnosti zračne plovidbe, te da su korektivne mjere nužne. Stalno praćenje sigurnosti zračne plovidbe ima svrhu održavanja ili poboljšanja postavljenih sigurnosnih ciljeva.

Praćenje sigurnosti zračne plovidbe odnosi se na:

- izvedbu sigurnosti zračne plovidbe,
- trendove izvedbe sigurnosti zračne plovidbe,
- uspješnost korektivnih mjera i ublažavanja,

- uspješnost obuke i stručnog osposobljavanja,
- uspješnost samog sustava upravljanja sigurnošću zračne plovidbe.

U svrhu održavanja postavljenih sigurnosnih ciljeva operativnih i tehničkih aktivnosti, kontinuirano se provodi praćenje sigurnosnih postignuća s ciljem pravovremenog identificiranja trendova i faktora koji bi mogli ugroziti sigurnost pružanja usluga. Putem izvješća o istraživanjima, pregledima sigurnosti, procjenama sigurnosti, analizama rizika, praćenjem redovnih operacija, nadzorom ugovora relevantnih za sigurnost zračne plovidbe te drugih informacija od važnosti za sigurnost, prikupljaju se podaci strukturirani kao ulazne informacije u proces praćenja sigurnosti zračne plovidbe. Ovi prikupljeni podaci podvrgavaju se statističkoj obradi te nakon toga analizi s ciljem identifikacije trendova koji će se koristiti za poboljšanje performansi sigurnosti zračne plovidbe.

3.1.4. Promocija sigurnosti

Cilj je osigurati da osoblje odgovorno za zadatke vezane uz sigurnost zračne plovidbe posjeduje adekvatno obrazovanje, motivaciju, potrebne vještine te je dostupno za izvršavanje svojih dužnosti. U skladu s priručnicima i programima obuke, nužno je provesti edukaciju o upravljanju sigurnošću zračne plovidbe. Ova obuka obuhvaća temeljno upoznavanje s sustavom upravljanja sigurnošću i njegovim utjecajem na pružanje usluga u zračnoj plovidbi, a provodi se kroz inicijalnu obuku i redovito osvježavanje znanja u skladu s propisanim standardima. Ova edukacija ima ključnu ulogu u osiguranju da zaposlenici budu u potpunosti osposobljeni za obavljanje svojih zadaća u skladu s najnovijim standardima i praksama u području sigurnosti zračne plovidbe.

4. ZAKLJUČAK

Zračni promet igra značajnu ulogu u gospodarstvu i društvu na globalnoj razini. U tom kontekstu, rad se bavi analizom ključnih aspekata zračnog prometa, s naglaskom na ulogu sustava upravljanja zračnim prometom u suočavanju s izazovima konkurentnosti, sigurnosti i održivosti. Naglašava se rast zračnog prometa i povećanje potencijalnih opasnosti koje proizlaze iz tog rasta, uključujući prirodne faktore, oštećenje zrakoplova, nezakonito ometanje i ljudski faktor.

Ciljevi sigurnosti zračne plovidbe predstavljaju kvantitativne ili kvalitativne izraze koji određuju maksimalno očekivanu učestalost ili vjerojatnost pojave opasnosti. Ti ciljevi obuhvaćaju sve segmente sustava upravljanja zračnim prometom, uključujući opremu, osoblje, procedure te sudjelovanje u svim uslugama zračnog prometa. Ističe se ključna uloga sigurnosti zračnog prometa kao bitnog dijela cjelokupnog prometnog procesa i organizacijskog sustava.

Sustav upravljanja sigurnošću (SMS) identificiran je kao osnovni alat za kontinuirano poboljšanje sigurnosne izvedbe pružatelja usluga u zračnom prometu. Ovaj proces uključuje sustavnu primjenu politika, procedura i prakse pružatelja usluga radi definiranja konteksta, identifikacije opasnosti, analize, procjene i tretiranja rizika, te praćenje učinaka poduzetih akcija/mjera i redovito preispitivanje.

Načela sigurnosti zračne plovidbe - dostignuće, osiguranje i promocija - naglašavaju postizanje visokih standarda, propisno upravljanje rizicima te komunikaciju i promicanje kulture poboljšanja sigurnosti zračnog prometa.

Osvrt na navedeno ukazuje na važnost integracije svih elemenata kako bi se osigurala učinkovita, sigurna i održiva zračna plovidba. Sustavno upravljanje sigurnošću, postizanje ciljeva sigurnosti te promocija kulture sigurnosti predstavljaju ključne korake u održavanju sigurnosti zračnog prometa u dinamičnom okruženju.

LITERATURA

1. Ahić, J., Nađ, I., 2017. Upravljanje rizikom u privatnoj sigurnosti: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu.
2. ESARR 3 - Use of Safety Management Systems by ATM Service Providers, 2011. EUROCONTROL.
3. Nermin, Z., Zukanović, V., Šehović Kadić, M., 2014. Sigurnost u zračnom prometu (Safety) sa posebnim aspektom na upravljanje rizika. U: Lindov, O. ur. Zbornik radova Sigurnost i zaštita u saobraćaju, transportu i komunikacijama u BiH .Zenica: Udruženje inženjera saobraćaja i komunikacija u Bosni i Hercegovini, str. 2- 9.
4. Pavlin, S., 2006. Aerodromi 1: Sveučilište u Zagrebu Fakultet prometnih znanosti.
5. Politika upravljanja zračnim prostorom Bosne i Hercegovine, 2018. Službeni glasnik BiH, broj: 60/18.
6. Pravilnik o sustavu upravljanja sigurnosti zračne plovidbe, 2015. Službeni glasnik BiH, broj: 29/15.
7. Provedbena uredba Komisije (EU) 2017/373 o utvrđivanju zajedničkih zahtjeva za pružatelje usluga upravljanja zračnim prometom/pružatelje usluga u zračnoj plovidbi i drugih mrežnih funkcija za upravljanje zračnim prometom i za njihov nadzor. Službeni list Europske unije, broj: 62/1.
8. Šabić, M., Branković, N., 2021. Dizajn aerodroma i aerodromske operacije: Fakultet za saobraćaj i komunikacije Sarajevo.

**ODRICANJE OD JAMSTAVA PRAVIČNOG SUĐENJA U KAZNENOM
POSTUPKU - NOVIJA PRAKSA USTAVNOG SUDA REPUBLIKE
HRVATSKE**

**WAIVER OF THE GUARANTEES OF A FAIR TRIAL IN THE
CRIMINAL PROCEEDINGS - RECENT CASE-LAW OF THE
CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF CROATIA**

Stručni članak

*Nataša Belamarić, mag.iur.**

Sažetak

U radu se daje pregled novije prakse Ustavnog suda Republike Hrvatske koja se odnosi na odricanje okrivljenika od jamstava pravičnog suđenja kojeg jamče članak 29. Ustava Republike Hrvatske i članak 6. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Pravo na pravično suđenje ne zabranjuje stranci u postupku, pa tako ni okrivljeniku, da se odrekne bilo kojeg jamstva tog prava. Odricanje može biti izričito, a može proizlaziti i iz određenog ponašanja okrivljenika. Međutim, da bi bilo valjano, ono mora zadovoljiti određene standarde koje je tumačeći to konvencijsko pravo razvio Europski sud za ljudska prava.

Ključne riječi: pravično suđenje, kazneni postupak, Europski sud za ljudska prava, odricanje, nedvosmislen, izričito, prešutno, dobrovoljan.

Abstract

The paper provides an overview of the recent case-law of the Constitutional Court of the Republic of Croatia, which refers to the defendant's waiver of the guarantees of a fair trial as guaranteed by Article 29 of the Constitution of the Republic of Croatia and Article 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The right to a fair trial does not prevent the parties to the

** Nataša Belamarić - viša ustavnosudska savjetnica - mentorica i voditeljica Službe za prethodni ispitni postupak u Ustavnome sudu Republike Hrvatske, e-mail: natasha.belamarić@gmail.com*

proceedings, including the defendant, from waiving his or her entitlement to the guarantees of a fair trial. The waiver may be explicit, or it may result from certain behavior of the defendant. However, in order to be effective, it must meet certain standards that have been developed by the European Court of Human Rights.

Keywords: fair hearing, criminal proceedings, European Court of Human Rights, waiver, unequivocal, expressly, tacitly, of free will.

1. UVOD

Pravo na pravično (pošteno) suđenje koje jamče članak 29. Ustava Republike Hrvatske (dalje: Ustav)* i članak 6. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: Konvencija)* jedno je od najvažnijih

** Članak 29. Ustava glasi: Svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično i u razumnom roku odluči o njegovim pravima i obvezama, ili o sumnji ili optužbi zbog kaznjivog djela. U slučaju sumnje ili optužbe zbog kaznjivog djela osumnjičenik, okrivljenik ili optuženik ima pravo:*

- da u najkraćem roku bude obaviješten potanko i na jeziku koji razumije o naravi i razlozima optužbe koja se diže protiv njega i o dokazima koji ga terete,*
- da ima odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu obrane,*
- na branitelja i nesmetano uspostavljanje veze s braniteljem, i s tim pravom mora biti upoznat,*
- da se brani sam ili uz branitelja po vlastitom izboru, a ako nema dovoljno sredstava da plati branitelja, ima pravo na besplatnog branitelja pod uvjetima propisanim zakonom,*
- da mu se sudi u njegovoj nazočnosti, ukoliko je dostupan sudu,*
- da ispituje ili daje ispitati svjedoke optužbe i da zahtijeva da se osigura nazočnost i ispitivanje svjedoka obrane pod istim uvjetima kao i svjedoka optužbe,*
- na besplatnu pomoć tumača ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.*

Osumnjičenik, okrivljenik i optuženik ne smije se siliti da prizna krivnju. Dokazi pribavljeni na nezakonit način ne mogu se uporabiti u sudskom postupku. Kazneni postupak može se pokrenuti samo pred sudom na zahtjev ovlaštenog tužitelja.

** Članak 6. Konvencije glasi:*

1. Radi utvrđivanja svojih prava i obveza građanske naravi ili u slučaju podizanja optuženice za kazneno djelo protiv njega svatko ima pravo da zakonom ustanovljeni neovisni i nepristrani sud pravično, javno i u razumnom roku ispita njegov slučaj. Presuda se mora izreći javno, ali se sredstva priopćavanja i javnost mogu isključiti iz cijele rasprave ili njezinog dijela zbog razloga koji su nužni u demokratskom društvu radi interesa morala, javnog reda ili državne sigurnosti, kad interesi maloljetnika ili privatnog života stranaka to traže, ili u opsegu koji je po mišljenju suda bezuvjetno potreban u posebnim okolnostima gdje bi javnost mogla biti štetna za interes pravde.

2. Svatko optužen za kazneno djelo smatrat će se nevinim sve dok mu se ne dokaže krivnja u skladu sa zakonom.

ljudskih prava jer njegova primjena, na način kako ga kroz svoje presude tumači i razvija Europski sud za ljudska prava (dalje: ESLJP), doprinosi osiguranju vladavine prava. Vladavina prava jedna je od temeljnih vrijednosti Vijeća Europe, najstarije međunarodne organizacije za zaštitu ljudskih prava, te Europske unije. U Republici Hrvatskoj vladavina prava također je jedna od temeljnih ustavnih vrijednosti (članak 3. Ustava). ESLJP vrlo često u svojim presudama ističe važnost pravičnog suđenja u demokratskom društvu napominjući da nema nikakvog opravdanja za restriktivno tumačenje tog prava (v., primjerice, Yüksel Yalçinkaya protiv Turske, [Vv], br. 315669/20., presuda od 26. rujna 2023.). Pravo na pravično suđenje obuhvaća i građanskopravni i kaznenopravni aspekt. Jamstva pravičnog suđenja puno su stroža u kaznenim predmetima. To pokazuju stavci 2., 3., 4. i 5. članka 29. Ustava, kao i stavci 2. i 3. članka 6. Konvencije, koji razrađuju postupovne zaštitne mjere koje se odnose samo na kaznene postupke. Stoga ESLJP državama daje veću slobodu kada su u pitanju prava i obveze građanske naravi, nego kada je riječ o kaznenim predmetima (v., primjerice, Hodžić protiv Hrvatske, br. 28932/14., presuda od 4. travnja 2019.).

Međutim, prema praksi ESLJP-a članak 6. Konvencije ne sprječava stranku u postupku, pa tako ni okrivljenika, da se odrekne bilo kojeg jamstva pravičnog suđenja. Takvo odricanje može biti izričito ili prešutno, odnosno može proizlaziti iz ponašanja okrivljenika (v. primjerice, Murtazaliyeva protiv Rusije [Vv], br. 36658/05, presuda od 18. prosinca 2018.). Da bi odricanje bilo u skladu s Konvencijom, trebaju biti zadovoljeni određeni standardi. Odricanje od prava mora biti dobrovoljno (svojevoljno), utvrđeno na nedvosmislen način i popraćeno minimalnim zaštitnim mjerama koje odgovaraju važnosti prava odnosno jamstva o kojem je riječ (v., primjerice, Sejdović protiv Italije [Vv], br. 56581/00, presuda od 1. ožujka 2006.). Prava

3. Svatko optužen za kazneno djelo ima najmanje sljedeća prava:

- a) da u najkraćem roku bude obaviješten, potanko i na jeziku koji razumije, o prirodi i razlozima optužbe koja se podiže protiv njega;
- b) da ima odgovarajuće vrijeme i mogućnost za pripremu svoje obrane;
- c) da se brani sam ili uz branitelja po vlastitom izboru, a ako nema dovoljno sredstava platiti branitelja, ima pravo na besplatnog branitelja, kad to nalažu interesi pravde;
- d) da ispituje ili daje ispitati svjedoke optužbe i da se osigura prisustvo i ispitivanje svjedoka obrane pod istim uvjetima kao i svjedoka optužbe;
- e) besplatnu pomoć tumača ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava u sudu.

iz Konvencije moraju biti praktična i učinkovita, a ne teoretska i iluzorna. Stoga je važno da je okrivljenik informiran o svojim pravima (v., primjerice, Ibrahim i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 50541/08. i dr., presuda od 13. rujna 2016.). Nadalje, okrivljenik treba biti svjestan da se svojim ponašanjem odriče nekog od jamstava pravičnog suđenja. To znači da može razumjeti i predvidjeti posljedice svojeg ponašanja (v., primjerice, Drača protiv Hrvatske, br. 55724/19., stavak 31., presuda od 20. siječnja 2022.). Naposljetku, odricanje ne smije biti u suprotnosti s bilo kojim važnim interesom (v., primjerice, Simeonovi protiv Bugarske, br. 21980/04., presuda od 12. svibnja 2017.).

Ovdje je također potrebno spomenuti suđenja *in absentia* (u odsutnosti) u onim situacijama u kojima je jasno da okrivljenik namjerno izbjegava biti prisutan na raspravi. Takve se situacije, u pravilu, smatraju odricanjem od prava na sudjelovanje u postupku (v., primjerice, *Medenica protiv Švicarske*, br. 20491/92, presuda od 14. siječnja 2001). Ipak, to ne znači da se okrivljenik odrekao svih prava obrane. ESLJP je u svojoj praksi za takve situacije uspostavio minimalne mjere zaštite prava odsutnih okrivljenika, a to je pravo na branitelja (v., primjerice, *Lala protiv Nizozemske*, br. 14861/89., presuda od 22. rujna 1994).

Standarde odricanja od jamstava pravičnog suđenja koje je u svojoj praksi razvio ESLJP primjenjuje i Ustavni sud Republike Hrvatske (dalje: Ustavni sud). U nastavku bit će prikazane neke odluke Ustavnog suda u kojima je Ustavni sud, primjenjujući navedene standarde ESLJP-a, utvrdio da su se podnositelji ustavnih tužbi odrekli nekih jamstava pravičnog suđenja za koje su u ustavnoj tužbi tvrdili da su im povrijeđena.

2. PRAKSA USTAVNOG SUDA

2.1. Odluka i rješenje broj: U-III-5561/2020 4. ožujka 2021.

U ovom se predmetu Ustavni sud bavio pravom na branitelja zajamčenog člankom 29. stavcima 1. i 2. alinejama 3. i 4. Ustava i člankom 6. stavcima 1. i 3. točkom c) Konvencije. Podnositelj ustavne tužbe proglašen je krivim za počinjenje kaznenog djela protiv gospodarstva - zlouporabe povjerenja iz članka 246. stavaka 1. i 2. Kaznenog zakona*. Pred

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15., 61/15. – ispravak

Ustavnim sudom prigovarao je da mu je u kaznenom postupku povrijeđeno pravo obrane jer na javnoj sjednici pred Vrhovnim sudom Republike Hrvatske, kao žalbenim sudom, nije bio zastupan po branitelju, a obrana je bila obvezna. Tvrdio je da mu je time uskraćeno pravo na branitelja i nesmetano uspostavljanje veze s braniteljem.

Ustavni sud utvrdio je da se podnositelj odrekao prava na branitelja na žalbenoj sjednici iz sljedećih razloga. Prilikom uručenja poziva za prvo ispitivanje u svojstvu osumnjičenika podnositelj je bio upoznat s pravom na branitelja, kao i s činjenicom da se protiv njega vodi kazneni postupak za kazneno djelo za koje je obrana obvezna pa da će mu se postaviti branitelj po službenoj dužnosti ako ga sam ne izabere. Odmah nakon toga on je sam izabrao branitelja. Na pripremnom ročištu pred optužnim vijećem Županijskog suda u Zagrebu u povodu optužnog akta kojeg je mjerodavno državno odvjetništvo podiglo protiv njega, podnositelj je u prisustvu svojega izabranoga branitelja izjavio da je primio i razumio pouku o pravima.

Tijekom cijelog postupka bio je zastupan po svojem branitelju. U fazi pisanja žalbe protiv prvostupanjske presude također je bio zastupan po svojem branitelju, jer je žalbu i podnio po branitelju. Podnositelj nikada nije tvrdio da tijekom kaznenog nije mogao nesmetano komunicirati sa svojim braniteljem, a niti je takvo što proizlazilo iz kaznenog spisa. Podnositelj je 16. rujna 2020. obaviješten da će se javna sjednica Vrhovnog suda Republike Hrvatske održati 26. listopada 2020. Samo pet dana prije održavanja te sjednice, točnije 21. listopada 2020., podnositelj je dopisom obavijestio Županijski sud u Zagrebu da je otkazao punomoć svojem branitelju. Podnositelj je bio upoznat s time da je obrana u njegovom kaznenom predmetu obvezna te da će mu se postaviti branitelj po službenoj dužnosti ako ga sam ne uzme. Budući da je znao da će se javna sjednica održati svega pet dana nakon što je obavijestio Županijski sud u Zagrebu o otkazu punomoći, to je mogao razumno predvidjeti da zbog kratkoće vremena možda neće biti moguće postaviti mu branitelja po službenoj dužnosti prije održavanja sjednice. U najmanju je ruku morao znati, čak i pod pretpostavkom da mu bude postavljen branitelj prije same sjednice, da će tom branitelju trebati vremena upoznati se sa spisom predmeta. No, bez obzira na to, podnositelj o otkazu punomoći nije obavijestio Vrhovni sud Republike Hrvatske prije održavanja javne sjednice.

Nadalje, na javnoj sjednici na kojoj je podnositelj bio prisutan nije rekao da je otkazao punomoć branitelju, iako je bilo očito da prije izabrani branitelj, uredno pozvan, nije pristupio na sjednicu. To je Ustavni sud utvrdio čitanjem zapisnika o javnoj sjednici. Naime, nakon što je predsjednica vijeća utvrdila da sjednici nije pristupio uredno pozvani branitelj, podnositelj nije reagirao niti je imao primjedbi na zapisnik. Prema članku 475. stavku 4. (u to vrijeme važećeg) Zakon o kaznenom postupku* javna sjednica može biti održana u odsutnosti uredno pozvanih osoba. Vrhovni sud nije znao niti mogao znati da uredno pozvani branitelj na sjednicu nije došao jer mu je podnositelj otkazao punomoć. Podnositelj nije tražio odgodu sjednice. S obzirom na to, postojale su zakonske pretpostavke za održavanje sjednice, a nije bilo niti drugih okolnosti koje bi sprječavale održavanje sjednice. Stoga je Vrhovni sud zaključio da postoje zakonski uvjeti za održavanje sjednice. Takav je zaključak žalbenog vijeća bio utemeljen i na stabilnoj i predvidljivoj praksi Vrhovnoga suda Republike Hrvatske. Osim toga, nakon što je predsjednica vijeća upitala podnositelja ima li primjedbe na tijek sjednice, podnositelj je izjavio da nema primjedbe na tijek sjednice niti na sadržaj zapisnika o sjednici. Dakle, podnositelj ne samo da nije tražio odgodu sjednice, jer u tom trenutku nije imao branitelja, nego je prešutio da je otkazao punomoć svojem izabranom branitelju. U spisu predmeta nije bilo ničega, a niti je podnositelj tvrdio, da je iz bilo kojeg, kamoli opravdanog razloga bio onemogućen najkasnije na samoj sjednici obavijestiti Vrhovni sud Republike Hrvatske da nema branitelja te zatražiti odgodu sjednice.

Ustavni je sud iz ovakvog ponašanja zaključio da se podnositelj nedvojbeno svojevoljno prešutno odrekao svojeg ustavnog i konvencijskog prava na branitelja, konkretno prava biti zastupan po branitelju na javnoj sjednici.

U odnosu na podnositeljeve navode o obveznoj obrani, Ustavni sud je ponovio da uloga Ustavnog suda nije ocijeniti jesu li redovni sudovi pravilno primijenili zakon(e), nego jesu li podnositeljima ustavnih tužbi u postupku koji je prethodio ustavnosudskom povrijeđena prava i slobode zajamčeni Ustavom i Konvencijom. Tih se prava podnositelji mogu odreći i kad zakonodavac propiše jača jamstva zaštite nego što ih daju Ustav odnosno

* "Narodne novine" broj 152/08., 76/09., 80/11., 121/11. - pročišćeni tekst, 91/12. - odluka USRH broj: U-I-448/2009 i dr., 143/12., 56/13., 145/13., 152/14., 70/17. i 126/19.

Konvencija. Osim toga, niti Ustav, niti Konvencija, a niti Zakon o kaznenom postupku ne propisuju obvezno prisustvovanje na javnoj sjednici stranaka i branitelja. Naprotiv, zakon dopušta održavanje sjednice na kojoj navedene osobe nisu pristupile iako su uredno pozvane. To nije suprotno ni Ustavu ni Konvenciji. Stoga kraj svih navedenih okolnosti činjenica da je Zakonom o kaznenom postupku propisana obvezna obrana nije ni od kakvog utjecaja na mogućnost odricanja od ustavnog odnosno konvencijskog prava na branitelja.

Ustavni je sud otišao i korak dalje u razmatranju podnositeljevog ponašanja te naveo da ono u kaznenom postupku ne ukazuje samo na to da se podnositelj svojevolično odrekao prava na branitelja (na sjednici žalbenog vijeća), nego da takvo ponašanje ostavlja i dojam pokušaja zlouporabe postupovnih ovlaštenja kako bi podnositelj ishodio za sebe jaču poziciju pred Ustavnim sudom ako žalbeni sud odbije njegovu žalbu. Kada bi se u takvoj situaciji ovakva ponašanja okrivljenika stavljala na teret sudovima, tada bi to značilo da Ustavni sud ohrabruje ponašanja okrivljenika koja su suprotna legitimnom cilju prava obrane i kojima se otežava ili onemogućuje provođenje zakona i dovodi do odugovlačenja postupka.

2.2. Odluka i rješenje broj: U-III-3609/2017 od 28. listopada 2021.

U ovom je predmetu, između ostalog, bilo riječi o pravu okrivljenika da stvarno sudjeluje u kaznenom postupku koji se vodi protiv njega, odnosno o pravu da se brani sam, a koje pravo jamče članak 29. stavci 1. i 2. alineje 4. i 5. Ustava i članak 6. stavci 1. i 3. točka c) Konvencije. Podnositelj ustavne tužbe proglašen je krivim za kazneno djelo teškog ubojstva iz članka 91. točke 5. Kaznenog zakona* i dva kaznena djela silovanja u pokušaju iz članka 153. stavka 1. u vezi s člankom 34. stavkom 1. Kaznenog zakona.* Županijski sud u Splitu, kao prvostupanjski sud, osudio ga je na kaznu dugotrajnog zatvora četrdeset godina. Vrhovni sud Republike Hrvatske djelomično je prihvatio žalbe državnog odvjetnika i optuženika (podnositelja) te je preinačio prvostupanjsku presudu u pravnoj oznaci djela

* "Narodne novine" broj 110/97., 27/98. - ispravak, 50/00. - odluka USRH broj: U-I-241/2000, 129/00., 51/01., 111/03., 190/03. - odluka USRH broj: U-I-2566/2003 i dr., 105/04., 84/05. - ispravak, 71/06., 110/07., 152/08. i 57/11.

* "Narodne novine" broj 125/11. i 144/12.

na način da je optuženik počinio kazneno djelo ubojstva iz članka 90. Kaznenog zakona* i kazneno djelo silovanja u pokušaju iz članka 153. stavka 1. u vezi s člankom 34. stavkom 1. Kaznenog zakona*. Osudio ga je na kaznu zatvora dvadeset godina zatvora*. U ustavnoj tužbi podnositelj je prigovorio, između ostaloga, da ni on ni njegov branitelj nisu bili obaviješteni o sjednici žalbenog vijeća pred Vrhovnim sudom Republike Hrvatske.

Ustavni sud utvrdio je da se podnositelj odrekao prava na branitelja na žalbenoj sjednici iz sljedećih razloga.

Podnositelj je 22. srpnja 2016. Vrhovnom sudu Republike Hrvatske uputio podnesak u kojem je izjavio da ne želi biti prisutan "bilo kakvoj sjednici pred pravosuđem RH" te je izričito naveo da odbija prisutnost pred Vrhovnim sudom Republike Hrvatske. Prva sjednica žalbenog vijeća održana je 29. studenoga 2016. u prisutnosti zamjenice glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske i podnositeljevog branitelja. U zapisniku s te sjednice navedeno je da optuženik (podnositelj ustavne tužbe) nije došao na sjednicu te da je njegova prisutnost „trebala biti osigurana putem audio-video uređaja iz Kaznionice u Lepoglavi, ali predsjednica vijeća utvrđuje da je optuženik dostavio izjavu od 27. listopada 2016. da ne želi i da nije sposoban prisustvovati današnjoj sjednici vijeća". Imajući na umu podnositeljev podnesak od 22. srpnja 2016. jasno je da se on nedvojbeno odrekao prava da sudjeluje na sjednici žalbenog vijeća Vrhovnog suda Republike Hrvatske. Osim toga, njegovo zastupanje bilo je osigurano prisutnošću njegovog branitelja za kojeg je sam podnositelj izjavio da u njega ima potpuno povjerenje.

Nova sjednica žalbenog vijeća održana je 8. lipnja 2017. bez prisutnosti stranaka. Ustavni je sud smatrao da okolnost da je održana još jedna sjednica ne mijenja činjenicu da se podnositelj nedvojbeno odrekao od prava biti prisutan na sjednici žalbenog vijeća. Osim toga, Ustavni je sud i uzeo u obzir da su interesi obrane na toj sjednici u dovoljnoj mjeri bili zaštićeni prisutnošću podnositeljevog branitelja na sjednici žalbenog vijeća održanoj 29. studenoga 2016. U vezi s tim, Ustavni je sud istaknuo da je svrha prisutnosti obrane na sjednici žalbenog vijeća mogućnost

* "Narodne novine" broj 110/97., 27/98. - ispravak, 50/00. - odluka USRH broj: U-I-241/2000, 129/00., 51/01., 111/03., 190/03. - odluka USRH broj: U-I-2566/2003 i dr., 105/04., 84/05. - ispravak, 71/06., 110/07., 152/08. i 57/11.

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15. i 61/15.

* Presuda VSRH-a broj Kžm 39/2016-10 od 8. lipnja 2017.

predstavljanja obrane žalbenome vijeću, a tome je udovoljeno prisutnošću branitelja na sjednici održanoj 29. studenoga 2016. S druge strane, svrha osobne prisutnosti okrivljenog na sjednici žalbenog vijeća je mogućnost žalbenog vijeća da ocijeni osobu okrivljenog i njegov odnos prema djelu. Međutim, podnositelj se prava da osobno bude prisutan na sjednici žalbenog vijeća izričito odrekao. Stoga je zaključeno da podnositelju ni na koji način nije povrijeđeno pravo da sudjeluje u kaznenom postupku protiv sebe.

2.3. Odluka broj: U-III-5255/2022 od 11. srpnja 2023.

U ovom je predmetu, kao i u predmetu broj U-III-3609/2017, razmatrano ustavno i konvencijsko pravo okrivljenika da sudjeluje u kaznenom postupku koji se vodi protiv njega. Međutim, za razliku od kaznenog postupka kojeg je Ustavni sud razmatrao u prethodno izloženom predmetu, u kaznenom postupku koji je bio predmet razmatranja ovog ustavnosudskog postupka žalbeni je sud postrožio kaznu. Podnositelj ustavne tužbe je presudom Županijskog suda u Osijeku proglašen krivim za pokušaj kaznenog djela davanja mita novinaru iz članka 294. stavka 1. Kaznenog zakona*. Osuđen je na kaznu zatvora jednu godinu koja mu je zamijenjena radom za opće dobro. Vrhovni sud Republike Hrvatske u žalbenom je postupku preinačio pobijanu prvostupanjsku presudu u odluci o kazni te je podnositelja osudio na (bezuvjetnu) kaznu zatvora jednu godinu*.

Podnositelj je u ustavnoj tužbi prigovarao da je žalbeni sud preinačio odluku o kazni, a da, s obzirom na zakonodavnu regulativu, nije imao mogućnost izravno ga saslušati kako bi o njemu dobio osobni dojam, u skladu s konvencijskim standardima razvijenima u praksi ESLJP-a. Također je naveo da je bio pozvan na sjednicu žalbenog vijeća te da na sjednicu nije pristupio "jer je znao da neće biti osobno saslušan kako to traži Konvencija i ESLJP", s obzirom na to da Vrhovni sud Republike Hrvatske u skladu s postojećom zakonodavnom regulativom ne odlučuje na raspravi "već na javnoj sjednici na kojoj se dokazi ne izvode i ne provodi se saslušanje optuženika, već se samo ... izlaže žalba i odgovor na žalbu". Ocjenjujući navode iz ustavne tužbe, Ustavni je sud istaknuo da je člankom 475. Zakona

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15. i 61/15.

* Presuda VSRH-a broj I Kž-Us 15/2021-7 od 7. lipnja 2022.

o kaznenom postupku* propisano da na sjednici žalbenog vijeća prisutne stranke izlažu žalbu i odgovor na žalbu, kao i da vijeće od prisutnih stranaka može zatražiti potrebna objašnjenja. Stoga je Ustavni sud ocijenio netočnim navode podnositelja da žalbeni sud na sjednici vijeća nije podnositeljevom prisustvom mogao steći osobni dojam o njemu radi procjene njegove osobnosti i provjere bitnih pitanja vezanih za odmjerenje kazne. Uzimajući u obzir navedeno, te da podnositelj nije sporio da je bio uredno pozvan na sjednicu žalbenog vijeća i da se na taj poziv nije odazvao, kao i da u ustavnoj tužbi nije tvrdio ga je išta sprječavalo da osobno, uz branitelja koji je bio prisutan, pristupi sjednici žalbenog vijeća, Ustavni je sud utvrdio da se podnositelj odrekao prava sudjelovati na sjednici žalbenog vijeća kako bi se mogao braniti sam.

2.4. Odluka i rješenje broj: U-III-2088/2021 od 16. studenoga 2021.

U ovom se predmetu Ustavni sud također bavio pitanjem prava okrivljenika sudjelovati na sjednici žalbenog vijeća. Ovaj je predmet bio specifičan jer je okrivljenik bio (i još uvijek jest) bjegunac pred hrvatskim pravosuđem. On je 5. lipnja 2018., dan prije objave prvostupanjske presude kojom je proglašen krivim za počinjenje dvaju kaznenih djela zlouporabe povjerenja u gospodarskom poslovanju iz članka 246. stavaka 1. i 2. Kaznenog zakona* i osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora šest godina, pobjegao u drugu državu - Bosnu i Hercegovinu. Protiv njega je odmah nakon donošenja prvostupanjske presude određen obvezatni istražni zatvor i raspisana je tjeratica. Međutim, tjeratica nije dala rezultata zbog odluka mjerodavnih tijela Bosne i Hercegovine da podnositelja, koji je državljanin i te države, ne izruče Republici Hrvatskoj.

Podnositelj je u žalbi protiv prvostupanjske presude tražio da se osigura njegovo sudjelovanje na žalbenoj sjednici Vrhovnog suda Republike Hrvatske putem video veze. Vrhovni sud Republike Hrvatske taj je prijedlog odbio uz vrlo iscrpno obrazloženje*.

* "Narodne novine" broj 152/08., 76/09., 80/11., 121/11. - pročišćeni tekst, 91/12. - odluka USRH broj: U-I-448/2009 i dr., 143/12., 56/13., 145/13., 152/14., 70/17. i 126/19.

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15., 61/15. - ispravak, 101/17., 118/18. i 126/19.

* Presuda i rješenje VSRH-a broj: I Kž-Us 24/2019-37 od 3. ožujka 2021.

U ustavnoj tužbi podnositelj se žalio na takvo postupanje žalbenog suda smatrajući da mu je time povrijeđeno pravo na pravično suđenje. Međutim, Ustavni se sud nije složio s time i u cijelosti je prihvatio obrazloženje Vrhovnog suda Republike Hrvatske. Uz to je dodao i sljedeće. Podnositelj je od 5. lipnja 2018. nedostupan hrvatskim pravosudnim tijelima. Izručenje podnositelja od strane Bosne i Hercegovine odbijeno je iz razloga što je podnositelj državljanin i te države. Na njega se ne primjenjuje ugovor o izručenju potpisan između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine jer su kaznena djela za koja ga se tereti počinjena prije potpisivanja tog ugovora. Sve ove okolnosti bile su poznate podnositelju u vrijeme kad je napustio Republiku Hrvatsku. Iz ovih okolnosti proizlazi da se podnositelj nalazi u bijegu te da je napustio Republiku Hrvatsku upravo kako bi izbjegao posljedice osude - istražni zatvor, a po pravomoćnosti presude i upućivanje na izdržavanje kazne zatvora. Stoga je Ustavni sud zahtjev podnositelja da mu se omogući sudjelovanje na sjednici žalbenog vijeća putem video veze iz Bosne i Hercegovine razmotrio u svjetlu ovih okolnosti.

Ustavni je sud najprije utvrdio da su i podnositelj i njegovi branitelji bili uredno obaviješteni o datumu i mjestu održavanja sjednice žalbenog vijeća. Podnositelj je dobrovoljno otišao u Bosnu i Hercegovinu i tamo ostao znajući da se kao državljanina i te države i zbog vremena počinjenja kaznenih djela za koje se tereti neće izručiti Republici Hrvatskoj. Ustavni je sud zaključio da je takvo ponašanje podnositelja usmjereno isključivo na izbjegavanje kaznene odgovornosti. Pritom je utvrđeno da podnositelj nije pokazao da je odsutan iz razloga koji su izvan njegove kontrole. Upravo suprotno, on je sam odlučio napustiti Republiku Hrvatsku. Osim toga, njegovi izabrani branitelji bili su prisutni i Ustavni sud nije imao razloga sumnjati da su odgovarajuće zastupali podnositelja i slijedili njegove upute.

Imajući na umu sve ove okolnosti, Ustavni je sud zaključio da podnositelju nije povrijeđeno pravo da se brani sam i sudjeluje u kaznenom postupku protiv sebe zato što mu nije omogućeno sudjelovanje na sjednici žalbenog vijeća putem video veze iz Bosne i Hercegovine. Ustavni je sud potvrdio stajalište Vrhovnog suda Republike Hrvatske da bi suprotan zaključak značio davanje legitimiteta postupcima podnositelja usmjerenima na izbjegavanje kaznene odgovornosti, a to bi bilo bi u suprotnosti s načelom vladavine prava. Samovoljna odluka optuženika da pobjegne i postane nedostupan u stvari predstavlja odricanje od prava na neposredno

sudjelovanje u kaznenom postupku, a time i na javnoj sjednici. Ovdje još treba napomenuti da je podnositelj, nakon što je Ustavni sud podnositeljevu ustavnu tužbu djelomično odbio, a djelomično odbacio, podnio zahtjev ESLJP-u. ESLJP je podnositeljev predmet (br. zahtjeva 21714/22. i dr.) komunicirao s tuženom državom, Republikom Hrvatskom, 7. studenog 2022. U trenutku pisanja ovog članka ESLJP još uvijek nije donio odluku. No, teško je zamisliti da bi međunarodni sud, osnovan ne samo s ciljem zaštite ljudskih prava, nego i radi razvoja i očuvanja vladavine prava i najviših demokratskih vrijednosti, mogao naći opravdanje za ovakvo ponašanje podnositelja, jer bi to značilo ohrabrivanje postupanja koja zlouporabom prava sprječavaju provođenje zakona i pravde i na taj način, kroz samovolju pojedinaca, omogućuju vladavinu neprava.

2.5. Odluka broj: U-III-3249/2020 od 13. srpnja 2023.

U ovom se predmetu Ustavni sud bavio odricanjem od prava na ispitivanje svjedoka. Konfrontacijsko pravo zajamčeno je člankom 29. stavcima 1. i 2. alinejom 6. Ustava i člankom 6. stavcima 1. i 3. točkom d) Konvencije. Tim je člancima propisano da prije nego što optuženi može biti osuđen, svi dokazi protiv njega moraju, u pravilu, biti izvedeni u njegovoj prisutnosti na javnoj raspravi u svrhu kontradiktornog raspravljanja.

U kaznenom postupku koji je prethodio ustavnosudskom podnositelj je proglašen krivim zbog ukupno devetnaest kaznenih djela protiv spolne slobode - bludnih radnji iz članka 155. stavka 2., u vezi članaka 153. stavka 1. i 152. stavka 1. Kaznenog zakona*. Osuđen je na jedinstvenu kaznu zatvora dvije godine i jedanaest mjeseci. Podnositelj je u ustavnoj tužbi tvrdio da mu nije omogućeno neposredno ispitivanje svjedoka i reprodukcija DVD snimki i fotografija na raspravi. Međutim, Ustavni je sud utvrdio da se podnositelj tog prava odrekao na temelju sljedećih okolnosti. Na raspravi održanoj 23. ožujka 2018. pročitani su iskazi svjedoka. Obrana i optužba dali su suglasnost da se ti iskazi pročitaju. Na raspravi održanoj 18. svibnja 2018. obrana se izjasnila da se sada ne slaže s čitanjem iskaza ispitivanih osoba, da traži njihovo ispitivanje na raspravi te da se pregledaju DVD snimke radi identifikacije podnositelja. Na raspravi održanoj 11. srpnja 2018., nakon što je obrana ponovila dokazne prijedloge od 18. svibnja 2018., prvostupanjski

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12. i 56/15.

je sud donio rješenje da se daljnji dokazi neće provoditi jer je činjenično stanje dovoljno utvrđeno te je dokazni postupak dovršen. S obzirom na to da je rasprava tekla u kontinuitetu do 11. srpnja 2018., kada je dokazni postupak dovršen, naknadno izmijenjeni stav obrane o potrebi neposrednog ispitivanja svih punoljetnih oštećenica u svojstvu svjedoka nije bio od utjecaja. Naime, naprijed navedene okolnosti - da je obrana prvotno pristala da se pročitaju iskazi svjedoka, da nije iznijela nikakve primjedbe niti na čitanje iskaza, niti na njihov sadržaj, nego je naknadno navela da traži neposredno izvođenje dokaza bez davanja razloga zašto, kao i da je Vrhovni sud Republike Hrvatske* razmotrio iste navode koje je podnositelj iznio u zahtjevu za izvanredno preispitivanje pravomoćne presude i na njih dao odgovarajući odgovor, Ustavni je sud zaključio da je prigovor navodne povrede konfrontacijskog prava neosnovan.

2.6. Odluka broj: U-III-495/2018 od 26. siječnja 2022.

Podnositelj ustavne tužbe iz predmeta broj U-III-495/2018 proglašen je krivim zbog počinjenja kaznenog djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta - spolnom zloruporabom djeteta mlađeg od 15 godina iz članka 158. stavka 2. Kaznenog zakona*. Osuđen je na jednu godinu zatvora uz primjenu uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom.

U ustavnoj tužbi podnositelj je tvrdio da je u kaznenom postupku povrijeđeno njegovo pravo na postupovnu ravnopravnost stranaka zbog nepoštivanja konfrontacijskog načela. Tu je povredu obrazlagao navodima da su svjedokinje dr. sc. B. P. i dr. med. M. B. ispitane pred policijskim službenikom 14. srpnja 2015. bez prisutnosti obrane. Tvrdio je da iz zapisnika o njihovom ispitivanju ne proizlazi da su on i njegov branitelj bili o obaviješteni da će te svjedokinje biti ispitane. U ocjeni je li prigovor podnositelja osnovan, Ustavni je sud utvrdio sljedeće. Ispitivanje svjedokinja dr. sc. B. P. i dr. med. M. B. pred policijskim službenikom 14. srpnja 2015. izvršeno je prema nalogu državnog odvjetnika. Iz sadržaja zapisnika o navedenom ispitivanju proizlazi da obrana nije prisustvovala ispitivanju. Međutim, iz kaznenog spisa je razvidno da su navedene svjedokinje ispitane na raspravi održanoj 16. studenoga 2016. pred raspravnim sucem te da su

* Presuda VSRH-a III Kr 115/2019-6 od 30. travnja 2020.

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15. i 61/15. – ispravak

navedenom ispitivanju prisustvovali i podnositelj i njegov branitelj. Nakon postavljanja pitanja svjedokinjama, obrana je prigovarala dijelu iskaza dr. sc. B. P. kojim se očitovala o uobičajenim reakcijama adolescenata smatrajući da je riječ o pitanju za vještaka, a ne svjedoka, dok nisu imali primjedbi na iskaz dr. med. M. B. Pored prethodno navedenog, Ustavni je sud utvrdio da se na raspravi održanoj 19. siječnja 2017. obrana suglasila s čitanjem iskaza navedenih svjedokinja danih 14. srpnja 2015. pred policijskim službenikom.

Stoga, imajući na umu navedeno postupanje obrane pred raspravnim sudom, Ustavni je sud zaključio da su navedene svjedokinje ispitane u prisutnosti obrane pred raspravnim sudom. U odnosu na prigovor da obrana nije bila prisutna ispitivanju svjedokinja pred policijskim službenikom, Ustavni je sud utvrdio da se obrana upravo na raspravi na kojoj su svjedokinje ispitane u prisustvu obrane, kako to i nalaže konfrontacijsko načelo, suglasila s čitanjem iskaza navedenih svjedokinja koje su one dale pred policijskim službenikom bez prisustva obrane.

2.7. Odluka broj: U-III-3077/2018 od 19. svibnja 2020.

I u ovome se predmetu Ustavni sud bavio, između ostaloga i pitanjem konfrontacijskog prava. Podnositelj je bio osuđen za ratne zločine - kazneno djelo protiv čovječnosti i međunarodnog prava - ratni zločin protiv ratnih zarobljenika iz članka 122. Osnovnog krivičnog zakona Republike Hrvatske*, te kazneno djelo protiv čovječnosti i ljudskog dostojanstva - ratni zločin iz članka 91. stavka 2. točaka 1., 2. i 9. u vezi sa stavkom 4. tog članka Kaznenog zakona*. Osuđen je na jedinstvenu kaznu zatvora trinaest godina i šest mjeseci*. U ustavnoj tužbi podnositelj je, između ostalog, tvrdio da mu je povrijeđeno pravo ispitivati svjedoke optužbe jer mu nije omogućeno neposredno na raspravi ispitati svjedoka P.W. Ocjenjujući prigovor podnositelja Ustavni je sud utvrdio sljedeće.

Svjedok P. W. svoj je iskaz dao tijekom istrage, putem međunarodne pravne pomoći, pred Prvostupanjskim sudom u Ahrensburgu (Savezna Republika Njemačka). Obrana nije bila prisutna. Tijekom prvostupanjskog

* "Narodne novine" broj 53/91., 39/92., 91/92., 31/93. - pročišćeni tekst, 35/93. - ispravak, 108/95., 16/96. - ispravak i 28/96.

* "Narodne novine" broj 125/11., 144/12., 56/15., 61/15. - ispravak i 101/17.

* Presuda VSRH-a broj Kž-rz 4/2018-10 od 12. lipnja 2018.

postupka pred Županijskim sudom u Splitu iskaz svjedoka P. W. pročitao je na raspravi održanoj 9. ožujka 2017., unatoč protivljenju obrane. Međutim, na raspravi 20. rujna 2017. branitelji podnositelja izjavili su da odustaju od ranijih dokaznih prijedloga, a posebno da odustaju od prijedloga da se izvrši očevid na kninskoj tvrđavi i djelomična rekonstrukcija u mjestu Jukinac, a na koju bi se pozvalo, između ostalog, i svjedoka P. W. Također su izjavili da nemaju daljnjih dokaznih prijedloga. Sutradan, 21. rujna 2017., održano je završno ročište rasprave. Na tom ročištu, na upit predsjednika sudačkog vijeća i podnositelj kao optuženik osobno i njegovo dvoje branitelja izjavili su da nemaju daljnjih dokaznih prijedloga. Nakon što je optuženik dao svoju obranu, stranke su ponovno izjavile da nemaju daljnjih dokaznih prijedloga te su iznijele svoj završni govor.

Iz naprijed opisanog ponašanja optuženika i njegovih branitelja, Ustavni je sud zaključio da su oni nedvojbeno odustali od prijedloga za neposrednim saslušanjem svjedoka P. W. na raspravi jer su branitelji podnositelja na raspravi 20. i 21. rujna 2017. izričito izjavili da odustaju od ranijih dokaznih prijedloga te da nemaju daljnjih dokaznih prijedloga, dok se podnositelj, koji je bio osobno prisutan, nije tomu protivio. Slijedom navedenog, te ocjenjujući da nijedan razlog javnog interesa nije zahtijevao da se svjedok P. W. ipak neposredno ispita, Ustavni je sud zaključio da se podnositelj kao okrivljenik u kaznenom postupku nedvojbeno odrekao prava da se svjedok P. W. ispita na raspravi te je prigovor povrede konfrontacijskog prava ocijenio neosnovanim.

3. ZAKLJUČAK

U radu su dani standardi mjerila odricanja od jamstava pravičnog suđenja kroz više primjera s kojima se u svojoj praksi bavio Ustavni sud koji je konvencijska mjerila odricanja od jamstava pravičnog postupka počeo učestalije primjenjivati u posljednjih nekoliko godina.

Posebice treba istaknuti ono o odricanju od prava na konfrontaciju. Konfrontacijsko pravo sastavnica je načela jednakosti oružja - temeljnog načela pravičnosti kaznenog postupka jer je svrha tog načela omogućiti okrivljeniku učinkovitu obranu kako on ne bi bio stavljen u nerazumno teži položaj u odnosu na državnog odvjetnika (tužitelja) koji je po prirodi stvari jača strana u kaznenom postupku. Međutim, okrivljenik se (i) tog prava

može odreći, pod uvjetom da su ispunjena naprijed opisana konvencijska mjerila. Tako, primjerice, suglasnost na čitanje neprovjerenih (nekonfrontiranih) iskaza svjedoka, u stvari, predstavlja odricanje od prava na konfrontaciju.

Zaključno treba reći da stranke u postupku, pa tako i okrivljenici u kaznenom postupku, posjeduju određenu autonomiju koja im daje izbor hoće li se koristiti svojim postupovnim pravima ili će ih se odreći. No, kod razmatranja može li se neko ponašanje okrivljenika smatrati njegovim odricanjem od jamstava pravičnog postupka potrebno je s dužnom pažnjom primjenjivati minimalne konvencijske standarde koje je razvio ESLJP - odricanje od prava uvijek mora biti utvrđeno na nedvosmislen način, utemeljeno na slobodnoj volji, praćeno minimalnim zaštitnim mjerama razmjernim njegovoj važnosti i ne smije biti u suprotnosti s bilo kojim važnim javnim interesom.

LITERATURA

1. HUDOC - portal sudske prakse ESLJP-a (<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%20>)
2. Mrežne stranice Ustavnog suda RH (www.usud.hr)

**USTAV KRALJEVINE JUGOSLAVIJE IZ 1931. GODINE SA
POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU**

**THE 1931 KINGDOM OF YUGOSLAVIA CONSTITUTION WITH A
SPECIAL FOCUS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Stručni članak

*Doc. dr. Nedžad Baković**

Sažetak

Ustav iz 1931. godine predstavlja ustavno nasljeđe Bosne i Hercegovine jer je formalno bila u sastavu zajedničke južnoslavenske države u periodu od 1931. godine pa do 1946. godine (izostavljajući period Nezavisna države Hrvatske) uređene po odredbama navedenog Ustava. Iz teorije ustavnog prava tog perioda, prakse donošenja ustava Prusije i Francuske vidljivo je da je Ustav iz 1931. godine preuzeo neka rješenja i ustavne prakse evropskih država što nije bio slučaj sa Vidovdanskim ustavom te je i na taj način i BiH kao teritorij u tadašnjoj državi preuzela ustavna rješenja tadašnje Evrope. Prije samog čina proglašenja Ustava u pravnim krugovima tadašnje Jugoslavije odvijale su se rasprave o pojedinim ustavnim rješenjima a na osnovu prakse ustavnih sistema drugih država.

Ključne riječi: Ustav, država, ustavni sistem, tradicija, historija.

Abstract

The 1931 Constitution represents the constitutional legacy of Bosnia and Herzegovina, as it formally belonged to the unified South Slavic state from 1931 to 1946 (excluding the period of the Independent State of Croatia), governed by the provisions of the mentioned Constitution. Drawing from the theory of constitutional law of that period and the constitutional practices of Prussia and France, it is evident that the 1931 Constitution adopted certain solutions and constitutional practices of European states, unlike the Vidovdan Constitution. In this way, Bosnia and Herzegovina, as a

** Općinski sud Kiseljak, e-mail: nedzadbakovic@gmail.com*

territory within the former state, assimilated constitutional solutions from contemporary Europe. Before the actual proclamation of the Constitution, discussions on specific constitutional solutions took place in the legal circles of the then Yugoslavia, based on the constitutional practices of other countries.

Keywords: Constitution, state, constitutional system, tradition, history.

1. UVOD

Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine je najviši pravni akt koji bi mogli, s obzirom na način donošenja, svrstati u darovane ili nametnute (oktroirane) ustave. Naravno sa ove vremenske distance, poslije propasti dvije Jugoslavije, ideja jugoslavenstva se čini potrošenom, ali u periodu donošenja navedenog Ustava, kao i periodu oslobođenja južnoslavenskih naroda, ideja ujedinjenja svih južnih Slavena bila je itekako aktuelna i privlačna. Osnovna ideja na koju će pokušati dati odgovor, uz historijski pogled na nastanak navedenog Ustava, jeste da li je ideja jugoslavenstva bila pokriće za hegemonističku politiku srpske buržoazije na čelu sa kraljem nad ostalim narodima ili je ideja iskrenog zbližavanja južnoslavenskih naroda ili jednog naroda sa tri imena kako je to režim naglašavao.

Međunarodne okolnosti oko nastanka zajedničke države, ideja velike Srbije kao i dogovori između vlade Kraljevine Srbije i Jugoslavenskog odbora, Krfska deklaracija i ujedinjenje sve su to pitanja koja su imala refleksiju na funkcioniranje zajedničke države, pa i njen ustavni sistem. Step en autonomije područja koja su se nalazila u sastavu Austro-Ugarske monarhije je bio značajan, te je ograničavanje izbornih autonomnih prava od strane Kraljevine kroz preglasavanje, imalo značajne posljedice za dalji politički život zajedničke države. Naročito, sa stanovišta današnjih složenih i višetehničkih država, je interesantan odnos centralističkih i federalističkih političkih opcija u tadašnjoj Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca (u daljem tekstu skraćeno SHS) odnosno Kraljevini Jugoslaviji, te posljedice tih političkih borbi za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Značajan je utjecaj stvaranja zajedničke države na položaj Bosne i Hercegovine i političkog života u njoj, njeno unutrašnje ustrojstvo, položaj i političko organiziranje Bošnjaka, kao i status Islamske zajednice, razbijanje

teritorijalne cjelovitosti Bosne i Hercegovine kroz formiranje banovina, a kroz odredbe Ustava iz 1931. godine.

Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine neosporno spada u ustavno-pravnu tradiciju BiH i kao takav, bez obzira na prestanak postojanja državne zajednice ustrojene tim Ustavom, predstavlja i pravnu historiju BiH i njenih naroda. Okolnosti nastanka Ustava kao i bitni faktori u njegovom donošenju predstavljaju kompromis političkih i ekonomskih snaga u društvu kao i vanjskih utjecaja. Položaj kralja i njegov utjecaj na političke prilike i na donošenja Ustava je veoma bitan. Stalni politički sukobi su omogućili dominaciju kralja koju je isti imao u državi i prije zavođenja diktature.

2. POJAM, OPĆE KARAKTERISTIKE I HISTORIJSKI RAZVOJ USTAVA

Postoje dvije vrste normativnog shvatanja ustava. Pojam ustava u formalnom i materijalnom smislu. Pod ustavom podrazumjevamo javni akt ili dokument koji predstavlja osnovni i najviši zakon u jednoj zemlji i koji rješava osnovne društveno-političke odnose te zemlje, naročito pitanja formiranja, funkcionisanja i ovlašćenja političke vlasti, postavljajući istovremeno i granice akcije i vlasti u odnosu na društvo a naročito na izvjesnu sferu koja garantuje integritet ličnosti čovjeka i elementarna ljudska i politička prava koja su ujedno i sredstva ograničenja vlasti. Prema tome, nema ustava u njegovom političko-pravnom smislu ako ne zadovoljava osnovne uslove (Đorđević, 1961)

Ustav u formalnom smislu je određen pomoću dva bitna elementa forme svakog pravnog akta - nadležnost subjekta za njegovo donošenje i postupkom donošenja. Naravno pod ovim ustavom podrazumjevaju se i ustavni običaji pa i druge pisane norme koje nisu donešene na strogo formalan način ali imaju stvarnu snagu ustava. Zato bi ustav u formalnom smislu bio skup pravnih normi za koji je jednom normom, bilo pisanom ili običajnom, koja također čini sastavni dio toga ustava, propisano, odnosno određeno, da se ne može mijenjati običnim zakonom (Lukić, 1966).

Ustav u materijalnom smislu određuje se prema sadržini (materiji) ustavnih normi, tako da u nju ulaze sve norme s određenom sadržinom, bez obzira na njihovu formu tj. bez obzira da li spadaju u ustav u formalnom smislu ili ne (Lukić, 1966).

Ustav predstavlja najvažniji pravno-politički dokument neke države. On obično sadrži načelne propise o društvenom, ekonomskom i političkom uređenju države; propisuje prava i dužnosti građana; određuje najviše organe vlasti, njihove međusobne odnose, te odnose prema nižim organima vlasti i građanima. Ustavi su danas najčešće u pisanom obliku, iako u nekim slučajevima postoje u obliku običajnog prava kao npr. Engleska. Najčešće ih donose parlamenti ili za to posebno sazvane ustavotvorne skupštine (konstituante) kakav je bio slučaj donošenja Vidovdanskog ustava 28. juna 1921. godine ili ustavne konvencije, a postupak donošenja i mijenjanja je u pravilu složeniji od donošenja običnih zakona. Postoje i ustavi koje samovoljno donosi izvršna vlast, tzv. oktroirani ustavi, kao što je Ustav koji je predmet ovog rada.

Razmatrajući historijski razvoj ustava osvrnut ćemo se, osim razvoja ustava, i na razvoj ustavnog prava u Bosni i Hercegovini i ostalim područjima zajedničke države, a sa aspekta razumjevanja društvenih odnosa prije donošenja Ustava iz 1931. godine. Prije samog ustava kao pravnog akta stvorena je riječ *constitutio* a koja se prvi put pojavila u rimskoj državi a podrazumijevala je edikte koje su imperatori izdavali radi reguliranja pojedinih važnijih zakona. Pojam ustav je djelo grčke demokratije i polisa kao i Platona i Aristotela. U srednjem vijeku u pojedinim državama se javljaju izvjesni pravni i politički dokumenti koji se mogu smatrati klice budućih ustava a kojim su bilježena prava građana i principi državnog uređenja. Prvi i najpoznatiji je Velika povelja o slobodama (*Magna Charta Libertatum*) koju su 1215. godine proglasili pobunjeni vrhovi feudalnog društva a protiv kraljevog apsolutizma. Ovdje ćemo spomenuti i Peticiju o pravima od 1628. godine, *Habeas corpus act* od 1679. godine, zatim *Bil o pravima* od 1688. godine, a koji daju osnovne elemente za demokratske lične slobode i moderno krivično pravo. U njima se između ostalog proklamira da niko ne može biti uhapšen za djelo koje nije predviđeno u zakonu niti može ostati u zatvoru duže od tri dana bez očiglednih dokaza o krivici. Ovaj dokument je štitio čovjeka od raznih oblika mučenja i maltretiranja u istrazi kao i od iznudenog priznanja.

Nastanak i razvoj ustava mora se povezati sa pojavom prvih pisanih ustava. Međutim izučavanje nastanka i razvoja ustavnosti seže i u razdoblje znatno prije donošenja prvih pisanih ustava. I prije donošenja prvih pisanih ustava sreću se raznovrsni i ne tako malobrojni pisani akti koji uređuju dio

onih pitanja koja će kasnije postati ustavna materija. Ustavnost se intenzivno razvijala tokom XVIII i XIX stoljeća. Od prvog Ustava, donešenog u državi Virđiniji 1776. godine, i Deklaracije o pravima čovjeka na sreću, na slobodu, na zaštitu od tiranije, a kojeg je napisao američki državnik i demokratski mislilac Džeferson, su protekla dva stoljeća. Najveći broj zemalja donosi svoje ustave, rjeđe samo jedan, češće i više ustava. Godine 1787. Konfederacija američkih država prerasta u Federaciju te donosi prvi pisani ustav sa stupanjem Vašingtona na mjesto predsjednika. Godine 1791. Poljska donosi ustav i to je prvi pisani ustav na teritoriji Evrope kojim se uvodi ustavna monarhija. U isto vrijeme, pod utjecajem Deklaracije o pravima čovjeka i građanina od 1789. godine u Francuskoj se donose dva ustava i to 1791. i 1793. godine. Karakteristika donošenja prvih pisanih ustava jesu da su to pisani političko - pravni dokumenti, da se proklamuje prelazak državnog suvereniteta sa monarha na narod odnosno da je narod jedini izvor vlasti.

Znatno prije donošenja prvih pisanih ustava u različitim državama u toku dužeg vremenskog razdoblja donešeni su različiti pravni propisi koji su uređivali i pitanja državnog i društvenog uređenja ili su jamčili određena prava i slobode posebno plemstvu, a podanicima pružali određenu zaštitu pred organima sudske vlasti. Najveći broj ovih pravnih akata donešen je u vidu zakonika, povelja, darovnica i sl. Postojala su dva bitna svojstva ovih propisa koji i danas predstavljaju bitna svojstva ustava, a to su ograničenje vlasti i vezivanje državne vlasti zakonom i oni su značili ograničenje apsolutne vlasti i njeno podvođenje pod zakon. U periodu od XII do XVI stoljeća u više evropskih zemalja donešeni su ovakvi propisi o ograničenju vlasti. Za ustavno uređenje zajedničke države nastale 1918. godine od presudne važnosti je bio Vajmarski ustav iz 1919. godine koji predstavlja osnovu za sve buržoaske ustave. Saglasno principima iz ovoga Ustava i pod njegovim utjecajem je donešen Vidovdanski ustav iz 1921. godine, Poljski iz 1921. godine, Španski iz 1931. godine, ustavne revizije ustava Danske, Holandije i Austrije iz 1920. godine. Niz zemalja koje do tada nisu imale ustave ili su ustavi bili beznačajni kao Rumunija i Bugarska dobijaju svoj prvi ustav. Proglašava se opće biračko pravo odnosno ukidaju se imovinski cenzusi. Prihvata se rimsko shvatanje privatne svojine kao svetinje te da se privatna svojina ne može koristiti protivno općih interesa a kao primjer koji je pogađao Bošnjake je agrarna reforma. Prema Vajmarskom ustavu koji je,

kako je već navedeno, donešen 1919. godine od strane Njemačkog Rajha državna vlast je određena na način da je Parlament najviši organ vlasti, Vlada kao izvršni organ odgovara Parlamentu kao i šef države. Prava građana su ustavna kategorija koju ne može niko izmijeniti, oduzeti osim ukoliko se ne promijeni sam ustav. Također je navedeni Ustav predviđao i uredbu o nuždi (vanredne okolnosti) a koje su omogućile dolazak Hitlera na vlast. Zbog složenog pitanja državnog uređenja jugoslavenske deklaracije koje se svelo na predhodno pitanje povlačenja granice između Srba i Hrvata (Pavlović, 2012), kao uzor je uzet i ustav Južnoafričke republike iz 1909. godine iz razloga što je taj ustav nastao kao plod kompromisa između dva do tada krvno zavađena naroda Engleza i Bura koji su Holandskog porijekla te je zajednička država ustrojena kao jedinstvena država sa jakom središnjom vladom i sa tačno određenom pokrajinskom samoupravom iz koje su isključeni svi poslovi opšteg državnog interesa (Pavlović, 2012)

Bosna i Hercegovina je kroz svoju historiju uvijek imala određene elemente državnosti, ispoljene u različitim formama. Državno-pravni kontinuitet Bosne i Hercegovine se ogleda i u tome što je bila posebna politička i teritorijalna cjelina u vrijeme kada je postojala u sastavu drugih država, tj. uglavnom je tada imala specifičan državno-pravni status. Bosna se u srednjem vijeku prvi put spominje kao zemlja uz rijeku Bosnu, i u prvo vrijeme se formirala kao oblast u sastavu susjednih država, a zatim postaje samostalna država. Najveću teritorijalnu i državnu ekspanziju Bosna doživljava za vrijeme Kulina bana (1180.-1204.), bana Stjepana Kotromanića (1322.-1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (1353.-1391.), kada teritorijem izlazi na veći dio dalmatinske obale. Uglavnom je bila nezavisna kraljevina do pada pod osmansku vlast (nakon smrti posljednjeg bosanskog kralja Stjepana I Tomaševića 1463. godine). Počev od 1580. do 1878. godine kao teritorijalna jedinica postoji Bosanski pašaluk, koji je imao poseban državno-pravni status u okviru Osmanskog carstva. Godine 1865. donesena je Uredba o organizaciji vilajeta. U to vrijeme je donesen i Ustavni zakon Vilajeta Bosanskog iz 1867. godine, kojim je uvedena nova organizacija uprave u provincijama (Aličić, 1983). Može se reći da moderno doba razvoja bosanskohercegovačke državnosti počinje sa austro-ugarskom okupacijom 1878. godine. Nakon aneksije 1908. godine Monarh je obećao donošenje ustava mada s obzirom na sadržinu za isti bi prije mogli reći da se radi o zakonu ili statutu koji je podaren od strane austro-ugarskog monarha kao

nekoj vrsti kolonijalnog protektorata (Janković, Mirković, 1982). U vrijeme Austro-Ugarske vladavine Bosna je imala status “krunske zemlje”. Prvi moderni ustavno-pravni akt Bosne i Hercegovine usvojen je u februaru 1910. godine, kada je i izglasan Zemaljski statut (ustav) Bosne i Hercegovine i konstituiran Bosanski sabor pod austro-ugarskom upravom. Nova ustanova Bosanski Sabor nije imao zakonodavnu vlast već samo pravo da „sarađuje“ sa na zakonima koji se tiču bosanskih poslova jer je trebala saglasnost austrijske i ugarske vlasti na usvojene zakone da bi dobili pravnu snagu, nije usvajao budžet. Nije mogao odlučivati o oružanoj sili niti o carinskim pitanjima. Na Zemaljsku vladu i na njene upravne poslove Sabor nije imao nikakvog utjecaja. U nadležnost su imali krivično pravosuđe, policiju, putne isprave, zaključenje i konvertiranje postojećih zajmova, popis stanovništva, građansko, trgovačko i mjenično pravo, javno pravo, šumarsko i rudarsko pravo svi zdravstveni poslovi, agrarno pravni poslovi, katastar i dr.

Sabor je imao 92 zastupnika od kojih se 20 imenovao po položaju a 72 po kompliciranom izbornom sistemu u kojem je do izražaja došla naročito vjerska pripadnost i imovinski cenzus. Mada je u ovom statutu BiH definirana kao jedinstveno i zasebno upravno područje, vrhovna upravna vlast ostala je u nadležnosti vlade u Beču. Članovi od 2 do 30 ovog bosanskog statuta sačinjavali su odredbe o građanskim slobodama, poznate iz većine tadašnjih ustava (i zapravo predstavljaju prava i slobode koje su preteče moderno shvaćenih ljudskih prava). Poseban značaj je imao član 11. statuta, kojim je "svim zemaljskim pripadnicima zagarantirao čuvanje narodne osobine i jezika". Pitanje državljanstva je riješeno na način da je u dvojnoj monarhiji bilo dvije vrste državljanstava i to austrijsko i ugarsko ali je ostavljena mogućnost s obzirom na prebivalište i vrijeme provedeno u BiH, zemaljskog pripadništva BiH. Statut je inaugurirao tri značajne nove institucije: Bosanski sabor, Zemaljski savjet i Kotarska vijeća. Ustavom iz 1910. godine sa još šest pratećih zakona koji su predstavljali cjelinu uveden je novi ustavni poredak u BiH.

Prema ustavu BiH je imala poseban subjektivitet, posebna upravna jedinica kojom su zajednički upravljali Austrija i Ugarska. Prenesen je član 142 austrijskog temeljnog državnog zakona iz 1867. godine koji je sadržavao odredbe o građanskim pravima. Po konfesionalnoj pripadnosti građani su se dijelili na tri kurije a unutar kurije postojale su kurije po socijalnoj bazi. Aktivno biračko pravo su imali muškarci od 24 godina, ako su imali BiH

pripadnost ili boravili u BiH najmanje godinu kao i žene iz prve kurije ako plaćaju zemljarinu 140 kruna a pasivno biračko pravo su imali muškarci stari 30 godina nastanjeni u BiH. Predsjednika i zamjenika Sabora je birao car.

Jugoslovenska ideja. Jugoslavenska ideja, kao ideja stvaranja jedne zajedničke države Južnih Slavena, nema neku dugu prethistoriju. Ona se najprije javila u dva maha u XIX vijeku u Hrvatskoj, i to prvo pod ilirskim, a zatim pod jugoslavenskim imenom. U prvoj deceniji XX vijeka ta ideja javlja se i u Srbiji. Te ideje bile su uglavnom ograničene na određene intelektualne i kulturne krugove, bez određenog političkog značaja. Izvjestan politički značaj jugoslavenska ideja dobija tek poslije 1903. godine i u vrijeme balkanskih ratova 1912/13. godina (Imamović, 1997). Prva južnoslavenska ideja pod imenom Ilirski pokret najprije se pojavila u Hrvatskoj a koji je predstavljao u osnovi nacionalni pokret Hrvatske, pokret za prevazilaženje raznih lokalnih i pokrajinskih razlika i suprotnosti u hrvatskim zemljama putem formiranja i jačanja jedinstva nacionalne svjesti. (Janković, Mirković, 1982)

Austro-Ugarska monarhija. Od jugoslavenskih zemalja vlastitu državnost pred Prvi svjetski rat imale su samo Kraljevina Srbija i Knjaževina Crna Gora. Ostale su bile u sastavu Austro-Ugarske. Preuređenjem Habsburške monarhije prema tzv. Austro-Ugarskoj nagodbi (od 1867. godine) jugoslavenske zemlje su bile podijeljene ovako: u ugarsku polovinu habsburške monarhije pripadale su Hrvatska, Međumorje i Vojvodina (ali i one same međusobno odvojene svojim državnopravnim ustrojstvom unutar te ugarske državne “polovine”) a u austrijsku polovinu te monarhije pripadale su Kranjska, Štajerska, Koruška, Gorička. Istra s Trstom, zatim Dalmacija s jadranskim otocima. Bosna i Hercegovina, međutim bila je zasebno područje, koje je stajalo pod upravom zajedničkih organa vlasti Austro-Ugarske kao cjeline. (Čulinović, 1961) Najstarija politička stranka u Hrvatskoj je Narodna liberalna stranka koja se formirala na ideji ilirskog pokreta i jačanja što veće samostalnosti Hrvatske u odnosu na Ugarsku te ideja da se kroz njegovanje kulturnih veza radi na budućem nacionalnom i političkom jedinstvu Južnih Slavena. Istaknuti pojedinci i čelnici ove stranke su đakovački biskup J.J. Štrosmajer, F. Rački, M. Mrazović i dr. Od ove stranke 1863. godine odvojila se Samostalna narodna stranka na čelu sa I.

Mažuranićem koja se zalagala za veće zbližavanje sa Austrijom. Druga stranka, Unionistička, ili, kako se kasnije zvala Ustavno-liberalna, polazila je od ideje da je pravi i puni interes Hrvatske u što tješnjem savezu sa Ugarskom. Treća stranka u Hrvatskoj je Stranka prava, čiji je vođa bio Ante Starčević a koja je od početka insistirala na emancipaciji Hrvatske i od Beča i od Pešte, na čuvanju, njegovanju i jačanju hrvatske državne ideje. (Janković, Mirković, 1982) U Hrvatskoj se formira tzv. Čista stranka prava (od 1895. godine na čelu sa Josipom Frankom) koja je bila pobornik uspostave velike hrvatske države odvojene od jugoslavenskih zemalja i Ugarske, razvijajući austrofilstvo i srbofobstvo, napadajući Srbe kao najljuće neprijatelje hrvatstva.

Austrija je imala efikasnu i nekorumpiranu administraciju koja je omogućavala provođenje reformi u Bosni i Hercegovini. Bosnom i Hercegovinom kao posebnom nepodijeljenom cjelinom između Ugarske i Austrije je upravljao ministar finansija preko zasebnog administrativnog aparata. Najstarija politička organizacija u Bosni i Hercegovini je Muslimanska narodna organizacija osnovan 1906. godine a koja se borila za vjersku i prosvjetnu autonomiju te Muslimanska napredna stranka pretežno muslimanskih građanskih intelektualaca. Srbi su 1907. godini na tzv. Mitrovdanskoj skupštini osnovali Srpsku narodnu organizaciju sa programom koji je tražio državnu pravnu autonomiju BiH. Hrvati su 1908. godine politički se organizovali kroz Hrvatsku narodnu zajednicu, ta je zajednica formirana kao prosvjetna i privredne institucija koja prerasta nakon aneksije u izrazito nacionalno-političku stranku. (Janković, Mirković, 1982)

Ovo poređenje između država južnih Slavena je bitna iz razloga shvatanja neosporne činjenice da su prilikom ujedinjenja 1918. godine, ujedinjena područja ne samo različite vjerske i nacionalne orijentacije već područja koja su pripadala sasvim drugim pravnim i državnim sistemima sa različitim stepenom razvoja političkog života i političkih partija. Živjeli su stoljećima odvojeno, razvijajući se u posebnim uslovima, njegujući sopstvenu tradiciju, jezik, kulturu i vjeru. Iako je 01.12.1918. godine proglašeno osnivanje jedinstvene države nije bio stvoren jedinstveni pravni poredak koji bi važio na cijeloj teritoriji novonastale države. U zajedničku državu ušle su dvije do tada samostalne države Kraljevina Crna Gora i Kraljevina Srbija koje su imale svoja posebna zakonodavstva. Austro-ugarska je također imala svoj pravni poredak tj. svoje posebne opće pravne

propise i svoju posebnu organizaciju sudova. U vrijeme stvaranja Kraljevine SHS na teritoriji novostvorene države susrelo se šest različitih pravnih područja a svako od tih područja imalo je svoje posebno sudsko zakonodavstvo, svoj krivični zakon itd.

Naročito su značajne razlike u oblasti privatnog a posebno porodičnog, nasljednog prava. Tih šest pravnih područja bili su slijedeći: Prvo područje obuhvatalo je teritorij predratne Kraljevine Srbije gdje je bio na snazi Srpski građanski zakonik iz 1844. godine. Pravoslavna crkva je imala status državne crkve te su se brakovi zaključivali u crkvi. Drugo pravno područje činila je Knjaževina Crna Gora gdje je također pravoslavna crkva bila državna i gdje je postojao Krivični zakonik iz Kneževine Crne Gore donesen 1906. godine. Treće pravno područje obuhvatalo je Bansku Hrvatsku i Slavoniju, Liku, Kordun, južni Srem i područje okružnog suda u Pančevu gdje je važio carski patent iz 1852. godine o izuzimanju pravoslavaca i katolika od propisa Općeg građanskog zakonika a podvrgavanja crkvenim sudovima i propisima. Četvrto pravno područje činila je Vojvodina i Međumorje i Prekomurje kojim je Zakon od 1894. godine uveo obavezan građanski brak a u oblasti krivičnog prava važio je Ugarski zakonik iz 1878. godine, te uređenje sudovakoje je uspostavila Ugarska 1871. godine. Peto pravno područje obuhvatalo je Sloveniju, Dalmaciju i dijelove Istre gdje je bračno pravo regulirano Austrijskim Općim građanskim zakonikom ali je brak uspostavljan zavisno od vjerske pripadnosti te je crkveni brak bio nerazrješiv. Šesto područje činila je Bosna i Hercegovina u kojoj je materiju porodičnog i drugih grana građanskog prava poslije 1878. godine regulirao više normativnih akata različitog porijekla (austrijski Opći građanski zakonik, osmansko pravo pravo pravoslavne i katoličke crkve i pravo jevrejske zajednice), zatim Uredba Zemaljske vlade od 1891. godine o prelazu u drugu vjeru. U BiH je važio austrijski Kazneni zakon od 1852. godine. Austro-Ugarska je odmah poslije okupacije BiH uvela u njoj najprije vojne sudove, a potom civilne; civilni su sudovi, po zakonu o sudskom ustavu od 1873. godine bili: kotarski i okružni kao prvostepeni, odnosno drugostepeni i Vrhovni sud u Sarajevu. (Janković, Mirković, 1982)

3. DONOŠENJE USTAVA

Nepostojanje jasne političke alternative zajedno sa malokrvnom hrvatskom opozicijom omogućavale su kralju održavanje autokratskog, bezustavnog uređenja sve do 1931. godine. Uz unutrašnji raspored snaga bitan elemenat za održavanje diktature su bile i vanjsko-političke prilike. Velikim silama predvođenim Britanijom i najvećim saveznikom tadašnjeg režima Jugoslavije, Francuskoj je odgovarala stabilna Jugoslavije u odnosu na ekspanzionističke režime Italije i Njemačke. Pokreti otpora koji su skriveno podržavani od zemalja susjeda Jugoslavije su bili nejak i za bilo kakve odlučnije akcije u državi u smislu prevrata režima i na kraju kao najvažnije kralj je kod naroda uživao povjerenje. Ovo povjerenje nije se odražavalo samo kod pravoslavnog stanovništva koji su tradicionalno vezani za kralja i dinastiju zbog zajedničkih historije i borbe za oslobođenje već i kod ostalih vjeroispovjesti. O tome svjedoče i udruženja omladine koji su promovirali ideju jugoslavenstva. Također je i kralj imenovao četiri člana HSS-a u izmijenjenu Živkovićevu vladu. Kralj je neosporno imao podršku vojske posebno njegovog vrha zbog izuzetno obazrivog odnosa kralja prema ovom sloju društva. Također i sam kralj u svojim nastupima, odnosu sa javnošću te političkim potezima nije davao prostora za kritike. Jednostavno rečeno javno mnjenje je nakon uspostavljenja diktature imalo osjećaj političke stabilnosti, efikasnosti javne uprave i smanjenje korupcije te je kao najvažnije prestalo isprazno nadmudrivanje i srozavanje ugleda državnih institucija kroz djelovanje narodnih poslanika u Narodnoj skupštini kraljevine. Samo u prvoj godini diktature kralj je ukazom objavio 163 nova zakona od kojih su većina bili zakoni koji su regulirali važna životna pitanja. Od 1930. godine se osjećalo da je početna energija zavođenjem diktature polahko gubila svoj intenzitet a što se između ostalog ogledalo i zakonskoj legislativi. Također zbog ekonomske situacije koja je bila teška zbog nastupanja velike ekonomske krize i prijeko potrebnog francuskog kredita dolazi do diplomatskog pritiska Francuske za donošenje ustava i na taj način utvrđivanje ovlasti nosioca vlasti odnosno ograničavanje kralja u njegovoj apsolutnoj vlasti. Moglo bi se reći da je i sam kralj nastojao da odabere pogodan momenat radi ograničavanja svoje vlasti posebno zbog tada aktuelnih dešavanja u Španiji. Promatrano u historijskoj perspektivi, oktroirani ustavi donošeni su „u onom trenutku kada je monarh, razvitkom

demokratskih građanskih institucija u određenoj, do tada apsolutnoj, monarhiji bio prisiljen ograničiti i podijeliti svoju vlast. (Lauc, 1988)“

I kao što je vanredno ustavno stanje kralj sam svojim aktom zaveo tako ga je i svojim aktom i ukinuo. Naime kralj Aleksandar je 03. septembra 1931. godine „sa verom u Boga i srećnu budućnost Kraljevini Jugoslaviji“ dao ustav svom „dragom narodu“. Taj ustav u literaturi poznajemo pod nazivom „septembarski“ ili od još poznatijem nazivom „oktroirani“ ustav. Razlog zašto se naziva oktroirani je taj što ga nije donijelo ili potvrdilo narodno predstavništvo već suveren kao izraz svog darovanja narodu. Donošenjem ustava je okončan period u historiji Jugoslavije koji nije bio pokriven ustavnim odredbama. Ustavom od 1931. godine. Kraljevina Jugoslavija određena je kao nasljedna ustavna monarhija gdje se u poređenju sa definicijom iz Vidovdanskog ustava izostavljena je oznaka parlamentarna, budući da vlada kao izvršni organ oktroiranim ustavom nije bila politički odgovorna parlamentu. Ustav Kraljevine Jugoslavije iz septembra 1931. godine donesen je kraljevim ukazom, bez saradnje Narodne skupštine, te on stoga spada u kako je već navedeno u kategoriju tzv. oktroiranih ustava. Ipak, vladarevo „darovanje“ novoga Ustava nije promijenilo suštinu odnosa u Kraljevini, tako da se može istaknuti kako je, u najkraćim crtama, umjesto otvorenoga vladarevog apsolutizma uveden prikriveni apsolutizam. (Blagojević, Radonić, 2012) Ustav Kraljevine Jugoslavije ima 120 članova, strukturiranih u XII odjeljaka, nakon kojih još slijede Prijelazne naredbe (*Prelazna naređenja*) i Zaključne odredbe.

4. INSTITUCIJE DRŽAVE

Za razliku od prijašnjega, Vidovdanskog ustava, koji je govorio o pluralitetu vlasti, tj. o državnim vlastima, Ustav Kraljevine Jugoslavije stoji na načelu jedinstva vlasti, a ono što se dijeli su samo funkcije vlasti – zakonodavna, sudska i upravna. Svaka vlast predviđena je samim Ustavom te djeluje u skladu sa njim a o detaljnijoj primjeni mogu u skladu sa Ustavom biti donijeti pravni akti koji moraju biti u skladu sa odredbama Ustava. Zakonodavac ima samo moralnu obvezu pridržavanja Ustava, a ukoliko postupi protivno takvi će zakoni ipak biti u primjeni. U skladu sa Ustavom, zakonodavnu vlast vrše kralj i Narodno predstavništvo zajednički, upravnu vlast vrši kralj preko odgovornih ministara, a sudsku vlast vrše sudovi, koji

svoje presude i rješenja izriču i izvršavaju u ime kralja na osnovi zakona. Država je prema obliku državnog uređenja i dalje bila unitarna država.

Kralj. Kralj je i dalje bio dominantni činilac u radu svih organa vlasti. On je bio zatočenik narodnog jedinstva i državne cjeline. □ Ovaj pojam zatočenik može se shvatiti u kontekstu preuzete obaveze ili dužnosti prema jedinstvu države i jedinstvu naroda. Pored toga što je kralj bio šef države koji je bio vrhovni komandant oružanih snaga i lice ovlašteno za predstavljanje države u odnosima sa drugim državama. Kralj predstavlja državu u svim njenim odnosima s drugim državama (ali preko svojih izaslanika), zaključuje ugovore sa stranim državama preko organa koje je za to posebno opunomoćio, s tim da je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje Narodnog predstavništva, osim ako se radi o sporazumima čisto političke naravi (no i među njima postoje iznimni slučajevi kada se odobrenje ipak zahtijeva, kao što je npr. ugovor kojim tuđa vojska prelazi preko teritorija Kraljevine). (Blagojević, Radonić, 2012)

Zakonodavna funkcija. Prema ustavu Kraljevine Jugoslavije, zakonodavna vlast bila je podijeljena na nove osnove - zajednički su je obavljali kralj, kao primarni zakonodavni faktor u državi, i Narodno predstavništvo koje su sada činila dva doma - Senat i Narodna skupština (koji su zakonodavnu vlast vršili zajedno s kraljem), tako da zapravo možemo govoriti o postojanju tri zakonodavna faktora. (Kostić, 1934)

Razlozi za uvođenje drugog doma su prije svega bili u kraljevoj kontroli kroz imenovane senatore Narodnog predstavništva te, poučeni iskustvima u radu Narodne skupštine, potreba za kontrolom jednog doma nad drugim, odnosno ispravljanja grešaka pri zakonskim prijedlozima. Narodno predstavništvo bilo je dvodomno i sastojalo se od Senata i Narodne skupštine. Oba doma su bila ravnopravna u oblasti zakonodavstva. Naravno da je ova ravnopravnost bila formalno i to u korist Narodne skupštine a zbog broja narodnih poslanika. Postojala je inkompatibilnost članstva u oba doma što je dobro rješenje jer bi bilo nezamislivo da je ista osoba i član gornjeg doma – senator i narodni poslanik odnosno da odlučuje u oba doma čime bi se izgubio smisao dvodomnog Narodnog predstavništva.

Sudska funkcija. Sudsku vlast su vršili sudovi, a njihove odluke izricane su u ime kralja te su se i izvršavale u ime kralja. U pogledu sudske vlasti, Ustav iz 1931. godine sadrži samo dva člana, a ovu oblast su detaljnije regulirali zakonom. Propust Ustavotvorca da detaljnije regulira oblast sudstva sa datim ustavnim načelima neovisnosti sudstva i jemstva sudske objektivnosti su otvarali prostor da kroz donošenje zakonske regulative uprava i zakonodavna funkcija vrši uticaj na sudske postupke. Osnovni zakon koji se tiče organizacije sudova kako je već rečeno jest Zakon o uređenju redovnih sudova za Kraljevinu Jugoslaviju donesen 18.01.1929. godine a koji je ostao na snazi i poslije donošenja septembarskog ustava. Također je važan Zakon o sudskom kaznenom postupku za Kraljevinu Jugoslaviju također ukazom kralja donesen za vrijeme diktature 1929. godine kojim kao i Zakonom o građanskom postupku je objedinjen jedinstveni krivični postupak na području čitave države. U skladu sa odredbama Zakona o organizaciji redovnih sudova predviđena su četiri redovna suda, i to kotarski, okružni, apelacijski, odnosno žalbeni i kasacijski, odnosno vrhovni sud. Iako je zabranjeno osnivanje izvanrednih sudova, ipak u građanskim parnicama, i to samo u pogledu predmeta iz područja nasljednog i porodičnog prava, odlučuju posebni, šerijatski sudovi, koji sude muslimanima, a u izuzetnim situacijama i nemuslimanima. Izbor sudija je vršen raspisivanjem konkursa o kojem izboru je odlučivao ministar pravde koji je kandidatske liste predlagao kralju. Za predsjednike sudova i sudije viših sudova nije se raspisivao konkurs, jer njih je kralju predlagao ministar pravde, nakon saslušanog mišljenja Kasacijskog suda, koje nije bio dužan usvojiti. Na ovaj način je upravna vlast sa neformalnim šefom uprave kraljem odlučivao o imenu i izboru sudija te na taj način između ostalog imali mogućnost utjecaja na sudstvo i njegovu nezavisnost. Uređivanjem odredaba o administrativnom sudstvu u dijelu koji se bavi upravnom vlasti, ustav je zauzeo stajalište o prirodi administrativnog sudstva, koje je inače sporno zbog nedoumice treba li ga svrstati pod sudsku ili upravnu vlast ili ga pak smatrati posebnom vlašću između uprave i sudstva. Jer isti su radili u sudstvu ali nisu bili nosioci pravosudne funkcije niti su imali prave predviđena za sudije a nisu ni bili dio upravne zajednice jer nisu radili u upravnim organima. Načela zakonitosti, kontradiktornosti u postupku, suđenja u razumnom roku, presumpcije nevinosti su standardi zaštite ljudskih prava propisanih u najrazvijenijim državama toga vremena i

predstavljaju nivo ljudskih sloboda koji je omogućen u ustavnom obliku na najvećem nivou. Drugi je pitanje primjene ustavnih odredbi i konkretnih suđenja odnosno prakse sudova i žandarmerije po određeni banovinama, odnosno većeg i privilegovanijeg položaja određenih društvenih slojeva u odnosu na druge. Ali te zloupotrebe nisu što je veoma bitno imale ustavnog i zakonskog pokrića već su posljedice razvoja društva odnosno zauzimanje ustavnim odredbama nivoa ljudskih prava koje društvo nije moglo pratiti što za to sigurno ne može biti krivica kralja i odredaba ustava.

Uprava. Ministarski savjet se sastojao od predsjednika i ministara koji su imali tačno određenu nadležnost te ministre bez portfelja a koje je imenovao i razrješavao kralj. Suprotno ustavnim odredbama parlamentarnih režima, Ministarski savjet bio je politički odgovoran jedino kralju što je značilo da na osnovu ustavnih odredaba jedino je kralj članove Ministarskog savjeta mogao jednostrano razriješiti od dužnosti. Ustav je zadržao administrativno-teritorijalnu podjelu zemlje koja je utvrđena i predviđena Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 03.10.1929. godine. Prema ovom Zakonu kako je ranije rečeno država je bila podijeljena na banovine, srezove i općine. Predviđeno je devet banovina s istim nazivima i sjedištima kao i u spomenutom zakonu. Nazivi banovina su bili određeni prema geografskim pojmovima i to uglavnom prema većim rijekama koje protiču kroz ta područja a čime se prekidalo sa historijskim i nacionalnim obilježjima tih područja. Na čelu banovine nalazio se ban koji je bio predstavnik vrhovne vlasti u tom teritorijalno administrativnom području. Na položaj bana imenovao ga je kralj na prijedlog predsjednika Ministarskog savjeta. U banovini su postojala samoupravna tijela koja su bila organizirana kroz banovinska vijeća i banovinske odbore.

5. ZAKLJUČAK

Donošenju Ustava Kraljevine Jugoslavije prethodila je kriza političkog sistema tadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca a koja je kulminirala 20. juna 1928. godine na zasjedanju Narodne skupštine. Ustavom su potvrđeni nacionalni unitarizam i centralizam. Odredbom da "ne može biti udruživanja na vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi u partijsko-političke svrhe.

Ustavom su utvrđene granice devet banovina, koje su prije toga bile određene Zakonom od 3. oktobra 1929. godine, što je značilo da su mogle biti izmijenjene samo promjenom Ustava. U banovini kao samoupravnim tijelu postojali su banovinsko vijeće i banovinski odbor.

Kraljevina Jugoslavija je proglašena za ustavnu i nasljednu (ne više i parlamentarnu) monarhiju.

Kralj je proglašen dominantnim činiocem u organizaciji i radu svih vlasti. Kralju su data široka ovlašćenja šefa države, pravo da imenuje jedan broj članova Gornjeg doma i ovlašćenja vezana za sazivanje, raspuštanje i zasjedanja Narodnog predstavništva. Kralju je praktično dato ovlašćenje trećeg, arbitražnog doma u Narodnom predstavništvu, jer je u slučaju neslaganja dva doma povodom nekog zakonskog prijedloga kralj mogao stati uz jedan od njih i prihvatiti ili odbaciti prijedlog. Imenovanja činovnika i vojnih starješina vršio je kralj, a presude su izricane u njegovo ime. Povrh svega u slučaju vanrednog stanja imao je pravo na vanredne mjere. Kralj je imao daleko najveći utjecaj na izbor članova Senata (birao je polovinu članova). Narodna skupština birala se općim, jednakim i neposrednim pravom glasa, ali je izborni zakon predviđao javno glasanje što je pružalo ogromne mogućnosti za pritiske i manipulaciju.

Granice su namjerno bile drukčije od etničkih granica gdje je razbijena stoljetna teritorijalna cjelovitost BiH odustajanje od tzv.turskog paragrafa donesenog Vidovdanskim ustavom.

Ono što sačinjava konstituciju ustava, te širinu odredaba koje je Ustav iz 1931. godine, gledajući sa čisto pravnog aspekta, možemo reći da u poređenju sa ustavima nekih današnjih država ovaj ustav predstavlja vrhunski pravni akt naslonjen na također vrhunski pravni akt Vidovdanski ustav. Njime su regulirane do u detalje pojedini segmenti vlasti odnosno funkcije vlasti, pravne situacije i ustavni okvir djelovanja u svim segmentima vlasti. Ovaj ustav predstavlja pravno nasljeđe Bosne i Hercegovine a sasvim drugo pitanje je prihvatljivosti njegovih odredaba te njegove primjene kroz zakonske odredbe i kroz praksu ljudi koji obavljaju poslove državnih službenika i sudija.

LITERATURA

1. Aličić, S. Ahmed, 1983, Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789 do 1878. godine, Sarajevo: Orijentalni institut, 198 str.
2. Banan, Ivo, 1988, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika, Zagreb: Globus, 420 str.
3. Beuc, Ivan, 1969, Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj: (1527.-1945), Zagreb: Arhiv Hrvatske, 526 str.
4. Bryce, James, 1901, Studies in History and Jurisprudence, vol. I, Essay III, Flexible and Rigid Constitutions, Oxford: Clarendon Press
5. Božić, Ivan, Ćirković, Sima, Ekmečić, Milorad, Dedijer, Vladimir, 1973, Istorija Jugoslavije, Beograd: Prosveta, VIII, 605 str.
6. Boban, Ljubo, 1965, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd: Institut društvenih nauka, 438 str.
7. Čulinović, Ferdo, 1961, Jugoslavija između dva rata, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 550 str, 340 str.
8. Čulinović, Ferdo, 1963, Državnopravni razvitak Jugoslavije, Zagreb: Školska knjiga, XIV, 375 str.
9. Đorđević, Jovan, 1961, Ustavno pravo i politički sistem Jugoslavije, Beograd: Savremena administracija, 785 str.
10. Đorđević, Jovan, 1982, Ustavno pravo, Novo dopunjeno izdanje, Beograd: Savremena administracija, III, 875 str.
11. Eisner, Bertold and Pliverić, Mladen, 1937, Mišljenja o predosnovi Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju, Zagreb: Pravničko društvo, VIII, 629 str.
12. Engelsfeld, N., 2002, Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća, Zagreb: Pravni fakultet, XV, 502 str.
13. Filandra, Šaćir, 1998, Bošnjačka politika u XX stoljeću, Sarajevo: Sejtarija, 414 str.
14. Imamović, Mustafa, 1997, Historija Bošnjaka, Sarajevo: Preporod, 635 str.
15. Ibrahimagić, Omer, 2009, Državnopravni razvitak Bosne i Hercegovine, Sarajevo: O. Ibrahimagić, 508 str.

16. Jahić, Adnan, 2010, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941), Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju ; Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 664 str.
17. Janković, Dragoslav, Mirković, Mirko, 1982, Državopravna istorija Jugoslavije, Beograd: Naučna knjiga, XVI, 489 str.
18. Jovičić, Miodrag, 1988, Putevi i stranputice jugoslovenske ustavnosti, Beograd: Naučna knjiga, 202 str.
19. Jovanović, M., 1930, Le regime absolu Yougoslave institue le 6 Janvier 1929, Paris: Pierre Bossuet, 197 str.
20. Kemura, Ibrahim, 1986, Uloga Gajreta u društvenom životu muslimana, Sarajevo: "Veselin Masleša", 415 str.
21. Kostić, L., 1934, Komentar Ustava Kraljevine Jugoslavije od 03. septembra 1931.godine, Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon, XII, 298 str.
22. Kamberović, Husnija, 2009, Mehmed Spaho (1883-1939): politička biografija, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 275 str.
23. Lampe, R. John, 2004, Jugoslavija kao istorija: bila dvaput jedna zemlja, Beograd: Dan Graf, XVI, 411 str.
24. Lauc, Zoran, 1988, Društveni razvoj i ustavne promjene, Osijek: Centar za idejno-teorijski rad, str. 291.
25. Lukić, D. Radomir, 1966, Ustavnost i zakonitost, Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 136 str.
26. Marković, Č. V., 1928, Građansko pravo, knjiga I, Uvod u pravo uopšte, Beograd: G. Kon, 152, II str.
27. Petranović, Branko, 1988, Istorija Jugoslavije 1918-1988, Knj. 1, Kraljevina Jugoslavija, Beograd: Nolit, XXII, 431 str.
28. Pribićević, Svetozar, 1933, La dictature du roi Alexandre (les problèmes yougoslaves et balkanique): documents inédits et révélations, Paris: P. Bossuet, 324 str.
29. Purivatra, Atif, 1974, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo: Svjetlost, 658 str.

30. Petranović, Branko, 1980, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd: Nolit, 648 str.
31. Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, 1985, Jugoslavija 1918-1984, Beograd: Rad, 1143 str.
32. Salkić, Muhamed, 2001, Ustavi islamske zajednice, Sarajevo: El Kalem, 367 str.
33. Sućeska, Avdo, 1995, Državno pravni razvitak Bosne i Hercegovine: izbor tekstova, Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka, 159 str.
34. Stanković, Đorđe, 1988, Iskušenja jugoslovenske historiografije, Beograd: Rad, 293 str.
35. Stefanović, J., 1950, Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, XVI, 701 str.
36. Stefanović, J., 1965, Ustavno pravo, Zagreb: Školska knjiga, 615 str.
37. Stjepanović, V. N. S., 1938, Opšta teorija o glavnoj kontroli Kraljevine Jugoslavije, Beograd: Štamparija Soko, 153 str.
38. Zbornik radova / Naučni skup Ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910-2010.), Tuzla, 2010. godine, 2011, Tuzla: Univerzitet, 484 str.

Publikacije i ostala literatura:

1. Politički život Jugoslavije 1914-1945: zbornik radova, 1973, Beograd: Radio Beograd, 598 str.
2. Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1929-1931, 2002; Beograd: Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ, LXIII, 411 str.
3. Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3 septembra 1931 god., 1934, Beograd : G. Kon, 78 str.
4. Ustav Kraljevine, Srba, Hrvata i Slovenaca : od 28. juna, 1921. god, 1925, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 55 str.
5. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, 2010, Sarajevo: Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, str. 184.
6. Zakon o izboru poslanika za Narodnu skupštinu od 10. IX. 1931, Službene novine broj 218-LXIX od 21. IX. 1931

7. Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama (građanski parnički postupak) za Kraljevinu Jugoslaviju, 1934, Beograd: G. Kon, 360 str.

Članci:

1. Blagojević, Anita, Radonić, Branka, 2012, O Ustavu Kraljevine Jugoslavije iz 1931. Pravni vjesnik, god. 28, br. 1, str. 123-143.
2. Bačić, Arsen, 1990, O problematici podjele vlasti pred i nakon donošenja ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine, Zakonitost, god. 44, br. 3, str. 435-452.
3. Dubravica, Branko, 2011, Primorska banovina u politici upravne podjele Bosne i Hercegovine, Politička misao, god. 48, br. 4, str. 154-172.
4. Jevtić, Dragoš, 1988, Vidovdanski i Oktroisani ustav od 3.IX 1931. godine, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, god. 36, br. 1-2, str. 107-126.
5. Mijanović, Gašo, 1966, Kontraverzije o pravu sudova da ocjenjuju ustavnost u jugoslovenskoj pravnoj misli do drugog svjetskog rata, Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu, god. XIV, str. 97-124.
6. Mijanović, Gašo, 1971, O karakteru i međusobnom odnosu različitih ustavnih tekstova, Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu, god. XIX, str. 79-105.
7. Milidragović, Dušan, 1985, Evolucija postupka za promjenu ustava Jugoslavije. Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu, god. XXXIII, str. 67-81.
8. Novaković, Dragan, 2014, Donošenje prvog ustava Srpske pravoslavne crkve 1931. godine, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 146, str. 41-54.
9. Omanović, Sanjin, 2005, Parnična zaštita subjektivnih građanskih prava u Kraljevini Jugoslaviji, Ljudska Prava: časopis za sve pravno-političke probleme, god. 6, br. 1-2, str. 157-166.
10. Pavlović, Marko, 2012, Jugoslovenska Kraljevina: prva evropska regionalna država, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, br. 141, str. 503-521.

11. Pavlović, Marko, 2014, Ceo život Jugoslavije u dva državna oblika, Zbornik matice Srpske za društvene nauke, br. 146, str. 9-39.
12. Selimić, M., 2014. Državnost BiH prema Dejtonskom mirovnom sporazumu. Međunarodno – stručna konferencija „Izgradnja modernog pravno-sg sistema” Zbornik radova - Sarajevo, 24. oktobar 2014. Internacionalni Burč univerzitet. Centar za društvena istraživanja;
13. Sušić, Osman, Položaj Bosne i Hercegovine u Vidovdanskom ustavu-historijski okvir, U: Zbornik radova / Naučni skup Ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910-2010.), Tuzla, 2010. godine, 2011, Tuzla: Univerzitet, str. 227-236.
14. Šehić, Nusret, 1968, Srpski građanski politički krugovi prema pitanju preuređenja države i položaj Bosne i Hercegovine, Prilozi, god. 4, br. 4, str. 157-188.
15. Trnka, Kasim, 1992, Jugoslovenska ustavna kriza i položaj Bosne i Hercegovine, Izbor, god. 1, str. 1-31.
16. Zovko, Ljubomir, 2001, O pokušaju federalizacije Kraljevine Jugoslavije 1932. godine, Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XIX, str. 7-16.
17. Zovko, Ljubomir, 2005, Sporazum Cvetković-Maček i BiH, Zbornik Radova Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. XVII, str. 55-74.
18. Zuglia, Srećko, 1925, Pravne i stvarne garancije zakonitosti kod nas, Mjesečnik, br. 4-5, str. 157-171.

